

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ISTORIA ROMÂNIEI

SEMNIȚAȚIA ISTORICĂ A FĂURIRII PARTIDULUI UNIC AL CLASEI MUNCITORE DIN ROMÂNIA (1948) TRAIAN UDREA

ISTORIA CU FAȚA SPRE VIITOR TITU GEORGESCU

EVOLUȚIA CONSTITUȚIONALĂ, CONSTRUCȚIA ȘI DEZVOLTAREA STATULUI ROMÂN ÎN ANII EDIFICĂRII BAZELOR SOCIALISMULUI IOAN ȘT. OPREA

COMERTUL EXTERIOR AL ROMÂNIEI ÎN PRIMUL DECENIU AL SECOLULUI AL XX-LEA (I) MIRCEA IOSA

O INSTITUȚIE ROMÂNEASCĂ ÎN BANATUL MEDIEVAL: ADUNĂRILE OBȘTEȘTI DIN DISTRICTE VIOREL ACHIM

SANCTUARE ȘI ZONE SACRE LA GETO-DACI NICULAE CONOVICI, GEORGE TROHANI

PĂGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ
AMERICA LATINĂ ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL (I) CONSTANTIN BUȘE

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

2

TOMUL 41

1988

FEBRUARIE

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), **ION APOSTOL** (*redactor șef adjunet*); **NICHIITA ADĂNILOAJE**, **LUDOVIC DEMÉNY**, **GHEORGHE I. IONIȚĂ**, **ALFEL LOGHIN**, **DAMASCHIN MIOC**, **ȘTEFAN OLȚEANU**, **POMPILIU TEODOR** (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-FILATELIA Departamentul Export-Import-presă P.O. Box 12—201. Telex 10376 prsfir — București, Calea Griviței nr. 64—66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de Redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției :

B-dul Aviatorilor, nr. 1

71247 — București, tel. 50.72.41.

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 41, Nr. 2
Februarie 1988

ISTORIA ROMÂNIEI

TRAIAN UDREA, Semnificația istorică a făuririi partidului unic al clasei muncitoare din România (1948)	125
TITU GEORGESCU, Istoria cu fața spre viitor	135
IOAN ȘT. OPREA, Evoluția constituțională, construcția și dezvoltarea statului român în anii edificării bazelor socialismului	153
MIRCEA IOSA, Comerțul exterior al României în primul deceniu al secolului al XX-lea. (I)	171
VIOREL ACHIM, O instituție românească în Banatul medieval: adunările obștești din districte	191
NICULAE CONOVICI, GEORGE TROHANI, Sanctuare și zone sacre la geto-daci	205

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

CONSTANTIN BUȘE, America Latină și primul război mondial (I)	219
--	-----

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

Simpozion științific închinat împlinirii a 1900 de ani de la urcarea pe tron a regelui Decebal (<i>Traian Udrea</i>); Dezbateri științifice privind începuturile epocii fanariote; Congres internațional dedicat bicentenarului Revoluției franceze (<i>Dan Berindei</i>); Călătorie de documentare în U.R.S.S. (<i>Marian Stroia</i>); Călătorie de studii în R. P. Bulgaria (<i>Ștefan Andreescu</i>); Cronica	235
--	-----

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

DAN A LĂZĂRESCU, <i>Imaginea României prin călători</i> , vol. I, 1716—1789, Edit. Sport-Turism, București, 1985, 334 p. + il.; vol. II, 1789—1821, 1986, 350 p. + il. (<i>Paul Cernovodeanu</i>)	243
ȘT. BĂLAN, N. MIHĂILESCU, <i>Istoria științei și tehnicii în România — date cronologice</i> , Edit. Academiei, București, 1985, 488 p. (<i>Vasile Muntean</i>)	247
JOHN GILLINGHAM, <i>Industry and Politics in the Third Reich. Ruhr Coal, Hitler and Europe</i> , Franz Steiner-Verlag, Stuttgart, 1985, 180 p. (<i>Tatiana Dușu</i>)	248
HENRI BERNARD, <i>Panorama d'une défaite. Bataille de Belgique — Dunkerque (10 mai — 4 juin 1940)</i> , Editions Duculot, Gembloux, 1984, 184 p. (<i>Florin Constantiniu</i>)	252

REVISTA DE ISTORIE

TOME 41, N° 2

Février 1988

L'HISTOIRE DE ROUMANIE

TRAIAN UDREA, La signification historique de la constitution du parti unique de la classe ouvrière de Roumanie (1948)	125
TITU GEORGESCU, L'histoire devant l'avenir	135
IOAN ȘT. OPREA, L'évolution constitutionnelle, la construction et le développement de l'État roumain pendant les années de l'édification des bases du socialisme	153
MIRCEA IOSA, Le commerce extérieur de la Roumanie pendant la première décennie du XX ^e siècle. (I)	171
VIOREL ACHIM, Une institution roumaine dans le Banat médiéval: les assemblées publiques des districts	191
NICULAE CONOVICI, GEORGE TROHANI, Sanctuaires et zones sacrés chez les Géto-Daces	205

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

CONSTANTIN BUȘE, L'Amérique Latine et la première guerre mondiale (I)	219
---	-----

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

Symposium scientifique consacré au 190 ^e anniversaire de l'avènement au trône du roi Decebale (<i>Traian Udrea</i>); Débat scientifique concernant les débuts de l'époque phanariote; Congrès international dédié au bi-centenaire de la Révolution française (<i>Dan Berindei</i>); Voyage de documentation en U.R.S.S. (<i>Marian Stroia</i>); Voyage d'études en R. P. de Bulgarie (<i>Ștefan Andreescu</i>); Chronique	235
---	-----

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

DAN A. LĂZĂRESCU, <i>Imaginea României prin călători</i> (L'image de la Roumanie par des voyageurs), vol. I, 1716—1789, Edit. Sport-Turism, București, 1985, 334 p+il; vol. II, 1789—1821, 1986, 350 p. + il. (<i>Paul Cernovodeanu</i>)	243
ȘT. BĂLAN, N. MIHĂILESCU, <i>Istoria științei și tehnicii în România — date cronologice</i> , (L'histoire de la science et de la technique en Roumanie — données chronologiques), Edit. Academiei, București, 1985, 488 p. (<i>Vasile Muntean</i>)	247
JOHN GILLINGHAM, <i>Industry and Politics in the Third Reich. Ruhr Coal, Hiller and Europe</i> , Franz Steiner-Verlag, Stuttgart, 1985, 180 p. (<i>Tatiana Dușu</i>)	248
HENRI BERNARD, <i>Panorama d'une défaite. Bataille de Belgique — Dunkerque (10 mai — 4 juin 1940)</i> , Editions Duculot, Gembloux, 1984, 184 p. (<i>Florin Constantiniu</i>)	252

ISTORIA ROMÂNIEI

SEMNIFICAȚIA ISTORICĂ A FĂURIRII PARTIDULUI UNIC AL CLASEI MUNCITORE DIN ROMÂNIA (1948)

TRAIAN UDREA

Evocînd condițiile istorico-politice care au asigurat cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare și aliații săi, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia că „înfăptuirea unității de acțiune a clasei muncitoare a avut o însemnătate deosebită ... hotărîtoare pentru desfășurarea cu succes a luptelor democratice și revoluționare din țara noastră”¹.

În toate marile bătălii politice și momente de afirmare plenară, mișcarea muncitorească revoluționară a acționat unită împotriva claselor exploatare și a regimului politic de stat burghez: 13 decembrie 1918, greva generală din 1920, eroicele lupte ale muncitorilor minieri, metalurgiști, textiliști, petroliști, ceferiști din 1929—1933, lupta împotriva pericolului fascist, care a culminat cu demonstrațiile din 1 mai 1939 și manifestațiile de protest împotriva dictatului hitleristo-fascist de la Viena, au constituit tot atîtea momente de manifestare a unității de acțiune a clasei muncitoare din România².

Mișcarea de rezistență antifascistă, lupta pentru răsturnarea dictaturii antonesciene, pentru scoaterea României din războiul hitlerist și întoarcerea armelor împotriva ocupanților hitleriști, pentru eliberarea întregului teritoriu al țării de sub dominația fascistă au impus ca o necesitate imperioasă de prim ordin lichidarea sciziunii dintre partidele și organizațiile muncitorești, făurirea frontului unic muncitoresc antifascist în aprilie 1944, ca bază de plecare și temelie a închegării tuturor celorlalte acorduri și grupări de forțe antihitleriste și antonesciene inițiate de P.C.R. în vederea pregătirii și înlăturării victorioase a cotelurii istorice de la 23 August 1944³.

Ideea reunificării politice, a făuririi unui singur partid politic al clasei muncitoare a preocupat în permanență, încă din momentul producerii sciziunii, pe toți revoluționarii marxști din țara noastră⁴. Cauze obiective și subiective au împiedicat, însă, transpunerea ei în practică în perioada interbelică ca și în anii dictaturilor carlistă și antonesciană. Deși în urma organizării după 23 August 1944 la nivelul întregii țări a sindicatelor revoluționare unitare, a participării în comun la activitatea politică și guvernamentală, în procesul consolidării democrației populare, politica de front unic muncitoresc se va dezvolta și va căpăta valențe noi⁵, totuși unificarea politică a celor două partide nu putea avea loc decît în condițiile înlăturării din conducerea P.S.D. a elementelor social-democrate de dreapta, de orientare anticomunistă și ca urmare a apropierii, însușirii și aplicării în practica curentă de către majoritatea membrilor acestui partid a principiilor revoluționare marxist-leniniste, pe de o parte, a lichidării mentali-

„Revista de istorie”, tom 41, nr. 2, p. 125—133, 1988

tăților sectariste ale unor cadre P.C.R., formate în spirit stalinist dogmatic, de etichetare în bloc a socialiștilor ca servind interesele burgheziei, pe de altă parte.

Cucerirea puterii politice, obiectivul strategic fundamental al forțelor revoluționare, întregul proces al transformărilor revoluționare democratice din România s-a desfășurat după 23 August 1944 sub semnul unității de acțiune a partidelor și organizațiilor muncitorești, Frontul unic muncitoresc acționând atît sub forma colaborării bilaterale dintre P.C.R. și P.S.D. cît și în cadrul organizațiilor sindicale unice, al organizațiilor de tineret, femei, a diferitelor asociații profesionale⁶. De la politica de front unic muncitoresc antifascist din perioada pregătirii Insurecției, parcurgînd etapa organizării întregii muncitorimi în sindicate revoluționare, a luptei pentru defascizarea și democratizarea aparatului de stat, pentru instaurarea unui guvern cu pronunțat caracter muncitoresc-țărănesc la 6 martie 1945, P.C.R. și P.S.D. depășind și anihilînd manevrele scizioniste ale unor elemente social-democrate de dreapta⁷ au realizat treptat o apropiere tot mai strînsă la toate nivelurile creîndu-se un climat propice unificării celor două partide⁸.

Referindu-se la posibilitatea unificării politice, la conținutul și caracterul pe care această unificare trebuia să-l aibă, rezoluția Conferinței naționale a P.C.R. din octombrie 1945 preciza că „Partidul Comunist Român concepe înfăptuirea partidului unic muncitoresc nu ca o contopire mecanică, între cele două partide existente, ci ca o unificare politică și organizatorică pe baze principiale, în urma unei activități de lămurire ideologică și a înfăptuirii unei depline unități de acțiune”⁹.

Conlucrînd strîns, sprijinînd și sprijinîndu-se în activitatea de F.U.M., pe stînga social-democrată în alegerea organelor sindicale, în activitatea guvernamentală¹⁰, Partidul Comunist a urmărit în permanență și a izbutit să realizeze izolarea, demascarea și în cele din urmă excluderea din P.S.D. a elementelor social democrate de dreapta anticomuniste. Conferința generală a P.S.D. din 1—3 decembrie 1945, deși în problema participării P.S.D. la viitoarea campanie electorală a dat parțial cîștig de cauză dreptei social-democrate, prin ansamblul hotărîrilor adoptate, a marcat totuși un moment hotărîtor pe calea respingerii tendințelor de slăbire a politicii de F.U.M., în numele unei așa-zise independențe și libertăți de mișcare ale P.S.D. în raporturile cu P.C.R. Conferința a adoptat hotărîrea convocării unui congres extraordinar care să aprobe continuarea și dezvoltarea colaborării P.S.D. cu P.C.R. și celelalte partide și grupări democratice guvernamentale¹¹. Recunoașterea guvernului Groza de către guvernele S.U.A. și Marii Britanii (5 februarie 1946), eșecul „grevei” regale, au consolidat poziția forțelor revoluționare democratice în general, constituînd în aceeași măsură o grea lovitură politică dată opoziției burgheze¹², ca și tentativelor scizioniste ale social-democraților de dreapta, de acum minoritari și trecuți într-o defensivă fără speranțe.

În acest context, plenara C.C. al P.C.R. din 25—28 ianuarie 1946, analizînd evoluția evenimentelor politice și a raportului de forțe după Conferința națională și după eșecul grevei regale, perspectivele vieții politice în lumina viitoarelor confruntări electorale, a preconizat prezentarea în alegeri pe liste unice a tuturor partidelor și organizațiilor reprezentate în guvern. La 6 februarie 1946, C.C. al P.C.R. propunea în mod oficial Par-

tidului social democrat prezentarea în alegeri și colaborarea strânsă între cele două partide pentru asigurarea unei majorități muncitorești - țărănești în noul parlament al țării¹³.

Congresul extraordinar al P.S.D. din 10 martie 1946 a hotărât în majoritatea covârșitoare (232 de voturi pentru, 29 contra)¹⁴ participarea partidului la alegerile parlamentare în bloc cu celelalte partide guvernamentale. Congresul a împuternicit Comitetul central al P.S.D. „să perfecteze condițiile de participare pe liste comune, precum și toate lucrările în legătură cu alegerile, în sensul îndrumărilor date de congres”¹⁵.

Zdrobirea și înlăturarea din organele conducătoare și din rîndurile P.S.D., eliminarea din organele conducătoare sindicale¹⁶, din comitetele de Front unic a elementelor social-democrate de dreapta au netezit calea unificării politico-ideologice în direcția făuririi unui partid unic marxist-leninist¹⁷.

În cursul campaniei electorale, „s-a acționat cu fermitate pentru dezvoltarea Frontului Unic Muncitoresc și a colaborării cu celelalte forțe democratice, pentru izolarea forțelor reacționare din partidele burgheze”¹⁸.

Desfășurarea în comun a campaniei electorale, confruntările dure cu dificultățile social-economice create de urmările nefaste ale războiului, ale celor doi ani consecutivi de secetă, cu forțele reacțiunii reunite pe o platformă anticomunistă și antimuncitorească, au consolidat în mod decisiv (în ciuda unor manifestări izolate de pactizare cu forțele opoziționiste, reflectare a unei compoziții sociale încă necorespunzătoare)¹⁹ spiritul de colaborare, au apropiat pînă la identificare punctele de vedere ale celor două partide în problemele majore ale vieții social-politice, asupra perspectivelor trecerii la revoluția socialistă în țara noastră. Semnificativă, în acest sens, a fost organizarea pentru prima oară a unei ședințe comune a comitetelor centrale ale P.C.R. și P.S.D. în 26 octombrie 1946, participînd ca invitați și toți candidații în alegeri ai celor două partide muncitorești²⁰. În perspectiva cîștigării alegerilor, la sfîrșitul consfătuirii s-a stabilit elaborarea unui plan de perfecționare a relațiilor dintre cele două partide cu scopul colaborării strînse între fracțiunile parlamentare și în guvern, crearea unui organ coordonator parlamentar și guvernamental, obligativitatea ca, odată luată o hotărîre de comun acord, ea să fie aplicată în practică de către toți membrii P.C.R. și P.S.D.²¹.

Salutînd hotărîrile adoptate în ședința comună a C.C. al P.C.R. și C.C. al P.S.D., organul central de presă al P.C.R. consemna cu satisfacție: „Avem de a face cu o nouă etapă în istoria relațiilor între partidele social-democrat și comunist”²², care marca „apropierea organică și din ce în ce mai pronunțată între tacticile și ideologiile fiecăruia dintre aceste două partide”²³. La rîndul său, organul central de presă P.S.D., apreciind drept istorică această consfătuire, releva „identitatea de vederi a social-democraților și comuniștilor în toate problemele puse în discuție. Ea a arătat, pe de o parte, o confirmare a politicii rodnice a F.U.M., iar pe de altă parte, a marcat un mare pas înainte pe drumul consolidării unității de acțiune muncitorească”²⁴.

După victoria în alegeri, în condițiile în care cele două partide muncitorești își asiguraseră o majoritate absolută în guvern și în parlament, procesul transformărilor revoluționare democratice s-a desfășurat într-un ritm tot

mai accelerat în direcția neutralizării și înlăturării definitive din viața politică a țării, a partidelor și organizațiilor politice burgheze, a creării premiselor trecerii la revoluția socialistă.

„Pe măsura adâncirii procesului revoluționar, a cuceririi de noi poziții de către masele populare, de către forțele democratice, a devenit tot mai imperioasă necesitatea realizării unității organizatorice și politice a clasei muncitoare — forța socială de bază a societății. Aceasta condiționa însăși îndeplinirea de către clasa muncitoare a mărețului rol pe care era chemată să-l joace în România, rolul de clasă conducătoare în lupta pentru lichidarea definitivă a exploatării omului de către om²⁵. Luînd în dezbateri raporturile dintre P.C.R. și P.S.D., evoluția spre stînga a P.S.D. ca urmare a colaborării cu P. C. R. și a desfășurării cu succes a revoluției populare, plenara C.C. al P.C.R. din 8—9 ianuarie 1947 a fixat, ca o sarcină prioritară a partidului, pregătirea treptată a condițiilor ideologico-politice care să creeze premisele făuririi partidului unic marxist-leninist al clasei muncitoare²⁶. În prima jumătate a anului 1947, Frontul Plugarilor, Partidul național popular și alte organizații și asociații profesionale trec la eliminarea din rîndurile lor a elementelor exploatoare, la promovarea în organele conducătoare a muncitorilor, țăranilor muncitori; are loc primul congres al sindicatelor muncitorilor agricoli; se pun bazele organizației revoluționare de tineret Uniunea tineretului muncitor²⁷. Pe măsură ce majoritatea membrilor P.S.D. și a organelor sale conducătoare tind să transforme conlucrarea cu P.C.R. dintr-o acțiune de front unic muncitoresc într-una de aderare la ideea unificării depline organizatorice și ideologico-politice a celor două partide muncitorești, se constată o opoziție crescîndă a acelor cadre și elemente (în majoritate nemuncitorești) din sînul partidului, care prin obirșia lor socială și orientarea lor reformistă²⁸ erau profund refractare creării unui partid unic al clasei muncitoare. Această stare de lucruri, a ieșit în evidență mai ales în legătură cu abținerea organizațiilor de tineret social-democrat (U.T.S.) de a intra în noua organizație de U.T.M. (pe motiv că unificarea tineretului nu trebuia să preceadă unificarea prezumtivă a partidelor) precum și cu prilejul alegerilor sindicale cînd s-a încercat fără succes menținerea în organele conducătoare sindicale a unor elemente ostile colaborării sincere cu comuniștii și celelalte organizații revoluționare²⁹.

Comitetul executiv al P.S.D., dominat de elemente de stînga favorabile unificării celor două partide muncitorești, nedorind să expună partidul unor dezbinări interne, inclusiv la nivelul grupului parlamentar social-democrat, a decis amînarea congresului partidului, care inițial urma să-și înceapă lucrările la sfîrșitul lunii februarie 1947 și desfășurarea unui amplu proces de clarificare și dezbateri ideologico-politice în rîndul membrilor P.S.D. prin presă, publicații, în cadrul unor conferințe locale de partid (regionale, județene etc.). Supunînd dezbaterii publice tezele oportuniste ale unor cadre de partid cu vederi reformiste le determina pe acestea să-și precizeze pozițiile în fond ostile unității de acțiune politică a clasei muncitoare, trecerii la revoluția socialistă în țara noastră³⁰, ceea ce avea să ducă la demascarea și anihilarea lor politică. În cadrul conferințelor de partid, a întrunirilor desfășurate în numeroase centre din țară, s-a manifestat cu putere dorința de consolidare a unității de acțiune între P.C.R. și P.S.D.,

s-a luat atitudine și s-au adoptat hotărâri de îndepărtare din partid a elementelor ostile unificării celor două partide ³¹.

La 8 iulie 1947, C.C. al P. S. D. reunit în ședință plenară, făcând bilanțul dezbaterilor și hotărârilor conferințelor locale de partid, aprecia că erau întrunite condițiile necesare convocării congresului P.S.D. pentru 4 — 8 octombrie 1947. O lună mai târziu (14 august), Biroul politic al P. S. D., ținea să precizeze într-un comunicat că „Partidul social-democrat din România este un partid socialist de stînga”³², care se pronunța pentru deplina unitate de acțiune a celor două partide muncitorești. Conferințele de partid în care se aleg delegați pentru congres (desfășurate între 3 august — 21 septembrie 1947) s-au pronunțat în favoarea unificării celor două partide muncitorești într-un singur partid unic marxist-leninist al clasei muncitoare. Pe temeiul acestor recomandări, la 27 septembrie 1947 a avut loc o ședință comună a birourilor politice ale P. C. R. și P. S. D. în care s-a luat hotărârea istorică pentru destinele unității de acțiune a mișcării muncitorești revoluționare din România de a se pune, în discuția forurilor de conducere respective mijloacele practice pentru grăbirea înlăturării unității politice, organizatorice și ideologice a mișcării noastre muncitorești”³³. În cadrul C. C. al F.U.M. urma să se constituie două comisii de elaborare a proiectelor platformei-program și al statutului partidului unic. Hotărârea celor două partide politice a fost dezbătută și aprobată în ședințe comune la nivel de organizații comunale și județene ale membrilor P. C. R. și P. S. D. În acest fel, în ajunul deschiderii congresului, masa membrilor P. S. D. delegații la congres se pronunțaseră deja pentru realizarea unificării ideologico-politice a celor două partide muncitorești. După ample și clarificatoare dezbateri privind temeiurile ideologico-politice, modalitățile practice ale realizării unificării (nu ca o contopire mecanică și repartizare „proporțională” sau „paritară” a reprezentanților celor două partide în organele conducătoare a viitorului partid, ci pe baze principiale marxist-leniniste) s-au adoptat o serie de rezoluții politice între care și hotărârea unanimă de a se păși pe calea făuririi partidului unic al clasei muncitoare. Pînă la realizarea acestui partid, congresul a ales un nou (ultimul) comitet central al P. S. D. compus din 35 membri și 9 supleanți ³⁴ din rîndul cărora s-au ales biroul politic, secretariatul, comisia centrală de control și comisia centrală de judecată ³⁵.

Perioada următoare congresului P. S. D., a fost caracterizată printr-o vie activitate politică desfășurată la nivelul organizațiilor celor două partide prin care se manifesta satisfacția creării condițiilor necesare făuririi partidului unic al clasei muncitoare. Între 10—13 noiembrie 1947, s-au desfășurat, sub semnul apropiatului congres de unificare a unității politice a clasei muncitoare, lucrările celui de-al doilea congres al Confederației generale a muncii.

În ședința comună din 11 noiembrie 1947 a birourilor politice ale P. C. R. și P. S. D. au fost adoptate în unanimitate proiectele programului și statutului partidului unic ³⁶. A doua zi, ședința plenară a comitetelor centrale ale P. S. D. și P. C. R. au dezbătut și au aprobat în unanimitate proiectul de platformă al partidului unic muncitoresc ³⁷. La 13 noiembrie 1947, au fost date publicității concomitent în organele centrale de presă ale celor două partide comunicatul ședinței plenare și textul Platformei P.U.M. ³⁸.

La sfârșitul lunii noiembrie 1947, conducerile celor două partide, decid, în vederea perfectării unificării, sistarea primirii de noi membri și realizarea unei evidențe clare a tuturor membrilor celor două partide ³⁹.

La 4 ianuarie 1948, se crează comisia centrală (organizatorică) de unificare, trecindu-se în continuare la ținerea ședințelor de constituire a organizațiilor partidului unic muncitoresc la nivel de loc de muncă și teritoriale⁴⁰, operație ce s-a încheiat în jurul datei de 10 februarie 1948 ⁴¹. Paralel cu acțiunea de constituire a organizațiilor și organelor P.U.M. a avut loc și unificarea organizațiilor de tineret, femei etc., astfel încât în preajma congresului de unificare, organizațiile de masă erau și ele unificate ⁴².

La 14 februarie 1948, comisia de organizare a partidului unic comunica că toate activitățile legate de pregătirea congresului de unificare erau încheiate, anunțând data deschiderii lucrărilor congresului și ordinea de zi propusă.

La lucrările congresului aveau să participe 822 delegați cu drept de vot deliberativ (760 aleși în adunările județene, 62 membri ai celor două comitete centrale) și 8 delegați cu drept de vot consultativ. Ei proveneau : 74,77% de la P. C. R. și 23,25% din P.S.D. ⁴³.

La congres, participau ca invitați delegați a numeroase partide comuniste, socialiste și alte organizații democratice din Europa.

Lucrările congresului, desfășurate în aula Ateneului au dezbătut raportul politic general, statutul partidului și s-au încheiat cu alegerea organelor conducătoare.

În Comitetul Central ales în ultima zi a congresului au fost aleși 41 membri și 16 supleanți (43 provenind din P. C. R. și 14 din P. S. D.), iar în prima sa ședință plenară ținută la 24 februarie 1948, comitetul central a ales biroul politic format din 13 membri și 5 membri supleanți (18 provenind din P. C. R. și 5 din P. S. D.) ⁴⁴. În aceeași zi, Biroul politic a ales pe Gh. Gheorghiu-Dej ca secretar general al Comitetului Central al P.M.R.

„Făurirea în februarie 1948 a partidului revoluționar unic al clasei muncitoare pe temelia marxism-leninismului a pus capăt pentru totdeauna sciziunii din mișcarea noastră muncitorească, a constituit o măreață victorie a forțelor revoluționare din România. Crearea partidului unic al clasei muncitoare a reprezentat o necesitate obiectivă a dezvoltării revoluției în țara noastră, asigurând condițiile pentru înfăptuirea cu succes a misiunii istorice a proletariatului — de clasă conducătoare în revoluția și construcția socialismului” ⁴⁵.

Făurirea partidului unic a reprezentat, în același timp, o contribuție a mișcării muncitorești revoluționare din România la tezaurul internațional al luptei pentru unitatea de acțiune a diferitelor partide și organizații muncitorești, în sensul necesității existenței unui partid marxist-leninist în momentul trecerii la construcția socialismului într-o țară sau alta.

„Unitatea — aprecia tovarășul Nicolae Ceaușescu, referindu-se la importanța congresului Partidului din februarie 1948 — a asigurat clasei muncitoare condițiile organizatorice și politice pentru a-și putea îndeplini înalta misiune de clasă conducătoare a societății în opera de construire a socialismului” ⁴⁶.

N O T E

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, Edit. politică, București, 1970, p. 628.

² Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România, 1821—1948*, Edit. Academiei R.S.R., 1981, capit. VI passim.

³ Privitor la schimbul de mesaje și luările de poziție a celor două partide muncitorești, în legătură cu perfectarea frontului unic muncitoresc, vezi Arh. C.C. al P.C.R., fondul 1, mapa 126/943; cf. culegerea tematică *Unitatea de acțiune a clasei muncitoare din România*. Edit. politică, București, 1974, p. 18 și urm.

⁴ Nicolae Jurcă, *Mișcarea socialistă și social-democrată din România, 1934—1944*, Edit. „Litera”, București, 1978, p. 33—59; 156—167.

⁵ În manifestul C.C. al Frontului unic muncitoresc din 1 mai 1945, se afirmă: „sarcinile care stau în fața clasei muncitoare nu vor putea fi îndeplinite mai departe decît pe linia unității de acțiune a P.C.R. și a P.S.D. întărindu-se colaborarea și făcînd din ea baza tuturor acțiunilor cu caracter general” („Scinteia”, 1 mai 1945).

⁶ Astfel, în urma completării cu o serie de amendamente propuse de P.S.D., platforma P.C.R. din 26 septembrie 1944, devine la 2 octombrie Platformă a F.U.M. fiind propusă și acceptată în această ultimă formulă ca program de acțiune al Frontului Național Democrat. Platforma de guvernare F.N.D. dezbătută în cadrul primului congres al sindicatelor va sta la baza programului de activitate a guvernului dr. Petru Groza.

⁷ Punctul culminant al acestor manevre l-a constituit adoptarea la conferința generală a P. S. D. din decembrie 1945 a propunerii aripii social-democraților de dreapta ca la viitoarele alegeri P. S. D. să participe pe liste proprii, în cazul cînd guvernul în funcție (Groza) nu va fi recunoscut de guvernele occidentale.

⁸ Referindu-se la acest curent de apropiere ideologică și politică între membrii celor două partide muncitorești, buletinul secției organizatorice a C.C. al P. C. R. pe luna noiembrie 1945 aprecia: „Colaborarea între organizațiile noastre și cele social-democrate merge spre îmbunătățire... începe să se perfecționeze unitatea de vederi între noi și social-democrații asupra problemelor ridicate de interesele clasei muncitoare... Ideea unității de acțiune a clasei muncitoare, ideea colaborării cu F. U. M. pînă la partidul unic își face loc și prinde rădăcini puternice în rîndurile membrilor P. S. D. și chiar în rîndurile muncitorilor fără partid”. (Arh. C. C. al P. C. R. fond 1, dosar 308/945, f. 77).

⁹ *Rezoluția Conferinței Naționale a P. C. R.* (broșură). P. C. R., 1946, p. 13.

¹⁰ Dată fiind poziția deferentă pe care o serie de lideri social-democrați de dreapta în cap cu C. Titel Petrescu o aveau față de fruntașii P. N. Ț. — Maniu și P. N. L. — Brătianu, aflați în opoziție, în guvern, în aparatul de stat participau în majoritate covârșitoare social-democrații de stînga adepți ai conlucrării cît mai strînse cu P. C. R. în toate problemele social-politice la ordinea zilei.

¹¹ „Libertatea”, 5 decembrie 1945.

¹² Un semn al crizei prin care trecea principalul partid de opoziție, P. N. Ț., Maniu, l-a constituit desprinderea din P. N. Ț. a fostului vicepreședinte al partidului și președinte al organizației București, dr. N. Lupu, care fondează la 20 ianuarie 1946 Partidul Țărănesc-Democrat.

¹³ Gheorghe Țuțui, *Crearea partidului revoluționar unic—moment de seamă în istoria patriei*, în „Revista de istorie” nr. 2/978, p. 188.

¹⁴ Grupul minoritar al fostului președinte al P. S. D., refuzînd să se supună majorității, părăsește P. S. D., constituindu-se într-o grupare social-democratică „independentă”.

¹⁵ „Libertatea”, 13 martie 1946.

¹⁶ Petru Rușindilar, *Însemnătatea alegerilor sindicale din 1946 în cadrul luptei pentru consolidarea Frontului Unic Muncitoresc* în „Anale de istorie” nr. 6/972, p. 103—116.

¹⁷ Pe larg, despre aceasta, în Gh. Țuțui, *Evoluția partidului social-democrat din România de la Frontul unic la partidul unic*, Edit. Politică, București, 1979, p. 1 și urm.

¹⁸ *Programul Partidului Comunist Român de săurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. Politică, București, 1975, p. 54.

¹⁹ Din analiza materialelor de arhivă referitoare la desfășurarea campaniei electorale. rezultă că cele cîteva elemente social-democrate de dreapta care din oportunism politic, nu părăsiseră partidul în martie 1946, dar care nutreau aversiune față de eventualitatea unei fuziuni politice pe linie de partid cu comuniștii (I. Jumanca, Gh. Mușatescu, Șerban Voinea, M. Macavescu, I. Burcă, Eftimie Gherman, P. Mironescu-Mera) își găseau sprijin în existența unui însemnat număr de membri P. S. D. aparținînd micii burghezii, elementelor instărite din lumea satelor și orașelor, intelectualilor de formație burgheză care se înscriseră și activau în P. S. D. nu din convingeri ferme socialiste, ci pentru a beneficia de calitatea de membri ai unuia din principalele partide de guvernămint.

²⁰ Gheorghe Țuțui, Vasile G. Ionescu, *Făurirea Partidului muncitoresc român, victorie deplină și definitivă a leninismului în mișcarea muncitorească din România*, în „Anale de istorie” nr. 1/1963, p. 59—60.

²¹ Gh. Țuțui, *Evoluția Partidului social-democrat ...*, p. 138.

²² „Scinteia”, 1 noiembrie 1946.

²³ *Ibidem*.

²⁴ „Libertatea”, 25 octombrie 1946.

²⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, 1973, p. 162.

²⁶ C. Olteanu, *Măsurile politice și organizatorice stabilite de plenara C. C. al P. C. R. din ianuarie 1947 și însemnătatea lor pentru îmbunătățirea muncii de partid și a legăturilor lui cu masele*, în „Anale de istorie”, nr. 5/1963.

²⁷ *România în anii revoluției democrat-populare, 1944—1947*. Edit. politică, 1971, p. 266—270.

²⁸ La începutul anului 1947, o serie de elemente centriste, care nu părăsiseră partidul în 1946 în speranța folosirii prezenței și influenței lor în sinul organelor conducătoare P. S. D. pentru menținerea „independenței” P. S. D. în raporturile cu P. C. R., avizați de orientarea procesului transformărilor democratice în direcția trecerii la revoluția socialistă, s-au decis să asă din expectativă și să se opună fățiș alunecării decisive spre stînga a P. S. D.

²⁹ Gh. Țuțui, *Evoluția P. S. D. ...*, p. 148—150.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, p. 151—152; 156—157.

³² „Libertatea”, 17 august 1947. În aceeași ședință din 14 august 1947, biroul politic al C. C. al P. S. D. lua hotărîrea dizolvării comitetului organizației județene P. S. D. Ilfov (ulterior și a comitetului organizației Capitalei) ai căror membri se situaseră în majoritatea pe poziții ostile unității de acțiune a clasei muncitoare. Fostul președinte al organizației P. S. D. București, I. Burcă, fiind exclus din partid, i s-a retras și funcția de subsecretar de stat la Interne, în locul său fiind propus de conducerea P. S. D. și acceptat de guvern Teodor Iordăchescu, membru al secretariatului general al P. S. D.

³³ „Scinteia”, 29 septembrie 1947; „Libertatea”, 29 septembrie 1947.

³⁴ Semnificativ pentru mutațiile produse în orientarea P. S. D., majoritatea membrilor C. C. erau muncitori (25), alți 17 intelectuali (între care și cei doi secretari generali ai partidului Lothar Rădăceanu și Șt. Voitec) și doar doi liber profesioniști.

³⁵ „Libertatea”, 11 octombrie 1947.

³⁶ „Scinteia”, 13 noiembrie 1947.

³⁷ *Idem*, 15 noiembrie 1947.

³⁸ Platforma partidului unic muncitoresc a fost ulterior publicată într-un larg tiraj ca broșură, conținutul ei fiind dezbătut în ședințe extraordinare la care participau reuniți atît membrii P. C. R. cit și P. S. D.

³⁹ Conform proiectului de statut P.U.M., urmau a fi membri P.M.R. doar foștii membrii P. C. R. și P. S. D., nu și membrii organizațiilor de masă (tineret, femei etc.) în cazul cînd aceștia nu erau membrii de partid.

⁴⁰ Între 1—4 februarie 1948, locul comisiilor mixte, interimare, de unificare, a fost preluat de comitete județene și locale ale partidului unic, care și-au asumat conducerea și responsabilitatea întregii activități de partid din raza lor de activitate. Cu aceasta, structurile organizatorice ale partidului unic funcționau la toate nivelele (Aron Petric, Gh. Țuțui, *Unificarea mișcării muncitorești din România*, Edit. Academiei, București, 1968, p. 160).

⁴¹ La acea dată, erau trecuți în evidența P. U. M. un număr de 937.846 membri dintre care 805.769 (85,92%) foști membri P.C.R. și 132.077 (14,08%) foști membri P.S.D. (Gh. Țuțui, *Crearea partidului revoluționar unic*, în „Revista de istorie” nr. 2/978, p. 195). Numărul relativ mic al foștilor membri P. S. D. se explică prin faptul că numeroase cadre și membri social-democrați deși activaseră în P. S. D. erau în realitate doar membri U. F.S.D.R., O.T.S. și alte organizații de masă; nefiind înscrși în P. S. D. aceasta a atras neincluderea lor în rîndul membrilor Partidului Unic Muncitoresc.

⁴² Aron Petric, Gh. Țuțui, *op. cit.*, p. 159.

⁴³ *Congresul Partidului Muncitoresc Român, București, 20—23 februarie 1948*, Edit. P. M. R., 1948. Datele în continuare sînt rediate după această broșură.

⁴⁴ Supozițiile eronate că în urma unificării, foștii membri ai P. S. D. vor fi îndepărtați din organele conducătoare nu s-au confirmat. Față de doar 14 % foști membri P. S. D. din totalul membrilor P. M. R., în organele conducătoare ale noului partid revoluționar unic, foștilor membrii P. S. D. le-a revenit, după cum am arătat, procente superioare de reprezentare (între 21—25% atît în organele județene cit și în Comitetul Central și Biroul Politic al P. M. R.).

⁴⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral-dezvoltate*, vol. 4, 1970, p. 383—384.

⁴⁶ Nicolae Ceaușescu, *P. C. R. — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Edit. Politică, București, 1966, p. 59.

LA SIGNIFICATION HISTORIQUE DE LA CONSTITUTION DU PARTI UNIQUE DE LA CLASSE OUVRIÈRE DE ROUMANIE (1948)

—Résumé—

Le mouvement de résistance antifasciste, la lutte pour renverser la dictature d'Antonesco, pour faire sortir la Roumanie de la guerre hitlérienne et retourner les armes contre les occupants fascistes, pour libérer tout le territoire du pays de la domination fasciste ont réclamé impérieusement de liquider la scission entre les partis et les organisations ouvrières. La création du Front Unique Ouvrier Antifasciste en avril 1944 a constitué la base de la conclusion de tous les autres accords et alliances initiés par le Parti Communiste Roumain en vue de la préparation et de l'accomplissement victorieux du tournant historique du 23 Août 1944.

La période 23 Août 1944 — 30 décembre 1947 s'est caractérisée par la lutte pour l'instauration d'un régime politique démocratique - populaire en Roumanie. Dans l'offrement des forces révolutionnaires - démocratiques et des forces conservatrices réactionnaires s'est produit un ample processus de clarification et rapprochement jusqu'à l'identification des points de vue idéologico-politique, de l'unité d'action entre les deux partis ouvriers, le P.C.R. et le P.S.D.

La création du parti unique marxiste-léniniste de la classe ouvrière a eu lieu dans les conditions de l'écartement des derniers représentants de la bourgeoisie du gouvernement et de la direction de l'Etat, de la proclamation de la République et du passage à l'accomplissement de la révolutions socialiste en Roumanie.

ISTORIA CU FAȚA SPRE VIITOR

TITU GEORGESCU

Sorgintea temei datează din anii șaptezeci urmărind o deschidere spre racordarea valorilor trecutului istoric la dezvoltarea specifică a omenirii în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Pentru răspunsuri, cât mai pertinente, am reluat studiul teoriei istoriei, cu ipostazele sale, insistând asupra aceloră din secolele XIX și XX, cu relevanță pentru materialismul istoric — teorii, curente, școli, care întrepătrunse, au înriurit gândirea istorică din epoca noastră¹. Am înțeles încă odată, mai bine, că nu aglomerarea tale-quale de fapte trecute, nu sterilul și înmagazinarea detaliilor, chiar cu pretenții de ordonare, formează știința istoriei. Concluzia desprinsă s-a axat pe ideea că istoria „scrisă” își propune să reflecte istoria ca „proces”, prima condiționată de instrumentele cunoașterii, care evoluează cu prefacerile economice, științifice, sociale, culturale ale omenirii. Evoluția conceptelor și a instrumentelor pentru cunoașterea istoriei s-a însumat și se însumează în teorii, filozofii ale acestei științe. În timp, această „conștientizare” se petrece sub impulsul revoluției industriale din secolele XVII și XVIII și îndeosebi odată cu revoluția franceză când, istorici, juriști, scriitori, filozofi caută răspunsuri pentru explicarea noilor procese social-politice, pentru descifrarea căilor de progres ale societății. În secolul precedent revoluției, Francis Bacon, imputa Renașterii „înțoarcerea la antichitate”, și aprecia orientarea spre trecut a gândirii intelectualității epocii, ca un nou sens. În *Novum Organum* Bacon scria: „ar fi o rușine pentru omenire ca atunci când hotarele lumii, s-au lărgit spre infinit prin descoperirea atîtor țări, atîtor mări și atîtor stele, lumea intelectuală să mai rămînă închisă în granițele strîmte ale trecutului... Oamenii vor merge din ce în ce mai departe nu numai în descoperirea ținuturilor încă necunoscute, ci și în înțelegerea lumii în general”². Succintă și tulburătoare este aserțiunea lui Bacon, adversarul inerției în gândire și al dogmaticii cu sau fără sutană.

Revoluția industrială a scos din anchiloză în primul rînd gînditorii care făceau recurs la istorie, mai ales pe economiști, filozofi și scriitori. Aceștia vor elabora „gîndirile” fiziocrate, utopice, iluministe. Ele au pus probleme fundamentale, rezultate din studiul trecutului istoric și din contemporaneitate, căutînd răspunsuri cu soluții care învederau viitorul pentru cîteva secole. Între cei mai cutezători gînditori ai unei alte lumi, superioare au fost utopiștii. Ei se vroiau, în fond „istorici ai viitorului”. Thomas Morrus concepea „De optimo Republicae statu”, în afara etapei istorice în care trăia și care îi crease și gîndirea și instrumentele de cercetare T. Campanella, în secolul XVII, Morelly în secolul XVIII, iar în următorul.

E. Cabet, Ch. Fourier, St. Simon, R. Owen au conceput societăți ale viitorului ce aveau corespondențe doar vagi în „baza materială” a epocii lor.

Utopiștii „au visat”, au clădit în *Civitas solis*, *Naufrage*, *Voyage en Ycarie* istorii dorite, adepții lor încercînd să le și dea viață în Franța, Țara Românească, în Texas ș.a. Eseurile practice au dovedit necorelarea acestei gândiri despre viitor cu capacitățile societății.

Cu mai multă profunzime decît oricare utopist, în tumultul revoluției franceze de la 1789, iluministul M. J. Condorcet își elabora tratatul despre istoria progresului uman căutînd să dea fundamentării științifice previziunilor sale pentru viitorul omenirii. El socotea revoluția mai întîi „un război împotriva prejudecăților” cu completarea, potrivit căreia orice revoluție încetează de a-și mai îndeplini rolul cîtă vreme prejudecățile trecutului o copleșesc.

Revoluția franceză începuse cu mult înainte în gîndirea acelor intelectuali care au previzionat-o pregătindu-i izbînda cu consecințele sale benefice pentru omenire. „Ne apropiem de starea de criză și de secolul revoluțiilor—scria J.J. Rousseau la mijlocul secolului XVIII. Consider imposibil ca marile monarhii ale Europei să mai dureze mult timp”³. El scria de fapt o pagină din istoria viitorului cu împliniri peste un secol, peste două.

După utopiști și iluminiști, romanticii și socialiștii au pus noi și capitale întrebări izvorîte din epoca lor și au căutat răspunsuri pentru viitorul cîtorva decenii sau secole. Filozofia și istoriografia romantică, de la jumătatea secolului al XIX-lea, cu F. Chateaubriand, F. Guizot, J. Michelet au dat mai mult patos explicării trecutului și mai puțină valoare cognitivă utilă progresului societății. Este epoca în care Hegel făcea din istorie un scop major al filozofiei fără a o cantona în trecut, epocă în care teoriile presocialiste se îndreptau spre încununarea marxistă. Cu Marx și Engels utopia a fost „scientizată” iar istoria îndreptată cu fața spre viitor. Studiile lor asupra trecutului nu erau studii istorice în sine, ci pentru proiectarea unei noi civilizații.

Marxismul, la jumătatea secolului trecut, a căutat să dea răspuns la întrebările : ce este istoria ? care sînt criteriile cunoașterii istorice ? care este scopul istoriei și locul său între științe ? Marx arată că istoria ține loc de „bornă indicatoare ce arată omului drumul pe care are să-l urmeze”. Întrutotul adevărat. Numai în această măsură, desprinzînd din studiul trecutului „indicatoarele” și concluziile pentru viitor, pentru o societate cît mai concordată cu aspirațiile omului, istoria este o știință. Altfel este un depozit factologic, adesea o aglomerare de cunoștințe în sine. Spre o asemenea orientare a dus pozitivismul studiul istoriei, în a doua jumătate a secolului trecut. August Comte și adepții săi, cu deviza „faptele mai presus de orice”, chemau în realitate la stabilitatea regimurilor, o stabilitate amenințată de revoluția de la 1848 și de Europa națiunilor. În limitele acestei teorii s-a dezvoltat și școala istorică germană, condusă de Lamprecht la care s-a format o parte din marii noștri istorici. În genere istoriografia românească poartă pecetea pozitivismului cu un adaos de cartesianism, cu unele prelungiri și în a doua jumătate a acestui secol.

Evoluția în timp a teoriilor istorice, a școlilor istorice, relevă concluzii pentru reorientările, discontinuitățile și înnoirile ce s-au produs și se produc ; numai această evoluție merită un studiu aparte și dezvoltat. În acest

restrîns studiu subliniez ideea că teoria istoriei, a acestei științe a societății, trebuie să răspundă unor comandamente axiologice așezate cu fața spre viitor.

Școlile istorice, ulterioare întîiului război mondial — cu O. Spengler care lega perspectivele istoriei lumii de mistică destinului național german, cu istoricii de la „Les Anales” antipozitivisti, care încercau să apropie știința istoriei de științele umane, cu Benedetto Croce, care acorda intuiției un rol esențial — au fost depășite și ca sistem de concepție și ca metodologie de către structuralism, existențialism, prezenteism ș.a. fără să mai vorbim de materialismul istoric. A. Toynbee, G. Gentile, R. Aron, P. Ricoeur, M. Foucault, K. Jaspers și alții merită a fi studiați pentru zone de profunzime a gândirii și asupra istoriei P. Rikert, W. Windelband, M. Weber și alți cunoscuți filozofi ai istoriei au toți în cuprinderea lor dimensiunea viitorului la scara epocii care a precedat explozia din știință și tehnologie, din a doua jumătate a secolului al XX-lea, de cînd măsurile cu care se judecă raporturile om-natură-societate au cunoscut noi extensii și adîncimi.

Sîntem în fața necesității de a da noi și mai ales adînci interpretări pentru istorie în această nouă fază a evoluției omenirii. Pentru că despre o nouă fază este vorba, determinată de multidimensională revoluție, politică, socială, culturală, economică, tehnico-științifică. Explozia acestei revoluții, din deceniile ultime, a creat noi contexte social-economice cu reverberații plurale politice, culturale, morale. Spațiul și timpul cunosc redimensionări, cu condensări și extensii, datorate acestei revoluții care obligă la atitudini, concepte, teorii cel puțin în pas cu fundamentalele prefaceri din fizică, biologice, chimie și alte domenii capitale pentru substanța unei noi civilizații. Omul a depășit condiția Terrei, prin ieșiri cosmice, iar spațiul planetar se populează specific în afara determinismului, încă dominant. Cîmpuri noi de investigație, descoperiri și aplicații se deschid cu alte orizonturi și ipostaze ale materiei în mișcare. Este un univers nemărginit în care dialectica permite apropierea de cunoașterea, analiza și sinteza acestor procese în desfășurare. Prin științele sociale umane se pot crea pîrghii ca aceste mutații să fie cunoscute și subordonate omului și țelurilor sale. În aceste contexte, istoria, știința a societății, nu mai poate rămîne vasală gnoseologiei cauză-efect-cauză și nici teoriilor newtoniene deterministe, mecaniciste sau celor pozitivistice, rupte de interdependențe și de devenirea complexă. Dialectica marxistă naște epistemologii din mutațiile ce se desfășoară vertiginos anunțînd marile deschideri pentru civilizația omenirii.

Progresele în cunoaștere privesc direct și istoria, știința istoriei, înțelegerea locului și rolului său între științele sociale umaniste, dar nu numai între acestea ci coroborată cu ele.

Istoria a fost și va fi o uriașă însumare de experiență umană devenind știință cînd concluziile acestei acumulări sînt folosite pe trepte succesive, pentru ca omenirea să se ridice la noi orizonturi de progres. Cine nu are conștiința acestei substanțe axiologice a istoriei o transformă într-o platitudine pozitivistă. Mutațiile amintite, revoluția tehnico-științifică incumbă o gândire istorică descătușată de factologisme, de evenimentialul mărunț și sufocant ce împiedică desprinderea liniilor de forță ale evoluției societății umane.

Studiem trecutul nu pentru a-l dezveli de colbul antic sau medieval ci pentru a înțelege devenirea omenirii, mecanismele evoluției și a trage concluzii pentru prezent și viitor. Astfel împingem gândirea istorică, știința istoriei spre hotare noi, spre orizonturi viitoare.

Știința istoriei, fiind calitativ altceva decât rezumatul trecutului, a fost și rămîne magistra vitae pentru omenire. Marii noștri istorici au relevat acest atribut, această substanță a istoriei de a fi călăuzitoare pentru viața societății, pentru viitorul poporului nostru. Nicolae Bălcescu afirma cu conciziunea care îi era proprie: „Istoria e cea dintii carte a unei nații în care ne vedem trecutul, prezentul și viitorul”⁴. Mihail Kogălniceanu releva virtuțile istoriei numind-o „carte de căpetenie” în care aflăm „ce am făcut, ce avem să mai facem, printrinsa prevedem viitorul”⁵. Vasile Pîrvan, un adevărat filozof al istoriei, scria că „Societatea nu e un rezultat ci o perspectivă în devenire”⁶. Nicolae Iorga cerea ca „istoria poporului nostru să nu fie o lecție învățată pe de rost astăzi și de uitat mâine, ci un element de putere și de inițiativă în sufletul fiecăruia dintre noi. Fiindcă nu-și dă seama lumea către ce viitor de uriașe prefaceri merge”⁷.

Studierea viitorului se înscrie la finele secolului XX, în preocupările tot mai ordonate, ale gânditorilor din numeroase țări, ale specialiștilor din științele economice, sociologice, psihologice, mai puțin istorice. Demersul acestora pentru o știință a viitorului este un simptom major, iar concluziile multor institute, universități, savanți sînt încurajatoare. Se conturează o lume nouă ale cărei schele pot fi văzute cum se ridică. Sînt prezente încă dezordinile șantierelor precum și reziduuri ale construcțiilor precedente, depășite multe. Tabloul acestei lumi noi este concludent pentru diversitatea de manifestări ale eforturilor popoarelor spre a urca într-un ev al istoriei superior în afirmarea capacităților creatoare ale omului sub imperativele libertății, democrației, egalității, creativității, nestăvilite, printr-o multiplă colaborare între toate țările. Acest efort de înaintare este încă marcat de inegalitățile, de confruntări și agresivități, cu totul în contra timp cu istoria „care vine” dacă ne raportăm la viitorul ce a început să viețuească fie numai prin revoluția tehnico-științifică și implicațiile sale.

Este în putința omului să-și afirme plenitudinea capacităților de subiect al istoriei, nealterat de tare semimedievale, făcînd să concorde actele sale de creație științifică cu gândirea și acțiunile politice, sociale, culturale. Orice piedică în valorificarea acestor capacități și în concordia dintre științele tehnice și cele umaniste determină întîrzieri, ce pot afecta grav înaintarea popoarelor în istoria viitorului.

Structuri superioare va cunoaște societatea în istoria secolului următor, iar acestea vor putea fi cu atît mai bine concepute și așezate în folosul omenirii întregi, cu cît le vom descoperi acum, le vom prevedea cît mai repede și mai temeinic. Omenirea nu poate rămîne sub istorie. În secolul XX s-a acumulat destulă infatuare pentru ca mulți să considere că diriguiesc istoria. Și aceasta tocmai în faza cînd omenirea e în pericol de a se contorsiona, în mod grotesc, ca urmare a contrastului aberant între creațiile științifice cu anverguri cosmice și strangulările condiției umane în tipare diforme de politică îngustă, agresivă, în contratimp cu istoria.

Gîndirea istorică nu poate rămîne aceeași cînd totul se schimbă radical în jurul nostru, cu noi odată. Știința istoriei va veni în sprijinul viitorului, al noii civilizații ce se prefigurează, dar nu o va putea face cu unelte depășite și teorii paseiste. A concepe și a scrie istorie de acum înainte nu va fi o simplă traversare a trecutului prin prezent, cu aceleași teorii, și metode. G. Barraclough face o bună sinteză în acest sens.

Istoria trecutului a înregistrat succesiunile civilizațiilor; istoria viitorului conturează noua civilizație, nu se rezumă doar la aspectele științifico-tehnice atât de vizibile; acestea sînt doar vîrfurile icebergului. În adîncimi sînt componentele globale, interdependențele materiale și spirituale, economice și culturale, tehnice și morale proprii civilizației viitorului. Astăzi „tehnicul și economicul” sînt adesea absolutizate iar științele umane sînt marginalizate deși nevoia acestora din urmă este imperioasă pentru intercondiționarea tuturor, nu numai pe orizontală ci și pe verticală. Evitarea marginalizării trebuie să aibă și demersul activ, novator al istoricilor.

Așezarea istoriei cu fața spre viitor este un comandament al evului ce am început a-l crea cu răspunderi fundamentale pentru dezvoltarea civilizației planetei, pentru soarta omenirii. O asemenea istorie poate fi scrisă, mai ales că întîlnim secvențe realizate în lucrări, dezbateri, sinteze ale unor instituții, cercuri de cercetători, secvențe care pot fi puncte de plecare. Asemenea puncte se întîlnesc în eseuri teoretice, în lucrări și conferințe ale viitorologilor. La București, în 1972, la cea de-a treia Conferință mondială de cercetare a viitorului, Bertrand de Jouvenel, președinte al Comitetului mondial permanent de cercetare a viitorului, arătînd rolul științelor sociale în studierea viitorului sublinia: „Istoria, economia și celelalte științe sociale trebuie să se consacre studierii direcțiilor de dezvoltare a societății”⁸. De atunci s-au făcut pași mari în direcția studierii „căilor viitorului”, dar fără istorici. Viitorologul sovietic Bestușev-Lada se declara convins că știința istoriei poate, în condițiile marilor prefaceri din lume, să reprezinte o pirghie în abordarea viitorilor probabili, posibili, deziderabili⁹.

Pentru a deveni o asemenea pirghie istoria ca știință se reevaluează spre a nu mai fi tributară unor canoane sterpe ce aparțin altor zone de timp și spațiu. „Dacă un om din evul mediu ar fi fost întrebăat cum va arăta viitorul el l-ar fi populat cu biserici, minăstiri și castele. Noi sîntem dogmatici în același sens populînd anul 2000 cu fabrici și dispozitive tehnologice „spunea viitorologul austriac Robert Yunk”¹⁰.

La cea de-a treia Conferință internațională pentru studierea viitorului, Jim Dator (S.U.A.) arăta că pînă în anii 80 și neviitorologi și viitorologi erau mai mult preocupați de prezent decît de viitor „Șiunii și ceilalți sînt mai curînd copleșiți de coșmarurile trecutului decît captivați de imaginile viitorului”. El desprindea cîteva domenii de cercetare a viitorului între care unul privea învățămîntul viitor, pentru care cerea să i se acorde cel puțin tot atît cît trecutul i: „Dacă există vre-o justificare pentru predarea trecutului—și există multe justificări—atunci există și multe pentru a preda viitorologia”¹¹. Sînt de notorietate internațională lucrările profesorului universitar Mircea Malița care abordează problemele învățării pe planuri largi privind viitorul cu trimitere la învățarea istoriei¹².

Este realistă pledoaria pentru cercetarea și învățarea istoriei prin prisma viitorului, dar este dificilă cultivarea unei astfel de accepții pe un teren în care au fost semănate, de cel puțin un secol, teorii, mentalități și canoane de învățare a istoriei, toate cu fața spre trecut, indiferent de declarațiile prezenteiste de bune intenții. În numele prezentului ce-l construim se cultivă, prin felul în care este cercetată și învățată istoria, un utilitarism imediat iar prezentul apare ca o finalitate. Filozoful Dumitru Ghișe dimpotrivă arată că prezentul reprezintă în istorie doar locul de contact între trecut și viitor, avînd neconținut actuală dimensiunea viitorului. „Fără dimensiunea viitorului prezentul însuși se mistifică”. O spune și mai frumos cînd scrie : „Cu cît prezentul este mai încărcat de primăverile viitorului, cu atît sînt mai clare perspectivele în prezent, cu atît sporește condiția de învingător a omului, sentimentul de certitudine și solidaritate a ființei umane. Sentimentul fragilității e în bună măsură umbra necunoașterii și a lipsei de perspective”¹³. Această umbră nu se va întinde și peste știința istoriei cîtă vreme vom ști și să orientăm, să așezăm istoria cu fața spre viitor ; altfel ea va rămîne ruda săracă a științelor sociale și umaniste, va fi lipsită de forța de propulsie pentru societate.

Știința istoriei, arenă dens cuprinzătoare a luptelor de idei ale tuturor științelor, de la cele sociale pînă la cele biologice și tehnologice, nu poate avea o existență autonomă, nu se poate desprinde de dinamica viitorului.

Recursul la trecutele teorii, mai îndepărtate și mai recente, a fost făcut aici succint spre a marca îndeosebi revolutul lor în această epocă istorică, a cărei amploare deschidere își cere teoria sa. Într-o reușită asociere, un istoric și un filozof Marin Badea și Panfil Nichițelea în recenta lor lucrare *Filozofia istoriei — orientări și tendințe contemporane* afirmă opțiunea pentru filozofia istoriei care nu e doar „un domeniu al filozofiei aplicate la sfera istoriei sau o meditație asupra sensului devenirii societății, ci o teorie științifică despre unitatea, structura și dinamica procesului istoric, despre specificul cunoașterii istorice, despre problemele metodologice și axiologice ale cercetării istorice”¹⁴.

Concepînd istoria ca evoluție în timp, progres logic, ascensiune spre viitor profesorul Cătălin Zamfir relevă, cu substanță marxistă, antiteza între optimismul istoric al lui Hegel și pesimismul istoric a lui Schopenhauer. Ca și profesorul Radu Florian el caută sensul istoric în dialectica dezvoltării societății, cu proiecții în viitor.

Teorii multe privind istoria, s-au mișcat în lumea gînditorilor, cercetătorilor, profesorilor, literaților, publiciștilor mărturisind nevoia stringentă a depășirii celor precedente și marcate de suficiență. Între acestea se înscrie, cu ecou, în cele două decenii din urmă nepozitivismul, cu mentorul său Karl Popper, care explica istoria ca proces al dezvoltării logice „așa cum s-a desfășurat efectiv”, dar numai la timpul trecut, apreciind ca lipsit de sens recursul la istorie spre a afla răspunsuri la întrebări privind direcțiile spre care ne îndreptăm sau în ce direcții putem progresa.

Istoricul filozof Adam Schaff, dimpotrivă, apreciind istoria ca un proces obiectiv în continuă schimbare, vede în acest proces „punct de plecare pentru transformările ce vor interveni în viitor”¹⁵.

Karl Marx a stăruit asupra acțiunii conștiente, cu opțiuni și viziuni privind viitorul omenirii. La distanță de peste un veac, timp în care s-a

schimbat și se schimbă tot mai rapid și plurivalent realitatea socială, stăruința lui Marx se constituie într-un îndemn major privind un examen general al rolului științei istorice astăzi și mâine.

O teorie generală a istoriei, o filozofie a istoriei cerută de marile prefaceri fecunde în ultimele decenii, cu trimiteri cel puțin tot atât de fecunde în viitor, va reconsidera și locul factorului subiectiv în conceperea istoriei. Istoria dintotdeauna, ca știință, și-a propus să comunice adevărul obiectiv asupra proceselor istorice. Aceste procese apar fără acoperire în viitor pentru ceea ce, în mod obișnuit numim obiectiv în istorie, adică fapt petrecut și verificabil. Acoperirea este de altă natură în istoria viitorului și se află în perpetuarea dată de procesele la care sîntem martori și au încărcătură obiectivă cu deschideri pentru viitori „posibili” și „probabili”, imediați și mai îndepărtați.

„Posibilul” și „probabilul” în istoria viitorului derivă din realitățile obiective; dezirabilul rezultă din idealuri și aspirații. Pentru istoria viitorului îngemănarea „posibilului” și „probabilului” cu „deziderabilul” va evita în mare măsură concepția lineară datorată doar extrapolărilor și pe aceea utopică datorată doar idealurilor „visate”.

Un asemenea demers privind optica asupra științei istoriei odată cu amendamente teoretice, cere și metodologii pentru gândirea, modelarea și scrierea istoriei. O direcționare strîmtă în studierea istoriei va determina abordarea unor aspecte minore; de aici necesitatea ca viziunea „tunel” să nu mai prezideze scrierea și interpretarea istoriei. În genere, „viitorizarea” gândirii tuturor științelor are implicații care privesc rescrierea istoriei.

Hegel, în Prelegerile sale, susținea necesitatea rescrierii istoriei cu fiecare mare epocă pe care o traversează omenirea¹⁶.

În fiecare epocă autorii s-au apropiat de materialul istoric înfățișîndu-l diferit, deși Rickert, Dilthey, Ranke și mai recent Marczewski, Hughes și alții nu recunosc aceasta în mod direct. Istoricul american S. Hock susține în mod explicit: „Istoria trebuie rescrisă întotdeauna cînd apar noi perspective”¹⁷. Compatriotul și dascălul său Carl Becker compara trecutul cu „un fel de ecran” pe care fiecare generație își proiectează viziunea asupra viitorului. Același Adam Schaff scriind despre necesitatea rescrierii istoriei arăta că „doar păzitorii anticariatului pozitivist ar putea-o tăgădui, nu însă savanții”¹⁸.

Rescrierea istoriei este cerută de dinamica mișcării societății de angrenajul general de care nu ne putem desprinde decît cu riscul perfierării institutelor și catedrelor atît pe planul gândirii cît și pe acela al practicii sociale.

O sumară trecere în revistă a principalelor lucrări apărute după secolul al XV-lea în literatura de specialitate din țările europene, firesc inclusiv și din România, este edificatoare pentru „rescrierea istoriei” în raport cu fiecare „cotitură” în evoluția societății.

Istoriografia românească stă mărturie cum cronicarii au scris, în secolele XVI și XVII, insistînd pe marile bătălii de păstrare a autonomiei Țărilor Române, pe actele domnitorilor, pe originile românilor ș.a. În secolul XVIII și prima jumătate a secolului XIX, cronicarii Transilvaniei, Moldovei și Munteniei, lipsind „eroica” rezistenței armate și accentuîndu-se dominația străină și pericolul din partea imperiilor vecine, au scris istoriile

deșteptării naționale cu sublinierile originii daco-romane și pronunțat romane. Citești despre trecut și „istoriile” lui Inochentie Micu, Gheorghe Șineai, Petru Maior și întrezărești viitorul națiunii române, unite și suverane, atunci când era sufocată de conjugarea dispuței a trei mari imperii pe spațiul românesc, cu mutilări de provincii întregi. Istoria scrisă sub aura iluministă de către cărturarii amintiți și mulți alții, prefigura o patrie liberă, unită, un popor cult, antrenat în progresul Europei civilizate. Erau oare scrierile lor construcții deziderabil-utopice, erau viitori posibili rezultați din devenirea poporului român până la acea fază? Și una și cealaltă, împreună alcătuind viitorul istoriei națiunii noastre, previzionat de ei cu peste un secol înainte de unitatea națională.

Orizontul științelor sociale s-a lărgit mult ca urmare a viitorului ce ne intră în viață, în casă, pretutindeni, peste noi și deasupra noastră. P. P. Negulescu intuia, cu o jumătate de secol în urmă: „Istoria epocii viitoare va fi mult mai frământată, mai bogată în evenimente, mai surprinzătoare și mai incomprehensibilă decât aceea a oricărei epoci anterioare”¹⁹. Astăzi știm mai mult, cu certitudine dar știm și altfel fapt care conferă alte scări de valori pentru trecerea la forme superioare de cunoaștere.

★

Se conturează în istoriografia tot mai multor țări țelul, perspectiva universalității prin proiectarea istoriei naționale în conexiuni multiple în istoria umanității înțelegându-se mai ales aportul în timp, nu numai la dezvoltarea propriei țări ci a civilizației lumii sau unei arii istorice. Niciun aport nu este marginal sau minor prin optica de concepere a trecutului și viitorului omenirii ca sumuum al valorilor tuturor ariilor istoriei. Pornind de la analiza civilizațiilor anterioare și eliberați de claustrări dogmatice poate fi elaborată gândirea asupra viitorului, care să cuprindă previzionarea dezvoltării acelor procese în stare a ridica omenirea pe trepte superioare de civilizație.

Judecarea istoriei, printr-o gândire prospectivă, solicită scoaterea multor probleme de concepție și metodologie din tiparele unui didacticism depășit de mult. Judecarea istoriei Europei, spre exemplu, ca mai cunoscută nouă, se remarcă în istoria lumii întregi, prin locul ocupat ca factor de concentrare a civilizației în ultimele două milenii și jumătate. Trecutul a arătat un europocentrism evident, din timpul Eladei și lumii romane, trecând prin Europa lumii bizantine apoi a renașcentismului apusean —, ca neconținut centru de iradiere a civilizației pe Terra până în secolul XX.

Paul Valery întrezărea, la finele secolului trecut revolta împotriva Europei privilegiate. Ea se va și declanșa clar după primul război mondial, când apar doi noi competitori S.U.A. mai întâi și Japonia. Europenii, sau statele europene, ori cirmuitorii lor, ori gânditorii, chiar istoricii perioadei postbelice n-au înțeles în toată profunzimea consecințelor acestei bipolarități care începea să marginalizeze „continentul luminii”. Al doilea război mondial a accentuat această stare. Revoluția științifică și tehnică, marile surse de putere militară și comercială au azi alte centre decât Europa în principal, cu toate eforturile unor țări de a nu pierde pasul. Știința istoriei are aici multe de spus pentru viitorul Europei.

Quo vadis Europae? În secolele XIX și XX țările europene, măcinându-se între ele, cu războaie cumplite, au ajutat altor mari puteri să o

domine, să-i estompeze din forța civilizatoare și să le îndrepte, spre dependențe de alte centre polarizatoare.²⁰ Europa va fi în istoria viitorului o peninsulă a Asiei, nu numai geografic ci și ca structură internă, nivel de creație, spiritualitate—spun unii politologi pesimiști. Va fi divizată între o lume Euroasiatică și alta Euroamericană așezînd tot „Euro” în față, în virtutea trecutelor glorii—susțin partizanii cortinelor. Și totuși Europa poate fi în spațiul istoriei viitorului, continentul ce își poate valorifica vocația inteligenței, devenind un vast laborator de creație științifică și atelier cultural spre profitul lumii întregi. Un laborator în care, pe o arie relativ restrînsă, în raport cu celelalte continente, țările europene pot realiza interferențe și sinteze în cel mai înalt grad benefice pentru civilizația viitoare a întregii omeniri. Istoricii se vor asocia gînditorilor viitorului și folosind cunoștințele despre trecut și îndeobște concluziile în devenirea civilizațiilor, să dezvăluie cum substanța omenirii, în dialectica istoriei, se racordează la mutațiile fundamentale care au început să anunțe alt viitor decît cel croit în „istoriile” din matricele știute. Între aceste matrice se află și o problemă a istoriei trecute și viitoare ce privește nu numai Europa ci toate continentele, întreaga planetă și chiar spațiul extraplanetar imediat. Este vorba despre problema războiului și a păcii. Prea comună s-ar putea spune. Oricum prezintă începînd cu primul război mondial și acută după al doilea, cu angoase generalizate în ultimele două decenii.

Destinderea, pacea au devenit imperative ale condiției vieții în ultimă instanță. Dar sfidarea aruncată popoarelor lumii de către marii diriguitori ai poligoanelor militare cu care este semănată planeta noastră, declanșează furibunde curse în care protagoniștii nu mai știu pentru ce aleargă sau unii, prea puțini, știu și sînt prea înstrăinați de propriile popoare și de umane țeluri. În schimb masa celor care alcătuiesc coloanele uriașe de mărșăluitori, de la savanții rafinaților laboratoare ale genocidului modern pînă la muncitorii și funcționarii din uzinele și instalațiile „echilibrului morții”, ca și clamatorii de slogane, se află prinși într-un seism din care se pare că nu mai există ieșire²¹. Asistăm oare la fenomenul planetar al instaurării unei viitoare asupriri, al unui alt gen de exploatare, în care o mare parte din plusprodus se redistribuie pentru autodistrugere? S-ar părea că începe o istorie în care o nouă asuprire și exploatare a maselor se exercită dur și implacabil, inclusiv prin pervertirea inteligenței umane, de către foarte restrînse cercuri, oficiale și oficioase, situate sub nivelul valorii medii a epocii ce o deschidem. Sumbă apare istoria viitorului imediat de va rămîne pe mîinile imposturii.

În numele a ceea ce s-a moștenit ca experiență istorică, sumă a civilizațiilor multimilenare și din înaltă datorie față de urmași, viitorul istoriei nu poate rămîne vasal forțelor competitiv militarist agresive și primejdios veleitare.

Conștiința pentru istoria ce o avem de făurit și a forței pe care o reprezintă omul în arhitectura viitorului cere imperios ieșirea din marasmul conflictelor, al cursei pentru dominație cu tentă medievală, al războaielor extinse la proporții continentale și mondiale, potențial cu pericol de cataclism nuclear. Am intrat în istoria viitorului cu realizări extraordinare tehnico-științifice, datorate inteligenței umane, dar operăm cel mai adesea în raporturile interumane și interțări cu concepții ale unei istorii depășite.

Omenirea a fost în repetate rînduri, supusă unor situații grave, găsind mereu soluții, ieșiri. Ecuația acestei situații grave, la sfîrșitul secolului XX, are unul din termeni, exacerbat, acela al cataclismului nuclear. Clădirea unei societăți care să înceapă eliminarea cauzelor fundamentale ale agresivității, va putea rezolva această problemă a istoriei trecute, spre a nu apăsa pe viitor, prin schimbarea surselor adînci care au generat și generează agresiunile. B. Brecht spunea : „După ce schimbăm această lume va trebui să schimbăm această lume schimbată”. Aparține istoriei viitorului perspectivă strigentă cuprinsă în aserțiunea de mai sus.

Credem împreună cu Hegel că istoria este, în ultimă instanță, un marș al libertății, un proces continuu de emancipare. O asemenea emancipare istorică au cunoscut-o peste un miliard de oameni în ultimele decenii și firesc se aspiră la noi faze ale acestui proces. Economic s-a înregistrat, numai în ultimul sfert de secol, o triplare a producției de bunuri. Cultural, s-au dobîndit realizări calitative, dar nu la aceleași proporții precum tehnologia. Știința și tehnica au cunoscut salturi care revoluționează vaste domenii ale cercetării și producției. Și totuși ceva este greșit în această dezvoltare și modernizare ce au cuprins aproape tot globul. Istoria viitorului urmează să dea răspunsuri și pentru ieșirea din impas a statelor slab dezvoltate, antrenate într-un efort uriaș în scopul depășirii condiției paupere. Aceste state se orientează, în linii generale, spre modelul socialist sau spre cel occidental capitalist. Accentul, în țările în curs de dezvoltare, este pus pe industrializare, dar așa cum se face este forțată mai mult spre export ; o parte din resurse și energii folosindu-se pentru înarmări și nu în puține zone ale plantei pentru conflicte, războaie „locale” din care profită cu totul alte mari state, aflate într-un stadiu superior de industrializare. Criza multidimensională alimentează dezechilibre economice, distorsiuni politice, sporirea ponderii cercurilor militare în raporturile internaționale, subordonînd acestora importante sectoare administrativ-birocratice, dar și științele culturale, ideologice, sociale umaniste.

Sînt toate acestea probleme care își cer soluționarea în istoria viitorului, dar nu cu judecățile extrase din practicile de atîtea ori întîlnite în istoria concepută, scrisă, încărcată de precepte la care de mult trebuia renunțat.

Istoria cu fața spre viitor va găsi argumente în istoria trecută spre a demonstra cum doctrinele și practicile agresiunilor dominației, menținerii subdezvoltării pe o mare parte a planetei, vor fi eradicate și cu ele modalitățile neeficiente prea mult timp.

O altă motivație, pentru angajarea generațiilor care vin, va fi dată de revoluțiile din știință și tehnologie cît și de valorile gîndirii sociale, politice și culturale. Valorile gîndirii sociale condiționează folosirea marilor cuceriri tehnico-științifice și reciproc. Spune aceasta, cu profunzime, Maria Popescu în recenta sa lucrare : „Depășirea barierelor înguste ale disciplinarității, încercarea de a utiliza noile cuceriri ale cunoașterii macrocosmosului, chimiei, biologiei etc. în scopul proiectării unei viziuni de ansamblu asupra lumii și societății și desprinderii tendințelor evoluției viitoare sînt tot mai fertile în ultimii ani în practica socială. Așa se explică și un fapt ce ar fi părut mai înainte paradoxal și anume că fizicieni, biologi, matematicieni, antropologi aduc contribuții hotărîtoare la dezvoltarea filozofiei și economiei moderne”²². Depășirea granițelor între științe tehnologice

și ale naturii pe de o parte și științe sociale pe de altă parte, va fi un mare răspuns al omenirii pentru soluționarea problemelor unei crize de adâncime care este pluridimensională. Dezechilibrele acestui sfârșit de secol exprimă în fapt durerile facerii unei noi civilizații. Nu dezechilibrele în sine, rupturile de echilibru sînt un pericol pentru civilizația lumii ci soluțiile de rezolvare. „Totodată istoria evoluției s-a înscris, în fapt, în cadrul unor rupturi de echilibre, urmate de formarea unor noi echilibre”²³. Pericolul îl reprezintă lipsa de perspectivă pentru rezolvarea acestor dezechilibre, sau politica „pe termen scurt”, implicit cu o gîndire „pe termen scurt”. Se subapreciază grav, de către mulți factori de decizie, politici și economici, acele domenii, inclusiv ale științelor care nu răspund imediat și pragmatic profilului economic. „Științele umane, sociale și morale, care nu oferă perspective de binefaceri economice sînt neglijate, cu toate că importanța lor crește rapid”²⁴.

Așezarea revoluției tehnico-științifice pe vectori economici fetișizați și cu obsesia creșterii oricum reprezintă una din sursele principale ale crizei prin care trece societatea și va afecta, într-un viitor apropiat, însăși revoluțiile din știință și tehnică. O viitorologie critică va fi în stare să răspundă la „provocările adresate omenirii” cum numea Toynbee noile stări din economia, politica și cultura de după războiul al doilea mondial. Stăruie în anii noștri întrebarea „ce civilizație vom construi?” Nu este vorba doar de remodelarea creșterii economice, a structurilor industriale, de noi opțiuni tehnologice sau de modificarea stilului de viață și de consum. La hotarul secolelor XX și XXI istoria va înregistra prefaceri, mult mai profunde care se vor manifesta pe planurile largi. Economistul Ioniță Olteanu în profesiunea sa de credință, mărturisește viziunea de largă cuprindere a viitorului, nu numai economică și tehnologică, ci multilaterală umană, culturală, morală, demonstrînd importanța interdependențelor, interpenetrărilor, pe verticală și orizontală pentru noua civilizație²⁵. Lucrările viitorologilor români au multe teze și concluzii care permit începutul studierii istoriei viitorului cu particularitățile sale. O asemenea istorie poate fi concepută, trasată, direcționată pe linii mari prin pătrunderea multilateralității dezvoltării fenomenelor științifico-tehnice, demografice, sociale, politice, culturale care se condiționează, neputînd fi luate și aplicate izolat decît în dauna generală. O aplicare sectorială se datorește factorului uman care operează cu domeniile respective, factor robît reprezentărilor, mentalităților, viziunilor conservatoare, retardate. Istoria viitorului are nevoie de oameni eliberați de inhibări datorate trecutului, de prejudecăți și tare.

Este nevoie de generalizări teoretice, însoțitoare ale legităților sociale, care să reflecte cunoașterea mai profundă a proceselor istorice, cu rapidele și marile prefaceri din știință și tehnologie, ale căror consecințe le va simți omul viitorului. Dacă primei revoluții industriale i-au trebuit peste un secol și jumătate, iar noii revoluții tehnico-științifice doar cîteva decenii, perspectivele revoluțiilor ce se anunță vor fi mai condensate în timp și cu implicații directe asupra omului, gîndirii, practicii sale. Istoria în toată această vreme își cere o cercetare specifică, diferită de aceea a epocilor anterioare, cum diferită este și raportarea omului la devenirea societății.

Fr. Engels aprecia că odată cu „fiecare descoperire epocală în domeniul științelor naturii materialismul trebuie să-și schimbe forma; cînd

istoria a fost supusă și ea interpretării materialiste se deschide și aici o nouă cale de dezvoltare”²⁶.

Insist asupra „descoperirilor epocale” în științele tehnice și ale naturii, descoperiri ce ne obligă la reconsiderări despre care scria Engels și care incubă reconsiderări asupra înțelegerii istoriei și scrierii sale. Pentru revoluția în biologie, de exemplu, cu procese genetice, ce se vor resfringe asupra personalității, asupra laturilor psihice ale omului este necesară o pregătire a gândirii pe toate planurile spre a putea înțelege, stăpîni și folosi acest salt și a conjuga progresul tehnic cu cel social. Este vorba, în fond despre optica asupra realului și posibilului, despre dialectica din acest binom în care se află conținutul viitorului. Întrepătrunderea lor „constituie conținutul întregii mișcări și dezvoltări a lumii reale, exprimă relația de continuitate între trecut, prezent și viitor” scrie filozoful Ion Tudosescu descriind locul prognozelor, previziunilor, predilecțiilor cuprinse într-un declarat optimism gnoseologic²⁷. A pătrunde conținutul, esența fenomenelor și proceselor noi care se dezvoltă în conexiuni multiple, a sesiza din timp tendințele și căuta stabilirea direcțiilor viitorului, constituie o necesitate istorică pentru rezolvarea problemelor fundamentale ale omenirii. Această pătrundere și înțelegere a necesității va fi proprie istoricului de la cumpăna celor două secole spre a scrie istoria cu fața spre viitor. Altfel, știința istoriei va fi mereu mai depășită de dezvoltarea societății. Încă acum trei decenii Pierre Henri Simon scria : „Omul secolului XX și-a pierdut încrederea în propria sa istorie. Noi vedem în istorie nu logică ci tragism, nu mai credem în posibilitatea previziunii istorice, nu mai avem încredere în viitor și numai în speranțe timide și vagi”²⁸.

În istoria viitorului, factorii umani, factorii calitativi devin tot mai importanți implicînd reevaluarea sistemelor sociale, redefinirea criteriilor de civilizație, nu îndeosebi pentru economie, ci îndeosebi pentru aria umană, pentru locul omului în ecologia planetei, pentru standardele de viață materială, democratică, culturală și altele. Gîndirea unei astfel de evoluții înseamnă conceperea viitorului inclusiv cu ajutorul științei istoriei, ce se reclamă mult mai umanizată în acest ev al dezvoltării tehnologiilor, „a outrance”, cu ritmuri care l-au surprins nepregătit, într-o oarecare măsură, pe omul celei de a doua jumătăți a secolului XX. Despre omul societății industriale contemporane „dezumanizat” și „unidimensionat”, Marcuse a dezvoltat o întreagă teorie, pe care nu o împărtășesc întrutotul. Un asemenea om este și consecința situării lui intratit în slujba tehnicii încît ajunge sub ea. De aici problematica scopurilor pentru care este folosită dezvoltarea tehnicii și aceea a caracterului moral al mijloacelor pentru atingerea unor scopuri. Scăparea de sub control a tehnologiei cu ritmuri debordante, este teren pentru înstrăinare și dezumanizare. Dar numai teren.

Istoria viitorului va arăta și în acest perimetru că inteligența omului poate corecta multe din erorile ce se petrec sau ce sînt previzibile. Inteligența omului va avea ca partener, de creație, a și început de altfel, „mașinile inteligente”. Pînă unde? Anticipația nu aparține doar calculatoarelor, limbajelor electronice, super computerelor, ci unei superioare gândiri a omului.²⁹ „Omul nou”, de care se vorbește destul nu va fi o prelungire a inteligențelor artificiale ci acestea au fost și vor fi prelungirea inteligenței umane ; omul e creurul creerului electronic. Forța minții umane va crește în proporții ce vor depăși mereu pe ale celor mai „desăvîrșite”

artificiale inteligente. Pentru ca intelectul uman să se ridice la asemenea trepte este nevoie de stadii în care să se elibereze de derizorii și impacturi restrictive. Procesul cunoașterii însăși se îmbogățește rapid cu noi legi ale fenomenelor din arii foarte variate și inedite multe. Acest proces nu lasă în afară științele sociale, implicit istoria. Fernard Braudel, în *Écrits sur l'histoire* arăta că „există o criză generală a științelor umane” cuprinsă în valul progreselor care a antrenat mai mult pe unele și mai puțin pe altele, dar toate merg în direcția unei „convergențe necesare”³⁰. Știința istoriei este chemată să răspundă unei convergențe generale a științelor aflate într-o revoluționare de proporții la începutul mileniului trei.

Istoria viitorului, ca știință, este o istorie a oamenilor care vor înțelege fazele, ansamblurile, seriile, esențele evenimentelor, personalităților, din trecutele epoci și prezent realizând conștient fazele următoare. Acest „Conștient”, căruia Marx i-a conferit atita importanță în făurirea istoriei, îl întâlnim când, tot el, pentru a desluși viitorul, pornește de la modele pe lungi durate istorice. Este destul de dificil a ne deprinde cu o asemenea înțelegere a științei istoriei, care pune semne de întrebare pentru modul de gândire și instrumentele ce la folosim. Braudel susținea ca neapărat necesare „instrumente noi ale cunoașterii, de investigare și de construire”, cu sisteme și modele care își așteaptă realizatorii³¹.

În ultima lucrare *L'identité de la France*, face un demers de larg orizont pentru înțelegerea viitorului ce se deschide istoriei prin retrospectiva trecutului, avizînd pe istorici să nu se oprească doar la stadiul de suprafață a ceea ce s-a petrecut și insistînd pe „ansambluri”, din care desprinde perspective pentru istoria omenirii³².

Științele umane, sociale, istoria în cazul nostru, care s-au ocupat în mare măsură de zone delimitate, resimt depășirile frontierelor și reclamă interdisciplinaritate, ceea ce pentru știința istoriei reprezintă un cumul de plusuri privind coordonate noi în cercetarea, scrierea și rolul său.

„Istoria cu fața și spre viitor” pare mai lesne de înțeles aceluia care se tem că se atentează la statutul „istoriei” dacă se subliniază necesitatea studierii, cercetării, scrierii, învățării valorilor trecutului istoric (etape, evenimente, personalități, cumulari de procese ș.a.) în scopul extragerii din steril a acelor zăcăminte de preț utile dezvoltării societății. Accentul se va deplasa de la „istoria în sine” la „istoria cu scop”. Scopul se ordonează după țeluri ale civilizației umane, spre exemplu, proprie începutului mileniului III, cu condensări și extensii, de la individ la grup, națiune, ansamblul națiunilor și statelor lumii, cu mutațiile ce le vor cunoaște. Astfel trecutul istoric se decantează pentru a releva nu orice detalii, care s-au petrecut real în cursul mileniilor, secolelor, deceniilor, ci acelea care se constituie în suporturi pentru noi faze ale dezvoltării umanității. Abordarea noilor faze cere de fapt abordarea istoriei viitorului. De aceea așezînd „istoria cu fața spre viitor” faci și pași spre „istoria viitorului”.

Cum va arăta viitorul istoriei omenirii la jumătatea secolului XXI? — desigur convențional — sau la începutul secolului XXII? Conceptele noastre filozofice și istorice, economice și politice, tehnice și sociale nu pot rămîne pietrificate. Marxismul, s-a constituit într-un tezaur de concepții cu modele dinamice, concordate cu dezvoltarea societății, revendicîndu-ne și istoricii de la acest tezaur.

Istoria înaintează după reguli ineluctabile, iar conștiința acestei înaintări, studierea direcțiilor și conținutului ei permit omului „să ia în stăpânire istoria”, să o folosească pentru țelurile propuse. Istoria viitorului este rezultanta proiecției activității conștiente, de prognozare, pe deoparte, și a tendințelor obiective ale dezvoltării, pe de alta. „Șansele istorice” de realizare depind de acele variante ale strategiilor prognozate, care se bazează pe mai temeinică și multilaterală înțelegere și integrare în istoria viitorului.

Variantele de strategii posibile nu răspund la : unde ? când ? cât ? ci la obiective, direcțiuni și modalități, părți intrinseci ale istoriei viitorului.

Generarea obiectivelor și evaluarea variantelor trebuie să devină un punct de creativitate colectivă, nu numai pentru un grup de experți ci, cu rigoare științifică, pentru colective cât mai largi și competente, într-un climat propice dialogului viitorologic *.

Pentru dialogul privind istoria viitorului, ne găsim în fața necesității așezării „la aceeași masă”, cu scopuri comune, a economiștilor, sociologilor, istoricilor, politologilor, psihologilor, literaților, pedagogilor, demografilor și altora spre a realiza dezbateri vii, deschise, cu analize pertinente și sinteze cât mai cuprinzătoare posibil și chiar imposibil azi, dacă reflectă ceea ce înseamnă posibil mâine. Să facem laolaltă anatomia dezvoltărilor, structurilor, sistemelor, să disecăm natura mutațiilor tehnico-științifice la nivel macroscopic pentru a desprinde axiologia liniilor mari ale înaintării societății, în ansamblu, și a țării noastre cu un plus de concretețe.

Construind o societate nouă, socialistă, în România, ținem seama că această operă nu se dezvoltă „in vitro”, fiind necesare prefaceri în funcție de marile mutații și de exigențele acestora.

În această istorie a viitorului, care a început, unde se găsește România, cu înnoirile generale ale societății, cu revoluția tehnico-științifică, cu interdependențe mereu mai ample și diversificate în concertul țărilor lumii ? Ce ne propunem să devenim pe paleta multicoloră a popoarelor planetei ? Cu ce valori civilizatorii, proprii particularităților, capacităților și creativității românești, ne înscriem în civilizația lumii ?

Făurim istoria la timpul viitor și pregătim aceste răspunsuri atunci când în planificările periodice sau dezvoltarea României pe un sfert de secol se previzionează, cu multă chibzuință și înaltă competență obiective noi rezultate și din cuceririle revoluției tehnico-științifice în lume și în țară precum și din necesitățile și înțelegerile pentru procese noi și îndeosebi pentru valorile umane. Ritmurile înalte ale dezvoltării industriei spre exemplu, își au rațiunea lor, într-o țară care necunoscând împlinirile primei revoluții industriale de acum un secol și jumătate ca în occident, își propune să recupereze în câteva decenii această întârziere și să se încadreze în noua revoluție industrială, păstrându-și atributele de suveranitate și independență, urmărindu-și țelurile care au în centrul lor omul.

Este o sarcină uriașă, complexă, în îndeplinirea căreia sînt unele sincope, dar istoria nu se judecă pe durata câtorva ani sau chiar zeci de ani spre a cere finalizarea construirii unei noi societăți. Capitalismului i-au trebuit patru secole și tot nu a reușit să realizeze Edenul promis. Socialismul are câteva decenii de istorie și nu putem „planifica” rezolvarea,

fără nici o carență, a tuturor problemelor. Putem trage însă concluzii importante, chiar și după o durată atît de scurtă, pentru viitorul care va fi mult mai exigent.

Istoria viitorului națiunii noastre va lua în considerare, firesc și concluziile trecutului, stadiul de civilizație la care am ajuns, evoluția proceselor social-economice cu schimbările lor calitative, lărgirea orizonturilor de abordare a progresului științific, tehnic, folosirea resurselor naturale, starea mediului înconjurător, deschiderile economice cantitative și calitative interne și planetare, culturale și de nivel cultural, moral, de trai, în genere valorile omului nou, analizate pe durate diferite în evoluții dezirabile și posibile. Va lua în considerare și experiențe ale altor țări în primul rînd socialiste, fără a fetișiza vreuna din evantaiul atît de diversificat al lumii. Istoria viitorului va fi deschisă conjugării particularităților naționale cu progresele internaționale, evitînd tiparele rigide și respingînd veleitatea de instanță supremă în dictarea căilor viitorului.

Profund semnificativ pentru asemenea gîndire asupra istoriei este Apelul Congresului științei și învățămîntului, din noiembrie 1985, de la București, adresat oamenilor de cultură și de știință din întreaga lume :

„Omenirea trăiește epoca unei profunde revoluții tehnico-științifice, o perioadă în care, atributul specific ființei umane — creativitatea — este înălțat la statutul de forță primordială a progresului. Niciodată în decursul istoriei, preocuparea pentru cunoașterea tot mai profundă a legilor naturii, vieții și societății nu a dobîndit o asemenea amploare și influență asupra destinului omenirii. Știința este susținută și dirijată astăzi printr-un vast și complex efort economic și politic orientat spre transformarea universului material cu efecte adînci și încă incomplet dezvoltate asupra universului social și spiritual al omului”.

Pentru a studia direcția spre care înaintăm este necesar să știm de unde venim și cum am ajuns în zonele de unde investigăm viitorul. Istoria, așezată cu fața spre viitor, împinge spre hotare noi investigarea și a trecutului și a ceea ce omenirea își propune să realizeze.

În pas cu celelalte științe sociale, care s-au atașat viitorului prin tot mai complexe studii, cercetări, scrieri, știința istoriei își va putea aduce contribuția la acest travaliu al inteligenței umane pentru noi etape, faze, ale dezvoltării omenirii.

La recenta Conferință Națională a Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu referindu-se la perspectivele omenirii arată :

„Cum trebuie să arate lumea la începutul mileniului al treilea, în secolul XXI ? De răspunsurile ce vor fi date, de soluțiile la care se va ajunge în rezolvarea problemelor grave și complexe ale lumii contemporane depinde însuși viitorul omenirii, viitorul fiecărei națiuni”.

NOTE

¹ Marx-Engels *Ideologia germană* — Paragraful I *Istorie* și 2 *Producerea conștiinței*, în *Opere*, vol 3, Edit. politică, 1958, București.

² Francis Bacon în *Novum Organum*, 1620, p. 18.

- ³ J. Laponneray, *Histoire de la Revolution Française, 1789—1814*, vol. I, Paris, 1838, p. 7.
- ⁴ Nicolae Bălcescu, „Prospect pentru Magazinul istoric, pantru Dacia” în *1848 la români — Mărturie*, Vol. I, p. 281, Edit. științifică și Enciclopedică, București, 1982.
- ⁵ Mihail Kogălniceanu *Cuvint de deschidere a cursurilor de istorie națională* — vezi Al. Zub, *Kogălniceanu*, Edit. Junimea, Iași, 1974, p. 397.
- ⁶ *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 5.
- ⁷ Nicolae Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1944, p. 271.
- ⁸ Bertrand de Jouvenel, *Comunicare în “Viitorul comun al oamenilor”*, Edit. Politică, București, 1976, p. 17.
- ⁹ I. V. Bestușev-Lada, *Idem*, p. 32.
- ¹⁰ Robert Yunk, *Ibidem*, p. 410.
- ¹¹ *Gim Dator*, *Ibidem*, p. 410.
- ¹² Mircea Malița, vezi *“Orizontul fără limite al învățării”*, Edit. politică, București, 1981.
- ¹³ Dumitru Ghișe, *Dimensiuni umane*, Edit. Eminescu, București, 1979.
- ¹⁴ Cătălin Zamfir, *Filozofia istoriei*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1981, capitoul 10.
- ¹⁵ Adam Schaff, *Istorie și adevăr*, Edit. politică, București, 1982, p. 228.
- ¹⁶ G. W. F. Hegel, *Prelegeri de filozofie a istoriei*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1968, p. 8.
- ¹⁷ S. Hook, *Objectivity and Reconstruction in History*, în *Philosophy and History*, New York, 1963, p. 266.
- ¹⁸ A. Schaff, *op. cit.*, p. 81.
- ¹⁹ P. P. Negulescu, *Destinul omenirii*, vol. II, *Fundații pentru literatură și artă* Regele Carol al II-lea, 1939, p. 118.
- ²⁰ G. Barraclough, „Tendance actuelles de l'histoire”, *Flamarion*, Paris 1980 p. 159, 241.
- ²¹ Titu Georgescu, *Argumente ale istoriei pentru o nouă ordine internațională*, Edit. științifică, București, 1976, pp. 276—280.
- ²² Maria Popescu, *Un posibil răspuns la dilemele dezvoltării*, Edit. politică, București, 1985, p. 132.
- ²³ Ioniță Olteanu, *În căutarea viitorului*, Edit. politică, București, 1984, p. 28.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 24.
- ²⁵ *Ibidem*, p. XV.
- ²⁶ Marx-Engels, *Opere*, vol. 11, Edit. politică, București, 1965, p. 278.
- ²⁷ Ion Tudosescu, *Filozofia-materialism dialectic și istoric*, Edit. didactică și pedagogică, București 1975, pp. 221—223.
- ²⁸ Pierre Henri Simon *L'esprit et l'histoire*, Paris, 1954, p. 227.
- ²⁹ Fernand Braudel, *Ecrits sur l'histoire*, Flammarion, Paris, 1969, p. 42.
- ³⁰ Costin Murgescu *Japonia în economia mondială*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1985, pp. 149—160.
- ³¹ Fernand Braudel, *Ecrits sur l'histoire*, p. 63—64.
- ³² *Idem*, *L'identité de la France*, în trei volume, 1985.
- * Programele, manualele, cursurile de istorie pentru elevi sau studenți vor fi problematizate, cu durată mare, cu adincirea interpretării evenimentelor, contribuției partidelor, personalităților, la impacturi istorice importante, cu consecințe semnificative în dezvoltarea popoarelor în diferite evri. Gindirea și analiza proceselor și faptelor istoriei va lua locul memorizării acestora istoriei „cantitative”.

L'HISTOIRE DEVANT L'AVENIR

— Résumé —

Constatant que l'étude de l'avenir figure à la fin du XXe siècle parmi les préoccupations des penseurs de nombreux pays, des spécialistes des sciences économiques, sociologiques, psychologiques et dans une moindre mesure historiques, l'auteur se propose d'analyser l'avenir à travers le prisme de l'expérience historique de l'humanité.

L'étude démontre sur la base des appréciations de nombreux historiens, philosophes, politologues que l'histoire offre les éléments de projection de l'avenir.

L'histoire a été et sera une grande accumulation d'expérience humaine, devenant science lorsque les conclusions de cette accumulation sont utilisées à des échelons successifs enfin que l'humanité atteigne de nouveaux horizons de progrès.

L'histoire évolue suivant des lois objectives et la connaissance de cette évolution, l'étude de ses directions et de contenu promettent à l'homme „de prendre possession de l'histoire”, de la mettre au profit des buts qu'il s'est proposé. L'histoire de l'avenir est le résultat de la projection de la conscience, d'une part, et des tendances objectives du développement, d'autre part.

Pour étudier la direction vers laquelle nous avançons il s'impose de savoir d'où nous, sommes arrivés dans les zones depuis lesquelles nous investigons l'avenir. L'histoire devant l'avenir pousse vers de nouvelles frontières l'investigations du passé et du l'avenir.

EVOLUȚIA CONSTITUȚIONALĂ, CONSTRUCȚIA ȘI DEZVOLTAREA STATULUI ROMÂN ÎN ANII EDIFICĂRII BAZELOR SOCIALISMULUI

IOAN ȘT. OPREA

Cucerirea întregii puteri politice de către clasa muncitoare în alianță cu țărănimea muncitoare și cu celelalte categorii de oameni ai muncii și proclamarea republicii populare, la sfârșitul anului 1947, au schimbat radical conținutul puterii de stat și a statului, a însemnat instaurarea regimului de democrație populară, fapt ce „marchează trecerea la îndeplinirea sarcinilor revoluției socialiste”¹. Din punctul de vedere al esenței de clasă, al forțelor sociale ce dețineau puterea politică și al scopurilor fundamentale urmărite, ca tip istoric de stat, *România devenise, de fapt, un stat socialist, iar ca formă de stat, republică populară.*

Adunarea Deputaților, aleasă în noiembrie 1946, a adoptat, la 30 decembrie 1947, cele două legi de însemnătate fundamentală pentru construirea statului socialist român — Legea nr.363/1947 pentru constituirea Republicii Populare Române și Legea nr.364/1947 pentru numirea membrilor Prezidiului R.P.R.². Legile au consacrat principii fundamentale de organizare a noii forme de stat, în perioada de la proclamarea republicii și pînă la adoptarea primei construcții socialiste; s-a prevăzut colegialitatea Prezidiului republicii, organ menit să îndeplinească funcția de șef al statului, subordonat Adunării Deputaților și răspunzător față de aceasta³.

Vasta operă de construire a societății socialiste impunea lichidarea exploatării și inegalității sociale, creșterea puternică a forțelor de producție ale țării, făurirea, dezvoltarea și consolidarea noilor relații de producție la orașe și sate. Pentru realizarea obiectivelor fundamentale ale transformării socialiste a României se impuneau o serie de măsuri pe linia construirii statului socialist: crearea organelor puterii de stat, reorganizarea pe principii socialiste a tuturor organelor și instituțiilor statale. Analizînd, în lumina concepției socialismului științific și pe baza condițiilor concret istorice ale țării noastre situația social-politică și economică a României, Congresul al VI-lea al P.C.R. din 21-23 februarie 1948 (Congresul I al P.M.R.), forum la care s-a realizat unitatea politică și organizatorică a clasei muncitoare, a stabilit obiectivul trecerii imediate la construirea socialismului, iar pentru etapa istorică ce urma a fi străbătută a jalonat liniile directe ale politicii partidului, în fapt coordonatele evoluției societății românești. Industrializarea socialistă a țării pe baza dezvoltării industriei grele și întărirea și modernizarea agriculturii prin organizarea fermelor socialiste de stat, întărirea poziției micilor agricultori și stimularea cooperăției satești erau direcțiile ce urmau să asigure dezvoltarea economiei naționale.

Pe planul construcției de stat, Congresul a reliefat că este necesară adoptarea unei noi Constituții și crearea noilor organe centrale și locale ale puterii și administrației de stat. Principala problemă care se impunea cu stringență era lichidarea neconcordanței dintre conținutul nou al puterii de stat și formele concrete prin care ea se realiza. Partidul comunist a desfășurat o vastă muncă politico-organizatorică în vederea unirii forțelor progresiste din țară în jurul clasei muncitoare, pentru activizarea tuturor acelor care luptau pentru o reală democrație. Acestei idei i-a fost subordonată crearea, la 27 februarie 1948, a Frontului Democrației Populare⁴, organism ce avea drept scop participarea în alegeri pe liste unice; F.D.P. reprezenta forma în care se realiza colaborarea Partidului Comunist Român — care avea rolul conducător — cu celelalte partide și organizații membre, cu prilejul alegerilor.

Alegerile de la 28 martie 1948 s-au desfășurat conform prevederilor legii electorale din 15 iulie 1946, modificată la 23 ianuarie 1948, modificare prin care s-a redus vîrsta necesară pentru a alege la 20 de ani, iar cea pentru a fi ales la 23 de ani⁵ și s-au înlăturat restricțiile referitoare la dreptul de a fi ales al militarilor și a corpului judecătoresc⁶. În Marea Adunare Națională, organul suprem al puterii de stat F.D.P. deținea un număr de 405 mandate, din totalul de 414, corespunzător victoriei obținute în alegeri; 93,2% din numărul voturilor au fost exprimate pentru candidații frontului.

La 13 aprilie, 1948 în prima sesiune a Marii Adunări Naționale nou aleasă — îndeplinind rolul de adunare constituantă — a fost adoptată Constituția Republicii Populare Române⁷. Legea fundamentală din 1948 a constituit, împreună cu actele de la 30 decembrie 1947, momentul inițial al evoluției caracterului constituțional socialist al statului român, continuată prin Constituția din 1952 și Constituția Republicii Socialiste România, din august 1965.

Constituția din aprilie 1948 definea principiile fundamentale ale statutului socialist, precizînd că Republica Populară Română era un „stat popular, unitar, independent și suveran” (art.1), consfințea cucerirea puterii de către „popor în frunte cu clasa muncitoare” (art.2) și stipula că „întreaga putere de stat emană de la popor și aparține poporului” (art. 3, al.1). În privința modalității de exercitare a puterii se stabilea că aceasta se va realiza „prin organe reprezentative, alese prin vot universal, egal, direct și secret” (art.3, al.2), precum și responsabilitatea față de popor a reprezentanților săi, care puteau fi „revocați prin voința alegătorilor, în condițiile stabilite de lege” (art.4).

O noutate de prim ordin în evoluția constituțională a statului nostru o constituie statuarea principiului unității depline a puterii; se arăta că Marea Adunare Națională este „organul suprem al puterii de stat” (art.37) și „unicul organ legislativ” (art.8) și se enumerau competențele acestui organ (art.39, paragrafele 1—9), felul cum era ales Președintele M.A.N., modul de formare a guvernului republicii, de numire în unele funcții publice și responsabilitatea acestor demnitari în fața Marii Adunări Naționale. Legea fundamentală prevedea garantarea de către stat a exercitării efective a drepturilor și libertăților democratice de toți cetățenii țării; se prevedea, de asemenea, că „propovăduirea sau manifestarea urii de rasă sau de naționalitate” (art.17) ori înființarea

de asociații „cu caracter fascist sau antidemocratic” (art.32, al.2) vor fi sever sancționate.

Pe plan economic constituția consacră un principiu nou, situînd munca la baza vieții economice a statului (art.12). Pentru prima dată în România munca era pusă la locul ei firesc și considerată ca „o datorie a fiecărui cetățean”. Ca garanție a noii atitudini față de muncă și cei ce o prestează, același articol 12 stipula că „Statul acordă sprijin tuturor celor ce muncesc, pentru a-i apăra împotriva exploatării și a ridica nivelul lor de trai”. Cu privire la proprietatea asupra pămîntului, art.9 preciza că el „aparține celor ce-l muncesc”, adică țăranilor, clasă aliată, care, împreună și sub conducerea clasei muncitoare, reprezenta a doua componentă esențială a bazei sociale a puterii în noul stat. Totodată, pentru a asigura participarea unor categorii de mici întreprinzători, articolul 13 prevedea că „statul acordă protecție inițiativei particulare” dacă aceasta era pusă „în slujba intereselor generale”.

Conform constituției, proprietatea asupra mijloacelor de producție putea aparține statului — ca bunuri ale întregului popor, organizațiilor cooperatiste ori particularilor, consfințind astfel existența a trei sectoare distincte în economia națională a României. Se definea, totodată și conduita statului față de fiecare dintre aceste sectoare, conduită menită să asigure formarea și dezvoltarea bazei economice a socialismului în care elementul principal îl reprezenta proprietatea de stat, bunurile comune ale poporului, dar conținea și premisele dezvoltării proprietății cooperatiste, stabilindu-se că statul încurajează și sprijină cooperarea sătească.

În timp ce mijloacele de producție puteau forma și obiectul proprietății particulare, bogățiile subsolului, pădurile, apele izvoare de energie, căile de comunicații, poșta, telegraful, telefonul și radioul „aparțin statului, ca bunuri comune ale poporului” (art.6, al.1) și urma a se stabili pe cale legislativă în ce condiții acestea vor fi trecute în proprietatea statului (art.6, al.2). Articolul 11 din Legea fundamentală a constituit baza juridică pe care s-a întemeiat actul revoluționar al naționalizării de la 11 iunie 1948, ca și naționalizările ulterioare, prin care s-a format un important sector socialist în economia națională, creîndu-se posibilitatea trecerii planificate pe calea transformării socialiste a economiei naționale. În acest articol se preciza: „Cînd interesul general cere, mijloacele de producție, băncile și societățile de asigurare, care sînt proprietate particulară a persoanelor fizice sau juridice pot deveni proprietatea statului, adică bun al poporului, în condițiile prevăzute de lege”. Aprecierea momentului punerii în aplicare a acestei prevederi era lăsată pe seama Marii Adunări Naționale.

Stabilind regimul bunurilor comune ale poporului, Constituția preciza că ele sînt temelia materială a propășirii economice, a independenței țării și stipula îndatorirea fiecărui cetățean de a le apăra și dezvolta (art.7). Pe acest fundament trainic — existența proprietății de stat în economia națională — putea fi pusă în aplicare în mod real și prevederea cuprinsă în articolul 15 cu privire la îndrumarea și planificarea de către stat a economiei naționale în scopul dezvoltării economice, asigurării bunăstării poporului și garantării independenței naționale.

Pe plan social, Constituția din 1948 jalona cadrul unor profunde transformări ale societății românești în care clasa muncitoare, țăranimea și

celelalte categorii de oameni ai muncii să-și exercite rolul de forță fundamentală a societății. Ea garantează libertatea conștiinței și cea religioasă, a cultelor „dacă ritualul și practica lor nu sînt contrarii Constituției, securității publice sau bunelor moravuri” (art.27, al.2).

După cucerirea deplină a puterii de stat era necesar să se făurească „un aparat de stat de tip nou, bazat pe principii care să asigure construirea socialismului și comunismului în țara noastră”⁸. Constituția din 1948 a fundamentat principiile de organizare și funcționare a acestui aparat, ca principal instrument al construcției socialismului, prin crearea unui *sistem unitar de organe ale statului*, începînd cu cel suprem al puterii de stat, Marea Adunare Națională, format din reprezentanții celor ce muncesc de pe întreg cuprinsul țării, căruia i-au fost subordonate toate celelalte categorii de organe de stat (Titlul IV, art.37—65 din Constituție). În sistemul unitar al organelor statului, locale ale puterii de stat, Sfaturile populare (Titlul VI, art.73—85), asigurau atragerea maselor la conducerea treburilor statului, realizînd, astfel, instrumentul principal capabil să facă față sarcinilor construirii socialismului. Modul de alcătuire a întregului sistem de organe și a noului aparat de stat (organele puterii de stat, aparatul și organismele administrației de stat — Titlul V, art. 66—74, instanțele judecătorești și procuratura — Titlul VII, art. 86—98⁹), a configurat cele patru forme fundamentale prin care se realiza *puterea de stat unică a oamenilor muncii*: exercitarea puterii de stat, activitatea executivă, justiția, activitatea de supraveghere a respectării legilor. Unitatea lui a fost, apoi, asigurată de celelalte principii oglindite în legea fundamentală, care caracterizează orînduirea socialistă: centralismul democratic, planificarea economiei naționale, participarea maselor muncitoare la conducerea de stat, legalitatea socialistă, egalitatea în drepturi și în fața legii a tuturor cetățenilor țării. În ansamblul prevederilor constituționale „au fost preponderate cele ce reprezentau, în momentul adoptării ei, deziderate, principii și norme juridice ce se preconiza a fi aplicate, în viitor, în procesul construirii societății socialiste”¹⁰.

În ceea ce privește esența statului, România era un stat socialist¹¹ în care puterea era exercitată de clasă muncitoare și se întemeia pe alianța muncitorească-țărănească. Existența proprietății private capitalistă și a burgheziei ce deținea o mare parte din puterea economică impunea ca noul stat să folosească „puterea politică socialistă a clasei muncitoare și a aliaților săi ca o dominație, o dictatură împotriva exploataților cărora, după ce li s-a smuls puterea politică să li se ia și puterea economică (indiferent de mijloacele folosite)”¹². Experiența revoluției și construcției socialiste din țara noastră arată că dictatura proletariatului a fost o formă temporară a puterii de stat socialiste, că ea a deschis și asigurat calea unor transformări radicale în structura economică și de clasă a societății, suferind influența inversă a acestor transformări, în sensul democratizării statului, a metodelor de conducere socială. Regimul politic instaurat a luat numele de *democrație populară*, fapt ce demonstrează că deplina cucerire a puterii s-a înfăptuit sub egida democrației maselor muncitoare, a asigurării drepturilor și libertăților democratice pentru marea majoritate a poporului.

Prefacerile revoluționare petrecute după punerea în aplicare a primei constituții socialiste a României, specifică trecerii de la capitalism la socialism și, îndeosebi, crearea industriei socialiste, începutul transformării socialiste a agriculturii, schimbările petrecute în structura de clasă a societății și în raporturile de forță în evoluția bazei sociale a puterii, au făcut necesară o nouă lege fundamentală care să consemneze, să reflecte mai complet cuceririle socialiste și să asigure dezvoltarea în ritm mai accentuat a vieții sociale și economice, a celei culturale, îndeplinirea sarcinilor complexe ridicate de construirea noii orinduri în plină desfășurare. Însărcinarea de a elabora proiectul de constituție a fost dată de către Marea Adunare Națională Comisiei Constituționale aleasă în sesiunea din luna martie 1952. În aceeași ședință, organul suprem al puterii de stat a dezbătut și aprobat directivele pentru pregătirea noii constituții, proiectul ei fiind publicat în luna iulie și suspus discuției publice.

La 24 septembrie 1952 Marea Adunare Națională a adoptat cea de a doua constituție socialistă a Republicii Populare Române, care sublinia, încă în Capitolul introductiv, că scopul suprem al întregii activități sociale și de stat este „lichidarea exploatării omului de către om și construirea socialismului”¹³. Legea fundamentală consacra rezultatele cu caracter socialist, cuprinse în primul capitol, intitulat „Orinduirea socială” (art. 1—15), orinduire ce continuă a avea caracterul specific perioadei de trecere la socialism. Baza puterii populare în R.P. Română, „stat al oamenilor muncii de la orașe și sate” (art. 1), era „alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare, în care rolul conducător aparține clasei muncitoare” (art. 2), putere ce se exercita prin Marea Adunare Națională. Același capitol conținea caracterizarea celor trei formațiuni social-economice, preciza că fundamentul formațiunii socialiste este „proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție” (cu două forme: proprietatea de stat și cea cooperatistă-colectivistă), care „constituie baza dezvoltării țării pe calea socialismului”, iar statul „lărgeste neîncetat formațiunea socialistă”; art.7 enumera bunurile ce puteau fi, în exclusivitate, proprietate de stat, bun comun al poporului.

Cu privire la mica producție de mărfuri se arată că statul sprijină țăranii cu gospodării mici și mijlocii și pe meseriași, „cu scopul de a-i feri de exploatarea capitalistă” și totodată el „ocrotește dreptul de proprietate particulară asupra pământului a țăranilor cu gospodării mici și mijlocii, pe baza legilor în vigoare” (art.10). Oglindind caracteristicile perioadei de trecere de la economia capitalistă la cea socialistă, prevederile constituționale referitoare la formațiunea particular-capitalistă (art.11) erau fără echivoc: „Statul democrat-popular realizează în mod consecvent politica de îngrădire și eliminare a elementelor capitaliste”.

Ca încununare a prevederilor despre caracterul noii orinduri sociale, articolul 15 prevedea că „munca este o datorie și o chestiune de onoare pentru fiecare cetățean capabil de muncă”. Constituția a creat cadrul juridic corespunzător pentru accelerarea *generalizării relațiilor de producție socialiste* în întreaga economie, iar dezvoltarea acesteia, viața economică a țării urma să se desfășoare pe baza planurilor economice de stat (art.13).

Constituția de la 24 septembrie 1952 a consacrat din punct de vedere juridic pentru prima dată principiul fundamental al rolului de forță politică conducătoare a Partidului Comunist Român — detașament de avangardă a oamenilor muncii în lupta pentru înaintarea și dezvoltarea regimului de democrație populară și construirea societății socialiste — în sistemul de organizare politică a țării, prevăzând, în art.86 alineatul 4, că partidul reprezintă „forța conducătoare atit a organizațiilor celor ce muncesc, cit și a organelor și instituțiilor de stat”.

Capitolul al doilea, consacra regimul de stat al țării — „regimul de democrație populară care reprezintă puterea oamenilor muncii” (art. 10), definea Republica Populară Română ca „stat unitar, suveran și independent” și enumera atribuțiile statului (art. 17). Între acestea se disting cele ce se referă la economia națională: asigurarea întăririi și dezvoltării forțelor de producție (alin. b) prin industrializarea socialistă și transformarea socialistă a agriculturii; organizarea și dezvoltarea planificată a economiei, care are la bază întreprinderile de stat și cooperatiste (alin. c); conducerea sistemului bănesc și de credite, elaborarea și realizarea bugetului și a întregii politici financiare a statului, taxe, impozite (alin. f); administrarea întreprinderilor industriale, agricole, comerciale și bancare (alin. g.). Faptul demonstra că încă de pe atunci funcția economică-organizatorică a statului socialist devenea tot mai complexă, responsabilitățile și atribuțiile statului se amplificau și se complicau, conducerea, dezvoltarea și organizarea economiei naționale devenind o preocupare de căpetenie în procesul de funcționare a statului, în vederea asigurării construirii bazei economice a noii orînduirii. Tot aici erau cuprinse prevederile referitoare la apărarea cuceririlor oamenilor muncii, a independenței, suveranității și întărirea capacității militare a țării (alin. a, d.), la cultură, educație și ocrotire socială (alin. h, i, j), la reprimarea dușmanilor popoului și aplicarea legalității socialiste (alin. e, k).

Creșterea rolului maselor populare în activitatea statală a reprezentat unul dintre cele mai semnificative aspecte ale dezvoltării democratismului socialist. Rolul cel mai însemnat în această operă de adîncire a democrației socialiste a revenit sfaturilor populare, ca organe reprezentative ale oamenilor muncii cu larg caracter de masă. În noua Constituție se prevedea, în plus față de cea din 1948, că „Sfaturile populare constituie baza politică a Republicii Populare Române” (art. 4, alin. 2) și că ele „organizează participarea activă a oamenilor muncii la conducerea treburilor de stat și obștești și la opera de construire a socialismului” (art. 54). În același timp, Constituția consfințea drepturile și libertățile de care se bucurau efectiv toți oamenii muncii, o altă fațetă a democratismului noii orînduirii de stat (Cap. II, V, VII, VIII); cap. VII, intitulat „Drepturile și datoriile fundamentale ale cetățenilor”, conținea, într-o viziune cuprinzătoare, atit enunțarea drepturilor, cit și obligațiile asumate de statul de democrație populară pentru exercitarea lor de către toți cetățenii țării, fără deosebire de naționalitate, rasă sau sex. Totodată, Constituția din 1952 prevedea egalitatea femeii cu bărbatul în întreaga viață socială, economică, politică și culturală, ocrotirea căsătoriei și a familiei, apărarea mamei și a copilului (art. 83). În același timp, legea fundamentală socialistă cuprindea și îndatoririle cetățenești — respectarea Constituției și a celorlalte legi, întă-

rirea și dezvoltarea proprietății socialiste, întărirea regimului de democrație populară, obligativitatea serviciului militar și altele.

Oglindind transformările revoluționare petrecute în țară, Constituția din 1952 a statornicit principiile fundamentale ale sistemului electoral (Cap. VIII), stabilind că alegerile de deputați pentru organele puterii de stat se fac prin vot universal, egal, direct și secret. S-a consacrat principiul răspunderii deputaților în fața alegătorilor, pentru activitatea desfășurată în exercitarea mandatului încredințat, dreptul alegătorilor de a retrace mandatul atunci când activitatea de deputat a celui ales nu corespunde nivelului exigențelor cetățenilor. S-a creat un sistem electoral ale cărui principii stabilite de Constituție au fost dezvoltate prin Legea nr. 9 din 27 septembrie 1952 pentru alegerea deputaților în M.A.N. și Decretul privind alegerile de deputați în sfaturile populare; prin abrogarea prevederilor legale care interziceau unor categorii de persoane exercitarea dreptului de vot¹⁴ (din 1956 nu mai există cetățeni excluși de la exercitarea dreptului de vot), toți cetățenii țării iau parte, prin votul lor, la formarea organelor puterii de stat. Constituția prevedea, la art. 100, alin. 2, că dreptul de a propune candidaturi în alegerile de deputați este asigurat tuturor organizațiilor oamenilor muncii: organizațiilor Partidului Comunist Român, sindicatelor profesionale, cooperativelor, organizațiilor de tineret și altor organizații de masă, ca și asociațiilor culturale.

Expresie vie a democratismului orînduirii socialiste, principiile după care și modul de organizare a alegerilor de deputați pentru organele centrale și locale ale puterii de stat, reprezintă unul dintre mijloacele de participare a poporului la conducerea statului. Democratismul sistemului electoral¹⁵ este determinat de condițiile obiective ale orînduirii sociale și de stat. Un asemenea sistem electoral a putut fi realizat în România datorită cuceririi puterii de stat de către oameni muncii în frunte cu clasa muncitoare, sub conducerea P.C.R., putere care a fost folosită în scopul edificării noii societăți și, în al doilea rînd, deoarece, prin trecerea în proprietate comună a mijloacelor de producție s-a realizat democrația economică și socială, înlăturîndu-se orice fel de inegalitate și îngrădire, creîndu-se posibilități egale pentru toți cetățenii și în ceea ce privește participarea lor la conducerea societății.

Sistemul de organe ale statului, prevăzut de Constituție, se prezenta ca un tot unitar, încheșat, cu atribuții specifice fiecăruia. Puterea de stat a oamenilor muncii era exercitată prin organe speciale ale puterii: Marea Adunare Națională — organ suprem al puterii de stat și unicul organ legiuitor (Cap. III) și sfaturile populare ce exercitau puterea de stat pe plan local (Cap. V), organe reprezentative, formate în totalitate din deputați aleși prin vot universal, egal, direct și secret de către toți cetățenii țării. Totodată, se stabileau atribuțiile legale ale organismelor și aparatului administrației de stat (Cap. IV și Cap. V, art. 56, 60, 63), ale justiției și procuraturii R.P.R. (Cap. VI).

În țara noastră, odată cu construirea noului stat, a aparatului acestuia, s-a procedat și la înlocuirea vechii împărțiri teritorial-administrative — pe județe, plăși și comune — cu raioane și regiuni administrativ-economice, ceea ce a reprezentat crearea unui aparat prin care s-a îndepărtat conducerea centrală de unitățile economice și administrative legate nemijlocit de factorii de producție și sociali. După cum aprecia secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, la Conferința națională a P.C.R. din decembrie 1967, „Existența celor două trepte intermediare — regiunea și raionul — îngreunează relațiile dintre organele centrale și unitățile de bază, întârzie înfăptuirea directivelor centrale, determină o mare dispersare de forțe, generează un volum mare de lucrări funcționărești, duce la umflarea aparatului administrativ”¹⁶.

Regimul constituțional stabilit prin Constituția din 1952 a fost supus, de-a lungul anilor, unor importante modificări în funcție de dezvoltarea economică și socială, de rezultatele obținute în procesul edificării socialismului, pentru a asigura o continuă perfecționare organizării de stat, conducerii economiei naționale, pentru adâncirea caracterului democratic al vieții politice și sociale din România. Au fost efectuate importante modificări referitoare la atribuțiile Marii Adunări Naționale, la raporturile dintre aceasta și organul permanent al puterii de stat — Prezidiul M.A.N. și apoi, din 1961, Consiliul de Stat — la organele locale ale puterii de stat; s-a modificat și statutul Procurorului General al republicii, care a fost subordonat numai Marii Adunări Naționale și Consiliului de Stat (inițial, art. 75 al Constituției din 1952 prevedea că Procurorul General al R.P.R. este răspunzător și față de Consiliul de Miniștri).

Perioada care a urmat adoptării Constituției din 1952 se caracterizează prin generalizarea relațiilor de producție socialiste în întreaga economie și întărirea unității moral-politice a poporului în jurul P.C.R., marcând, astfel, victoria definitivă a socialismului la orașe și sate. În etapa construirii bazelor economice ale socialismului, oamenii muncii, în frunte cu clasa muncitoare, au acționat mai ales în domeniul producției industriale și agricole și au participat efectiv sau au sprijinit activitatea Partidului Comunist Român și a statului de desființare a proprietății capitaliste și de făurire a relațiilor de producție socialiste. Principalele forme de participare a muncitorilor, inginerilor și tehnicienilor la rezolvarea unor probleme complexe ale producției au fost consfăturile de producție și unele conferințe organizat pe întreprinderi sau ramuri industriale.

Realizările obținute, acumulările calitative și cantitative din toate domeniile vieții economice, politice, sociale și culturale ale țării făceau ca regimul constituțional să fie depășit de realități. Pregătit de o comisie a Marii Adunări Naționale, proiectul noii Constituții a fost supus discuției Plenarei C.C. al Partidului Comunist Român, care și-a exprimat a cordul față de conținutul său și a hotărât ca el să fie dezbătut de către toți oamenii muncii. La Congresul al IX-lea al partidului — 19—24 iulie 1965 — congres ce a inițiat o înnoire a întregii activități a partidului și statului și a marcat trecerea României spre un nou stadiu de dezvoltare economică și socială, a fost prezentat proiectul Constituției și forul suprem al comunistilor români l-a aprobat, iar Marea Adunare Națională l-a adoptat ca Lege fundamentală a țării în ședința sa din 21 august 1965.

Expresie elocventă a victoriei depline și definitive a noii orînduiri, Constituția din 1965 consacră caracterul socialist al statului român sub denumirea de Republica Socialistă România, reflectînd pe deplin stadiul de dezvoltare economică și social-politică a patriei. Corespunzător cerințelor obiective ale vieții sociale, ale dezvoltării socialismului, Constituția prevede că această gigantică operă creatoare se desfășoară sub conducerea partidului comunist: „În Republica Socialistă România, forța politică conducătoare a întregii societăți este Partidul Comunist Român” (art. 3), „forma cea mai înaltă de organizare a clasei muncitoare” (art. 26, alin. 1); textul Constituției subliniază și faptul că P.C.R. „orientează activitatea organizațiilor de masă și obștești ca și pe cea a organelor de stat” (art. 26, alin. 2). După cum se apreciază în Programul Partidului Comunist Român, „Odată cu Congresul al IX-lea al partidului, cu adoptarea noii Constituții și proclamarea Republicii Socialiste România, se deschide o perioadă nouă în dezvoltarea socialistă a țării, în activitatea partidului”¹⁷.

★

Partidul Comunist Român s-a preocupat necontenit de întărirea statului democrat-popular, de perfecționarea activității sale, pentru a asigura dezvoltarea capacității statului de a face față sarcinilor tot mai complexe ce-i reveneau în opera de construire a bazelor socialismului, pentru a-și îndeplini cu succes funcțiile. Pornind de la necesitățile obiective ale acestui proces, „în îndeplinirea revoluției socialiste și trecerea la construcția noii orînduiri, în procesul complex de întărire a rolului clasei muncitoare, al maselor populare în transformarea revoluționară a societății, în consolidarea puterii muncitorești-țărănești — arată secretarul general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu — a trebuit să creăm un stat nou, un aparat de stat nou, care să slujească și să apere interesele poporului, să organizeze și să conducă activitatea de realizare în viață a politicii partidului în toate domeniile construcției socialiste”¹⁸.

Organizarea noului stat a constituit o condiție esențială a consolidării puterii democrat-populare, instaurarea republicii fiind urmată de construirea noilor organe ale puterii și a aparatului de stat necesar îndeplinirii sarcinilor revoluției socialiste. La 30 decembrie 1947, organul legislativ al țării a adoptat legi fundamentale pentru construirea statului socialist român ce și-au păstrat valabilitatea pînă la adoptarea Constituției din aprilie 1948, care a consacrat principiile fundamentale de organizare și funcționare a organelor statului, organele puterii reprezentînd coloana vertebrală a întregului sistem.

Ulterior adoptării Constituției din 1952, pe baza liniilor trasate de Congresul al VII-lea al P.C.R. și a Rezoluției Plenarei C.C. al P.C.R. din 27—29 decembrie 1956, s-au luat măsuri însemnate de creștere a rolului organelor reprezentative în viața socială și de stat, de mare importanță pentru îndeplinirea sarcinilor organului suprem al puterii fiind „îmbunătățirea activității legislative a Marii Adunări Naționale, dezbateră în sesiunile Marii Adunări Naționale a problemelor fundamentale ale politicii interne și externe, întărirea rolului comisiilor permanente în elaborarea legilor, prezentarea regulată în fața sesiunilor Marii Adunări Naționale a dărilor de seamă ale conducătorilor diferitelor departamente și interpelări

ale deputaților adresate acestora¹⁹. Regulamentul M.A.N. din 28 martie 1957, elaborat pe aceste baze, a stabilit normele de funcționare, precum și o serie de dispoziții menite să întărească rolul deputaților și al comisiilor permanente în realizarea împuternicirilor organului suprem al puterii²⁰. Conform prevederilor legale, Marea Adunare Națională dezbate și aprobă proiectele de legi, acționează pentru aplicarea lor și analizează rezultatele acestor legi; totodată, exercită controlul asupra activității organelor ce-i sînt subordonate.

Congresul al VIII-lea al partidului, din 1960, a făcut bilanțul activității desfășurată de partid, al succeselor obținute în dezvoltarea economică și socială a țării, a constatat victoria de însemnătate istorică a creării bazei economice a socialismului și a trasat sarcini pentru edificarea unor noi dimensiuni calitative ale socialismului în România. Congresul a scos în evidență că principala coordonată în dezvoltarea aparatului de stat este aceea a adîncirii continue a democratismului socialist și a formulat necesitatea creșterii, în continuare, a rolului organelor reprezentative. În vederea traducerii în viață a directivelor Congresului, prin Legea nr. 1/1961 s-au adus o serie de modificări Capitolului III din Constituție²¹ concretizîndu-se mai mult împuternicirile M.A.N. și determinîndu-se atribuțiile Consiliului de Stat, organ suprem al puterii de stat cu activitate permanentă, subordonat M.A.N. Astfel, locul Prezidiului M.A.N. a fost luat de Consiliul de Stat, organ cu atribuții mult sporite și precizate, îmbunătățit grupate în Legea fundamentală. Primul Consiliu de stat, format din președinte, vicepreședinți și membri, a fost ales la 21 martie 1961 în prima Sesiune a M.A.N. din cea de a IV-a legislatură.

Aplicarea practică a stipulațiilor Constituției din 1948 cu privire la organele locale — Constituția prevedea ca organe ale puterii de stat locale Consiliile populare — a început prin desființarea, în aprilie 1949, a vechilor administrații locale (prefecturi, preturii, primăriii) și instalarea Comitetelor provizorii, chemate să exercite atribuțiile consiliilor populare pînă la alegerea acestora²². După cum rezultă din regulamentul lor de funcționare, acestea erau organe locale ale puterii de stat unice pe care o exercitau în limitele competenței și pe raza lor teritorială²³. Ele exercitau importante atribuții în domeniu politic, economic, social, cultural, sanitar, financiar ș.a. În scopul realizării sarcinilor ce le reveneau, pe lîngă Comitetele provizorii, care contopeau atît puterea de stat locală cît și administrația pe teritoriul respectiv, s-au organizat secții pe ramuri de activitate, comisii permanente și comitete de cetățeni. Comitetele provizorii au fost organele ce au asigurat trecerea de la conducerea unipersonală a organelor locale, la cea colectivă, specifică organelor locale ale puterii de stat socialiste.

Alegerea și constituirea sfaturilor populare — după alegerile din 3 decembrie 1950 — a însemnat desăvîrșirea procesului de creare a noului aparat de stat local cu caracter socialist. Legea nr.6/1957 de organizare și funcționare a sfaturilor populare le-a atribuit acestora conducerea întregii activități locale pe tărîm economic, gospodăresc, social-cultural și politic-administrativ, întărind astfel rolul lor în conducerea vieții de stat pe plan local²⁴. Organe alese, oglîndind voința populației locale, sfaturile populare alcătuiau din sinul lor organul de administrație locală și și-l subordonau în deplinătate de drepturi, ceea ce le-a sporit capacitatea de

antrenare permanentă și într-o diversitate de forme organizate a oamenilor muncii la viața politică activă, la dezbateră și rezolvarea problemelor de stat și obștești. Principiile organizării și funcționării Sfatului popular au fost de așa natură încît, oferind mijloacele pentru antrenarea largă a maselor la activitatea locală de stat, au creat premisele unui stil de muncă complet diferit de cel anterior, bazat pe munca politică și de convingere în rîndul populației, întemeiat pe cerințele de stimulare și lărgire a folosirii inițiativei populare.

★

În organizarea noului aparat administrativ s-a avut în vedere asigurarea unei unități de concepție cu privire la structura rațională a acestuia, pentru a se evita creșterea lui artificială, birocratizarea muncii; în vederea realizării acestor scopuri precum și a liniei de reducere și ieftinirea sistematică a administrației de stat, subordonată în întreaga sa activitate organelor puterii, s-a înființat, în luna decembrie 1948, Comisia pentru Simplificarea și Raționalizarea Aparatului de Stat. S-au elaborat norme noi de drept administrativ privind organizarea și funcționarea ministerelor și s-au creat organe ale administrației de stat corespunzătoare cerințelor construirii noii societăți. Importantul rol constructiv al statului, în special în domeniul economic și social-cultural, a necesitat, în perioada 1948—1952, reorganizarea Consiliului de Miniștri — ministerele devenind organe centrale de coordonare și conducere ale economiei, ale culturii, ale activităților cu caracter social. Au fost, de asemenea, constituite Comisia de Stat a Planificării și Comisia Controlului de Stat, organisme speciale cu rolul de a asigura organizarea și controlul activității economice; pentru rezolvarea litigiilor patrimoniale dintre organizațiile socialiste s-a înființat Arbitrajul de stat.

După ce la 3 august 1948 fusese adoptată legea pentru reforma învățămîntului, în urma căreia întregul învățămînt din țara noastră era unificat și laicizat, s-a procedat la reorganizarea Ministerului Învățămîntului Public și a Academiei Române.

În scopul îndrumării și coordonării procesului de producție din întreprinderile și organizațiile economice ale statului s-au edictat norme privind organizarea și funcționarea lor²⁵, iar prin introducerea planului de casă (1949) Banca Națională a reușit să asigure disciplina financiară și să controleze toate operațiile efectuate de întreprinderi; pentru reglementarea relațiilor economice dintre întreprinderi a fost introdusă obligativitatea contractelor economice (Decretul nr.265/1949).

Pe linia sporirii eficienței administrației de stat au fost adoptate acte normative și s-au întreprins măsuri referitoare la perfecționarea și simplificarea aparatului administrativ, pe primul plan aflîndu-se normele și măsurile luate pentru îmbunătățirea activității organelor locale ale administrației de stat. În această direcție, prin Legea 1/1957 a fost întărit rolul comitetelor executive ale sfaturilor populare în conducerea administrației de stat locale prin subordonarea secțiilor de specialitate exclusiv comitetelor executive și s-au precizat raporturile dintre comitetele executive și organele centrale ale administrației de stat, acestea din urmă asigurînd asistența de specialitate și exercitînd controlul activității de ramură. Comunicatul cu privire la ședința Biroului Politic al C.C. al P.M.R.

Din 14 martie 1957 sublinia, că „Ținând seama de experiența acumulată pînă în prezent, de stadiul de organizare a diverselor ramuri și de creșterea gradului de pregătire a cadrelor din administrația centrală de stat, numărul mare de organe centrale nu mai corespunde astăzi necesităților. În afară de aceasta, organele centrale au preluat diferite atribuții ce ar trebui să fie exercitate de organele din subordinea lor, iar o serie de atribuții ale ministerelor și altor organe centrale au fost trecute asupra Consiliului de Miniștri”. În sensul celor de mai sus, Biroul Politic a hotărît „reducerea considerabilă a numărului de ministere și instituții centrale, contopindu-se organe centrale din ramuri de activitate înrudite”, restrîngerea numerică a componenței guvernului, alcătuirea, din sinul guvernului, a unui „Consiliu Economic, avînd sarcina de-a rezolva problemele economice curente”, lărgirea competenței ministerelor „pentru rezolvarea mai operativă a problemelor curente ale activității acestor organe și întărirea inițiativei și răspunderii lor”²⁶. Indicațiile partidului privitoare la simplificarea aparatului central al administrației de stat și sporirea atribuțiilor ministerelor au fost traduse în practică prin Legea nr.3/1957 cu privire la formarea guvernului și Legea nr.2/1957 referitoare la stabilirea numărului de ministere precum și a denumirii lor, acte normative care au oglindit o concepție unitară în ce privește structura organizatorică internă a ministerelor. Decretul Prezidiului M.A.N. nr.264/5 iunie 1957, de organizare și funcționare a Consiliului de Miniștri, a stabilit atribuțiile organului suprem al administrației de stat, esența calității acestuia de organ suprem executiv care își exercită atribuțiile numai în colectiv și a înlesnit rezolvarea operativă a celorlalte probleme trecindu-le în competența președintelui Consiliului de Miniștri²⁷. Din această etapă a început să fie înlocuită conducerea colectivă în organizarea unor organe centrale ale administrației de stat. A mai fost adoptată o altă reglementare a organizării Consiliului de Miniștri²⁸, iar majoritatea ministerelor au fost reorganizate și adaptate cerințelor în continuă transformare ale economiei și vieții social-culturale.

★

Prin realizările înregistrate de poporul român, ca urmare a eforturilor depuse în toate domeniile vieții economice, politice și sociale, perioada 1948—1965 a constituit premisa obiectivă pentru pășirea cu succes în noua etapă de dezvoltare socialistă a României deschisă de Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român — etapa consolidării bazelor socialismului și trecerea la făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate.

Pe acest fundal, ca urmare a lichidării pentru totdeauna a claselor exploatare, a oricărei forme de exploatare a omului²⁹, structura de clasă a societății românești a cunoscut și ea o evoluție pozitivă fiind constituită numai din clase și categorii sociale prietene, cu aceleași idealuri și aspirații: clasa muncitoare, țărănimea cooperatistă, intelectualitatea și alte pături și grupuri sociale. Pe baza politicii Partidului Comunist Român, ca urmare directă a dezvoltării economiei naționale, a avut loc un proces constant de ridicare a nivelului de trai al oamenilor muncii, statul socialist, prin intermediul mecanismului său acționînd efectiv în acest sens.

O latură însemnată a activității statale a constituit-o organizarea justiției, a organelor statului care au sarcina de a o înlăptui. Reforma judecătorească realizată pe baza Legii nr. 341 din 5 decembrie 1947, prin care s-a produs o schimbare radicală în ceea ce privește caracterul de clasă și conținutul activității justiției, a fost urmată de consacrarea în Constituția din aprilie 1948 a principiilor fundamentale ale justiției și ale noii organizări judecătorești³⁰. Legea, care a intrat în vigoare la 1 martie 1948, a statuat instituția asesorilor populari — reprezentanți ai oamenilor muncii în completul de judecată—care își desfășurau activitatea la instanțele penale, iar la cele civile numai la judecătorii rurale; extinderea prezenței asesorilor populari la toate instanțele, mai puțin Tribunalul suprem, s-a efectuat prin Decretul nr.375 din 11 decembrie 1948; în anul 1953 au fost organizate și au avut loc alegeri de asesori populari pentru tribunalele regionale, al Capitalei R.P.R. și pentru tribunalele populare. O reorganizare structurală a justiției, care a fost consfințită prin Constituția din septembrie 1952, s-a făcut pe baza Legii nr.5 din 19 iunie 1952, modificată și republicată prin Decretul nr.99 din 4 martie 1953 și apoi prin Legea nr. 2 din 5 aprilie 1956. Pe linia organizării unitare a justiției se înscriu și decretul din 1949 prin care se desființează Consiliul Legislativ, contenciosul administrativ și curțile administrative. Legea nr.5/1952 a realizat o nouă organizare judecătorească, organele cuprinse în această ramură avind ca sarcină: apărarea orânduirii sociale și de stat a republicii; apărarea drepturilor fundamentale ale oamenilor muncii precum și a celorlalte interese garantate de lege; apărarea drepturilor și intereselor prevăzute de lege ale organelor și instituțiilor de stat, întreprinderilor și organizațiilor economice de stat, gospodăriilor agricole colective și celorlalte organizații și întreprinderi cooperatiste, ale oricăror altor organizații cu caracter obștesc; asigurarea respectării întocmai a legilor de către organele și instituțiile de stat, organizațiile economice de stat și cooperatiste, de către celelalte organizații cu caracter obștesc, precum și de către toți cetățenii.

Momente de referință în înnoirea diferitelor aspecte ale sistemului de realizare a activității jurisdicționale le-au reprezentat și stabilirea normelor provizorii de funcționare a instanțelor judecătorești și a parchetului prin Decretul nr.226/1950, ca și reglementarea profesiunii de avocat (Decretul nr.39/1950, Decretul nr.281/1954) care stabilea ca misiune a avocaturii apărarea intereselor justițiabililor, potrivit adevărului material și principiilor legalității socialiste.

În scopul supravegherii și asigurării respectării legilor țării de către organele centrale și locale ale administrației de stat, instituțiile, organizațiile și întreprinderile de stat și cooperatiste, de către funcționarii de stat și ceilalți cetățeni ai țării, în scopul apărării orânduirii sociale și de stat ale republicii, a fost înființată Procuratura³¹, organism caracteristic statului socialist, ce a înlocuit parchetul a cărui activitate se realiza în baza Decretului nr.2/22 aprilie 1948. A fost, totodată, organizat Notariatul de stat, s-a adoptat regulamentul privind organizarea și funcționarea comisiilor pentru soluționarea litigiilor de muncă — organe speciale ce asigurau „o justă și tovarășească rezolvare a litigiilor care se produc în oîmul muncii” — și cel pentru reglementarea organizării și funcționării consiliilor de judecată tovarășească; au fost instituite, apoi, comisiile de împăciuire pe lângă comitetele executive ale sfaturilor populare comunale,

orășenești și de raion orășenesc. Pentru ca activitatea organelor locale ale puterii de stat și cea a organelor centrale ale administrației de stat să se desfășoare în limitele legale au fost înființate oficiile juridice ale sfaturilor populare și cele ale ministerelor.

În primii ani ai perioadei de trecere de la capitalism la socialism a avut loc lichidarea și a ultimelor verigi ale vechiului aparat de stat prin desființarea poliției și a jandarmeriei și înființarea miliției³² cu sarcina de a menține ordinea publică pe întregul teritoriu al țării, de a apăra drepturile și libertățile cetățenilor, de a asigura munca pașnică și securitatea personală a locuitorilor, de a apăra avutul obștesc și de a supraveghea respectarea legilor; tot în cadrul Ministerului Afacerilor Interne a fost înființată Direcțiunea generală a Securității poporului³³.

În analiza statului din primele faze ale revoluției și construcției socialiste, a funcției sale de reprimare a elementelor ostile orînduirii noi și de apărare a cuceririlor socialiste, avem în vedere că sub imperativul a igurării unei unități rapide, al eliminării oricăror surse de tensiune internă, dictatura proletariatului a folosit și mecanisme mai dure de realizare a coeziunii, a recurs uneori la metode sumare și chiar represive de soluționare a contradicțiilor și chiar a disputelor de idei politice, științifice, ideologice. La aceasta este necesar să adăugăm și influența factorilor externi, legată de faptul că dictatura proletariatului era considerată drept legitate universală a trecerii de la capitalism la socialism. Datorită tezei potrivit căreia pe măsura înaintării spre socialism lupta de clasă se ascute, funcția represivă a statului a fost îndreptată nejustificat și asupra unor fenomene și cazuri individuale ce nu țineau de acțiunea dușmanului de clasă, au fost săvîrșite abuzuri și ilegalități, dezvăluite și comandate ulterior de partid.

Extinderea și consolidarea continuă a relațiilor de producție socialiste, modificările ce au avut loc în structura de clasă a societății au determinat lărgirea bazei sociale a statului, a temeliei sale economice, iar în exercitarea funcției de reprimare a actelor antisociale, de apărare a avutului obștesc, a proprietății personale și a intereselor legitime ale cetățenilor pe primul plan au trecut mijloacele de influențare, de educare și reeducare a elementelor care au încălcat ordinea de drept, cu ajutorul colectivelor de oameni ai muncii, al organizațiilor de masă și obștești.

În ultima parte a perioadei analizate, politica penală a statului s-a caracterizat prin restrîngerea acțiunii respective a normelor dreptului penal, accentuarea caracterului lor educativ, preventiv și umanist, promovarea unor forme de influențare obștească pentru combaterea și prevenirea faptelor penale cu pericol social mai redus, adaptarea conținutului normativ al legii penale noilor sarcini ale apărării proprietății socialiste, a sistemului economic socialist, a independenței și suveranității statului, a păcii. Pe de altă parte, după mai multe modificări ale reglementărilor legale privind Ministerul Afacerilor Interne, în organizarea și funcționarea lui a intervenit Decretul nr.141/1963³⁴ ce a introdus în practică principiul atragerii maselor la activitatea de apărare a cuceririlor revoluționare. Decretul stipula că, în asigurarea securității și a ordinii publice, a apărării proprietății legale ale cetățenilor — activități specifice Ministerului Afacerilor Interne — acesta se sprijină pe concursul maselor de cetățeni, pe formele obștești de înrîurire și educare, pe influența educativă exercitată nemijlocit de colectivitate.

Participarea oamenilor muncii la conducerea statului socialist, a economiei și culturii, a întregii vieți sociale a fost asigurată de partid prin aplicarea consecventă a principiului centralismului democratic, principiul fundamental al organizării activității statului socialist. Crearea noului aparat de stat, organizarea și dezvoltarea economiei naționale pe baze socialiste nu a fost un proces lipsit de greutate și erori, ca și de manifestări de subiectivism, de preluare a unor practici din alte țări socialiste, neconforme realităților românești, ce au generat fenomene de centralizare excesivă și umflare a aparatului de stat, de birocrațism și lipsă de operativitate în rezolvarea problemelor, de frinare a participării oamenilor muncii la conducerea treburilor obștești, carențe care, pe parcurs au fost dezvăluite și criticate de partid. Călăuzindu-se după principiul centralismului democratic în viața de stat și economică, se arată în Rezoluția Plenarei C.C. al P.C.R. din 27—29 decembrie 1956, s-a considerat necesară „luarea de măsuri pentru înlăturarea centralismului excesiv — îmbunătățirea și simplificarea planificării producției, lărgirea drepturilor și atribuțiilor sfaturilor populare și conducerilor de întreprinderi socialiste, stimularea inițiativei creatoare a maselor de oameni ai muncii”³⁵.

Pe baza acestor indicații au fost luate o serie de măsuri care să lichideze fenomenele negative și să descătușeze valențele democratice ale conducerii pe principiul socialist al centralismului democratic. Reorganizarea Consiliului de Miniștri și a ministerelor, conjugată cu noua lege a sfaturilor populare, adoptată de M.A.N. în 1957³⁶, care le-a sporit răspunderea efectivă și atribuțiile în conducerea întregii vieți administrative, economice, cultural-sociale și gospodărești pe scară locală, a determinat o perfecționare a activității de conducere centrală și a întărit legătura organelor de stat cu masele populare, pe de o parte, iar pe de altă parte a asigurat sfaturile populare forțele necesare pentru a-și realiza cu succes multiplele sarcini în vederea ridicării nivelului orașelor și comunelor țării.

În perioada trecerii de la capitalism la socialism, a creării bazelor socialismului, pînă la generalizarea noilor relații sociale și făurirea economiei socialiste unitare, transformările fundamentale survenite în structura și funcționalitatea statului, promovate de Partidul Comunist Român, s-au produs în strînsă legătură cu evoluția întregului sistem politic, cu prefacerile înregistrate la scara societății în ansamblul său. Caracteristica generală a activității partidului în acești ani a fost slujirea devotată a intereselor fundamentale ale poporului, aplicarea creatoare a principiilor generale ale socialismului științific la condițiile concrete ale țării noastre, unirea și organizarea cu succes a maselor muncitoare în lupta pentru edificarea noii orînduiri. Sporirea rolului statului în îndeplinirea politicii partidului a avut loc în strînsă legătură cu adîncirea și lărgirea continuă a democrației, într-un amplu proces de armonizare a activității statale cu cea a organizațiilor de masă și obștești, precum și cu participarea oamenilor muncii la adoptarea deciziilor; în ultimă analiză, Partidul Comunist Român a desfășurat o intensă și permanentă activitate politico-organizatorică, reușind să soluționeze în mod corespunzător multiplele probleme ale făuririi socialismului în România.

NOTE

¹ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 55.

² Atribuțiile Prezidiului R. P. Române au fost stabilite prin Decretul nr. 3 din 9 ianuarie 1948.

³ *Dezvoltarea construcției de stat a Republicii Populare Române în lumina prevederilor constituționale*, în „Studii și cercetări juridice”, nr. 4/1962, p. 603—604.

⁴ În cadrul Frontului colaborau : P.C.R., Frontul Plugarilor, Partidul Național Popular, Uniunea Populară Maghiară; ulterior, acestora li s-au adăugat toate organizațiile de masă ale oamenilor muncii.

⁵ „Monitorul Oficial”, P. I., nr. 19 din 23 ianuarie 1948.

⁶ În conformitate cu Legea electorală din iulie 1946, militarii și membrii corpului judecătoresc nu aveau dreptul de a fi aleși; erau exceptați doar militarii activi ce îndeplineau funcția de ministru sau de subsecretar de stat.

⁷ *Constituția Republicii Populare Române*, Legea nr. 14, în „Monitorul oficial”, nr. 87 bis din 13 aprilie 1948.

⁸ Mircea Anghene, *Transformările dreptului constituțional și administrativ în cei 25 de ani de la instaurarea republicii în România*, în „Revista Română de Drept”, nr. 12/1972, p. 47.

⁹ În iunie 1952 au fost adoptate legile 5 și 6 de organizare a justiției și procuraturii; prin lege s-a înlocuit denumirea de parchet cu cea de procuratură, stabilindu-se și noile principii de organizare și funcționare a procuraturii, în consens cu prevederile constituționale.

¹⁰ *România în anii socialismului. 1948—1978*, Edit. politică, București, 1980, p. 47.

¹¹ Ion Ceterchi, *Republica Socialistă România — încununare a victoriei depline și definitive a socialismului în țara noastră*, în „Analele de istorie”, nr. 6/1967, p. 26—39.

¹² Ion Ceterchi, *Esența și rolul statului în procesul construirii și dezvoltării societății socialiste*, în „Studii și cercetări juridice”, nr. 2/1984, p. 111.

¹³ *Constituția R.P.R.*, în „Buletinul oficial al Marii Adunări Naționale a R.P.R.”, nr. 1 din 27 septembrie 1952. Constituția a suferit, până în 1965 când s-a adoptat Constituția R. S. R. S. România, mai multe modificări prin care textul unor articole a fost schimbat, iar unele articole au abrogate.

¹⁴ Vezi : *Legea nr. 7 din 27 noiembrie 1956*, care modifică *Legea 9/1952*; nu ne referim aici la alienații sau debilități mintale sau la cetățenii privați de dreptul electoral printr-o hotărâre judecătorească de condamnare, pe o durată determinată, ci la cei excluși până atunci ca urmare a apartenenței lor sociale și politice.

¹⁵ O definiție a sistemului electoral la Nistor Prisca, *Democratismul sistemului electoral în Republica Socialistă România*, Edit. politică, București, 1975, p. 12.

¹⁶ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 2, Edit. politică, București, 1968, p. 584—585.

¹⁷ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, p. 59.

¹⁸ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 26, Edit. politică, București, 1984, p. 212.

¹⁹ *Rezoluția Plenei C.C. al P.M.R. din 27—29 decembrie 1956*, în „Scnteia”, 6 ianuarie 1957.

²⁰ *Regulamentul de funcționare al Marii Adunări Naționale*, în „Buletinul Oficial”, nr. 11 din 28 martie 1957.

²¹ *Legea nr. 1 din martie 1961 pentru modificarea Capitolului III și a articolelor 43, 44 și 75 din Constituția R.P.R.*, în „Buletinul Oficial”, nr. 9 din 25 martie 1961.

²² Prin *Legea nr. 17/1949* s-au stabilit primele reglementări ale organizării și funcționării sfaturilor populare, care au fost alese la 23 decembrie 1950 pe baza Legii pentru alegerea deputaților în sfaturile populare din septembrie 1950.

²³ *Regulament pentru funcționarea Comitetelor Provizorii*, Institutul de arte grafice, „Scrisul liber”, București, f.a., art. 1 și 2.

²⁴ Art. 2, 6, 7 din *Legea nr. 6 de organizare și funcționare a sfaturilor populare*, în „Buletinul Oficial”, nr. 11 din 28 martie 1957.

²⁵ Decretul nr. 199, în „Buletinul Oficial”, nr. 29 din 14 mai 1949.

²⁶ „Scnteia”, nr. 3857 din 17 martie 1957.

²⁷ „Buletinul Oficial al M.A.N.”, nr. 15 din 7 iunie 1957.

²⁸ *Legea nr. 21/1961*, în „Buletinul Oficial”, nr. 9 din 25 martie 1961.

²⁹ *Decretul Prezidiului Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Române pentru lichidarea oricăror forme de exploatare a omului de către om în agricultură, în scopul ridicării*

continue a nivelului de trai material și cultural al țăranimii muncitoare și al dezvoltării construcției socialiste (30 martie 1959), Edit. politică, București, 1959.

³⁰ Decretul nr. 132 1949 pentru organizarea judecătorească prevedea sarcinile justiției și categoriile de instanțe.

³¹ Legea nr. 6 din 19 iunie 1952 pentru înființarea și organizarea Procuraturii R.P.R., în „Buletinul Oficial”, nr. 31 din 19 iunie 1952; Legii nr. 6 1952 i-au fost aduse modificări și i s-au abrogat unele dispoziții prin Decretul nr. 419 din 4 martie 1953.

³² Decretul nr. 25 1949, în „Monitorul Oficial”, nr. 19 din 23 ianuarie 1949.

³³ Decretul nr. 221 30 martie 1948, în „Monitorul Oficial”, nr. 209 din 30 august 1948.

³⁴ Decretul nr. 141 în „Buletinul Oficial”, nr. 9 din 30 mai 1963.

³⁵ Rezoluția Plenarei Comitetului Central al P.M.R. d n 27—29 decembrie 1957, în „Scinteia” din 6 ianuarie 1957.

³⁶ Legea nr. 6 din 28 martie 1957 de organizare a Sfaturilor populare.

L'ÉVOLUTION CONSTITUTIONNELLE, LA CONSTRUCTION ET LE DÉVELOPPEMENT DE L'ÉTAT ROUMAIN PENDANT LES ANNÉES DE L'ÉDIFICATION DES BASES DU SOCIALISME

— Résumé —

La conquête du pouvoir politique par la classe ouvrière alliée à la paysannerie travailleuse et aux autres catégories de travailleurs et la proclamation de la république populaire ont changé de fond en comble le contenu du pouvoir d'Etat et de l'Etat, la Roumanie devenant, en fait, un *Etat socialiste* et en tant que forme d'Etat, une république populaire. Sur le plan constitutionnel, la loi fondamentale d'avril 1948 a constitué aux côtés de l'acte du 30 décembre 1947, le moment initial de l'évolution du caractère constitutionnel socialiste de l'Etat roumain, continuée par la Constitution de 1952 et la Constitution de la République Socialiste de Roumanie d'août 1965. Sur la base de la Constitution, dans l'Etat socialiste roumain l'on a créé la catégorie distincte d'organes — centraux et locaux — du pouvoir d'Etat, élus en vertu du vote universel, égal direct et secret et ayant pour fondement le pouvoir unique du peuple. Pour la réalisation des objectifs fondamentaux de la transformation socialiste du pays s'imposaient des mesures sur la ligne de l'édification de l'Etat socialiste : la réorganisation suivant de nouveaux principes, socialiste : la réorganisation suivant de nouveaux principes, socialistes de l'ensemble des organes et des institutions d'Etat.

Tout au long de la période de passage du capitalisme au socialisme, de la création des bases du socialisme jusqu'à la généralisation des nouveaux rapports sociaux et la création de l'économie socialiste unitaire, processus qui s'est déroulé sous la direction du Parti Communiste Roumain, les transformations fondamentales survenues dans la structure et la fonctionnalité de l'Etat roumain ont en lieu en étroite relation avec l'évolution de tout le système politique, avec les mutations enregistrées à l'échelon de la société dans son ensemble.

COMERȚUL EXTERIOR AL ROMÂNIEI ÎN PRIMUL DECENIU AL SECOLULUI AL XX-LEA. (I)

MIRCEA IOSA

Cercetarea caracteristicilor principale ale economiei României, inclusiv a structurii sociale a societății românești, la începutul secolului al XX-lea, relevă faptul că aceasta era o țară slab dezvoltată din punct de vedere industrial, avînd un pronunțat caracter agrar. Industria, aflată abia la începuturile dezvoltării ei, se caracteriza prin absența ramurilor de bază, prin incapacitatea de a satisface piața internă cu produsele absolute necesare populației. Ea participa doar cu ceva mai mult de 20 % la crearea produsului social și a veniturii naționale, România fiind tributară importurilor de produse fabricate și semifabricate.

Analiza obiectivă a nivelului de dezvoltare a forțelor de producție și a caracterului relațiilor de producție de la începutul secolului nostru demonstrează că România se afla încă în prima fază a capitalismului, ea îndeplinind, în fapt, rolul de hinterland agrar, sursă de materii prime ieftine, în special produse agro-alimentare și piață de desfacere pentru produsele țărilor puternic dezvoltate din punct de vedere industrial din Centrul și Apusul Europei.

Principala ramură a economiei naționale a țării continua să fie agricultura, care ocupa peste 82 % din populația activă, producția cerealică reprezentînd, în fapt, aproape 85 % din valoarea totală a exportului României. Alături de cereale în comerțul exterior al țării, în primul deceniu al secolului nostru, iau o mare dezvoltare produsele de lemn și, cu deosebire, cele petroliere.

Sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea au fost marcate de puternica criză economico-financiară care a cuprins toate țările. În România criza a fost însoțită și de seceta din 1899, ceea ce a avut consecințe negative însemnate, afectînd toate ramurile economiei naționale, inclusiv comerțul exterior, repercutîndu-se asupra situației oamenilor muncii de la orașe și sate, contribuind la înrăutățirea condițiilor lor de trai.

Greutățile întîmpinate în timpul crizei financiare și a secetei din 1899¹ au constituit un semnal de alarmă pentru cercurile industriale și financiare ale țării, care, pe de o parte, au trebuit să adopte noi măsuri de protecție vamală, mai ales pentru industrie, asupra căreia se exercita puternica concurență a fabricatelor industriale ale marilor puteri din Centrul și Apusul Europei, în speță ale Germaniei și Austro-Ungariei, interesate, ca urmare a situației financiare precare a României, să-și întărească și mai mult influența asupra ei, încercînd să o înfeudeze prin împrumuturi înrobitoare, pe de altă parte, să caute noi mijloace spre a întări potențialul ei economic.

Germania, ca și alte țări dezvoltate din punct de vedere economic, nici nu-și ascundea intenția de a se folosi din plin de piața economică a României, una dintre cele mai însemnate pentru ea. Dealtfel, ziarul „National Zeitung”, din 21 august 1901, în articolul intitulat *România și tratatele de comerț*², pleda pentru intensificarea relațiilor comerciale și politice cu România, această cerință înscriindu-se, potrivit opiniei articolului respectiv, între „problemele cele mai importante ale politicii germane”. Într-adevăr, exportul Germaniei în România crescuse la 90—100 milioane lei și numai Austro-Ungaria îi urma cu o sumă tot atât de mare, constituind, — potrivit relatărilor aceluiași ziar —, „un concurent egal cu noi pe piața românească, pe când importul Angliei în Regatul regelui Carol nu se urca decît la o valoare de 60—70 milioane, după care urma Franța cu 20—25 milioane lei”³.

Pentru a aprecia mai bine importanța cifrelor menționate în ziarul respectiv trebuie să avem în vedere că piața românească își schimbase, în ultimele decenii, clientela. Germania și-a cucerit importanța sa pozițiune comercială în România numai de la 1884—1889, importul german urcînd, în urma războiului vama austro-ungaro-român, de la 43 la 108 milioane, pe cînd, în același timp, importul austro-ungar scădea de la 143 la 49 milioane lei. Ziarul atrăgea atenția că „în cazul cînd Partidul nostru agrar ar provoca un război vama cu România atunci importul nostru nu va avea o soartă mai bună decît importul Austro-Ungariei, mai cu seamă că în timpul din urmă statele industriale fac o concurență puternică pentru a cuceri economicește statele balcanice și exportatorii din Viena, Paris, Bruxelles au îndreptată toată atenția lor asupra României, care este una din țările cele mai bogate ale Orientului”⁴.

În fapt, importul României din Germania era mult mai mare, multe produse importate în România prin portul Anvers nu proveneau din Belgia, ci din Germania. În orice caz — considera autorul articolului din ziarul „National Zeitung” — „trebuie să observăm că importul german în România a păstrat aceeași importanță chiar după sfîrșitul războiului vama cu Austro-Ungaria în care *Germania a devenit o putere pe piața românească*”⁵ (sublinierea noastră — M.I.).

Întocmai ca Germania și alte țări europene, printre care: Marea Britanie, Franța, Italia etc. luaseră măsuri pentru apărarea piețelor lor prin taxe ridicate la produsele ce proveneau din afara granițelor lor.

În general, marile puteri europene, profitînd de situația, capacitatea și gradul lor de dezvoltare rezervau țărilor mici lovite de criza financiară, printre acestea numărîndu-se și România, un loc tot mai minor în diviziunea internațională a muncii, de obicei acela de piață de desfacere pentru produsele lor industriale, schimburile comerciale externe reflectînd, în fapt, forța economică a țărilor puternic dezvoltate din punct de vedere industrial.

Începînd din 1903 și în România se observă o oarecare învioreare a economiei, fapt ce determină cercurile industriale și financiare ale burgheziei să-și spună tot mai răspicat cuvîntul, cerînd protejarea și, în general, dezvoltarea industriei. M. G. Orleanu, deputat național-liberal arăta că „agricultura nu putea da unui stat modern tot ceea ce el avea nevoie pentru susținerea sarcinilor ce organizarea modernă i-o cere”, că „numai industria îi poate da sumele însemnate de care el are nevoie”⁶.

Cu alte cuvinte, reprezentanții burgheziei cereau, cu insistență, măsuri care să contribuie la protejarea industriei.

Răspunzînd cererilor cercurilor industriale și financiare, Emil Costinescu, ministrul Finanțelor în guvernul național-liberal, aflat la conducerea țării din februarie 1901, își asumă răspunderea elaborării unui nou tarif vamal, a cărui necesitate era determinată nu numai de greutățile întîmpinate ca urmare a crizei financiare și a secetei din 1899, dar și de modificările intervenite în politica comercială a țărilor cu care România întreținea și cele mai intense schimburi comerciale. Germania, de pildă, adoptase, încă din decembrie 1902, un nou tarif vamal, care urca mult protecția. La rîndul ei, Austro-Ungaria adoptase și ea un nou tarif cu efecte „păgubitoare”, cum se exprima ziarul „Universul”⁷.

În atare situație, România era nevoită să adopte și ea un tarif care să țină seama de modificările vamale ale Germaniei și Austro-Ungariei. Și cum trăsătura fundamentală a acestora era protecționismul, România trebuia și ea să adopte măsuri privind protejarea industriei sale spre a-i da posibilitatea să satisfacă necesitățile de consum intern și altfel, să reducă importul, industria contribuind, alături de produsele cerealiere și petroliere, la creșterea potențialului economic al țării, inclusiv la intensificarea exportului.

a) *Dezvoltarea transporturilor.* Dezvoltarea economică a țării și intensificarea comerțului exterior al țării, impunea, totodată, extinderea și modernizarea mijloacelor de transport. Rețeaua de căi ferate ajunsese în pragul secolului nostru la peste 3100 km. lungime, din care peste 1800 km. construiți de stat și în regie în ultimul sfert al veacului trecut, iar restul prin concesionarii străini.

Concomitent cu amenajarea drumurilor și cu dezvoltarea căilor ferate, inclusiv a parcului lor rulant (a locomotivelor, vagoanelor de călători și mărfuri etc.) s-au dezvoltat transporturile pe apă. La puțin timp de la inaugurarea în 1895 a podului de peste Dunăre, care lega cele două maluri ale marelui fluviu, ceea ce permitea comunicația între Occidentul european și țărmul Mării Negre, se puneau cu deosebită stringență amenajarea și modernizarea, în afara celor două-mari porturi Brăila și Galați⁸ prin care se efectuau importante schimburi comerciale, și a portului Constanța.

Lucrările de modernizare ale portului au fost concesionate, inițial, antreprenorului francez A. Hallier care, însă, a întîrziat mult lucrările, iar în scurt timp, producînd mari pagube financiare, a dat faliment, astfel că lucrările au fost executate în regie de către stat⁹, sub conducerea și îndrumarea inginerilor I. G. Duca, între anii 1897—1899, și, ulterior, Anghel Saligny. Inginerii români au reușit în scurt timp să construiască 2.014 m diguri și 1381 m cheiuri, să construiască, de asemenea, farul mare, două faruri mai mici, sirena și farul de la Tuzla. La începutul secolului nostru portul Constanța dispunea de cinci bazinuri cu cheiuri, avînd o lungime totală de 4.450 m, care se întindeau pe o suprafață de 60 ha și de 70 dane pentru vapoarele mari, în acest număr nefiînd incluse danele pentru manipularea vapoarelor de petrol¹⁰. Portul dispunea, totodată, de mari bazine deservind fiecare interese comerciale; unul dintre acestea era destinat exportului de petrol. În 1906, portul Constanța dispunea deja de 16 rezervoare mari pentru depozitarea produselor petroliere, dintre care șase erau construite între anii 1903—1904, iar zece în anul 1906. În 1906,

de altfel, erau prevăzute a fi construite încă trei rezervoare, acestea servind ca depozite ale marilor societăți petrolifere : „Steaua Română”, „Creditul Petrolifer”, „Aquila Franco-Română”, „Aurora”, „Traian”, „Româno-Americană”, societăți înființate la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru. Vintilă Brătianu, referindu-se la însemnătatea deosebită a transporturilor pentru dezvoltarea comerțului exterior al României, arăta : „Pentru dezvoltarea comerțului exterior era nevoie și de o îmbunătățire a mijloacelor de transport, a legăturilor pe care trebuie să le avem cu străinătatea”¹¹. El aprecia, în acest sens, importanța *Serviciului Maritim Român* arătând, printre altele, că „exportul nostru la Rotterdam, de la înființarea *Serviciului Maritim* a crescut de la 1.423.722 lei la 13 milioane¹²; este aci — preciza el — efectul imediat al mijloacelor de transport”.

S-au construit, de asemenea, instalații pentru exportul cerealelor, portul Constanța fiind prevăzut cu magazine și silozuri cu o capacitate de 441.320 hl.¹³ În iulie 1910 era inaugurată și intra în funcțiune o a doua magazie, avînd silozuri de aceeași capacitate; în fine, o a treia magazie era terminată la sfârșitul anului 1913 — începutul anului 1914. Transportul mărfurilor la chei se făcea, inițial, cu vagoane trase de cai.

Pentru înmagazinarea și manipularea mărfurilor exista, încă din anii 1904—1907, un număr de șapte magazine spațioase construite din lemn și care erau situate de-a lungul cheiului de nord al portului. Încărcarea la magazine se efectua cu brațele de către muncitorii portului, timpul de încărcare depinzînd de mărimea vasului, de felul mărfii, de numărul muncitorilor folosiți. Pentru depozitarea și exportul chereștelei portul Constanța dispunea de două mari platforme; pe cele cinci dane operau, simultan, patru vase. Un număr de 13 dane cu tot atîtea platforme mari serveau pentru descărcatul și depozitarea mărfurilor de import : cărbuni, fierărie, mașini de tot felul etc. În port se aflau, de asemenea, magazine pentru depozitarea colonialelor și, în general, a mărfurilor supuse avariilor datorită intemperiiilor atmosferice. Pentru descărcatul acestui fel de mărfuri se foloseau, în general, muncitori din port care puteau descărca pînă la 7.000 tone cărbuni pe zi, 200—300 tone fierărie și coletărie etc.

Lucrările de ameliorare ale portului Constanța au continuat, în anii următori desăvîrșindu-se construcția digurilor și a opt silozuri circulare, cu o capacitate de 1.000 tone cereale fiecare. Prin aceste îmbunătățiri și dotări Constanța a devenit cel mai important port al României, el constituind punctul de plecare al vapoarelor poștale rapide române și punctul final al trenurilor societăților internaționale.

Parcul de vapoare al statului, al societăților și armatorilor români a crescut, astfel că după numai 15 ani, *Navigația Maritimă Română* dispunea deja de zece vapoare pentru transportul de persoane și mărfuri și de două vapoare pentru serviciul porturilor care deserveau cele două linii : linia Orientală și cea Occidentală. Cea dintîi, plecînd din Constanța, efectua serviciul de transport de persoane, poștă și mărfuri din România în Constantinopol, trecînd prin Dardanele (Galipoli), Smirna, Pireu și Alexandria, contribuind la dezvoltarea relațiilor comerciale cu țările din Orientul Apropiat și, totodată, la sporirea volumului de tranzit pentru mărfuri, înlesnind în felul acesta legăturile României cu piețele comerciale din această parte a lumii, România întreținînd și lărgindu-și relațiile

comerciale cu țările de pe coasta europeană a Atlanticului (prin portul Constanța realizându-se o intensificare a exportului de produse autohtone și a schimburilor comerciale cu porturi ca : Marsilia, Belfast, Pireu, Triest, Liverpool, Veneția, Neapole etc.); Cea de a doua linie, înființată în 1897 (cea occidentală) lega Rotterdamul, vara pe Dunăre și Rin, cu portul Brăila, iar iarna, respectiv în lunile septembrie — aprilie, când apele Dunării erau înghețate, cu portul Constanța, contribuind la stabilirea legăturilor comerciale cu țările din Europa Centrală și Occidentală, în primul rînd cu Germania, Franța, Marea Britanie, Olanda etc.

Portul Constanța asigură, astfel, o legătură continuă pentru comerțul internațional al României, el putînd atrage o parte însemnată a traficului cu țările din Apusul Europei care, în fapt, constituiau cel mai mare cumpărător al produselor naționale ale țării noastre.

În timp ce portul Brăila era considerat cel mai important centru pentru exportul cerealelor, portul Galați pentru lemn și produse lemnoase, portul Constanța era considerat drept principalul centru de export al produselor petroliere, care reprezentau cea 90% din traficul său. Exportul petrolului și a derivatelor lui cunoaște, comparativ cu situația celorlalte produse (cereale, lemn, legume, fructe etc.) încă de la sfîrșitul secolului trecut o dezvoltare importantă, marcînd o linie continuu ascendentă, mai ales după 1907.

Prin portul Constanța se exportau cantități însemnate de petrol nu numai în țările europene, ci și în alte continente, zilnic încercîndu-se circa 4—5 vase. În mai 1910, de exemplu, în port a sosit vasul petrolier „Soyo-Maru”, sub pavilion japonez, iar în august același an, un altul din Yokohama. Marile societăți petroliere din România, înființate cu capital străin, ca „Steaua Română”, „Româno-Americană”, „Aquila Franco-Română” etc., la care ne-am referit mai înainte, își aveau în port sucursalele lor.

Locul al doilea în exporturile efectuate prin portul Constanța îl dețineau cerealele. Volumul cel mai mare de cereale exportate prin port se efectua, așa cum am arătat, în deosebi în lunile septembrie — aprilie, cînd apele Dunării erau înghețate. În afară de cereale, petrol și derivate, prin portul Constanța se efectua și un important export cu lemne și produse lemnoase, care ocupa o pondere însemnată în traficul de mărfuri al portului; se exportau, de asemenea, unele produse chimice, hîrtie, carton, legume, fructe etc.

În ceea ce privește importurile, acestea erau mult mai reduse, în cadrul lor situîndu-se produsele industriale (produsele metalice, cărbunii, textilele), dar și unele produse alimentare specifice din țările Orientului Apropiat. Importul de produse metalice, mașini și cărbuni a înregistrat creșteri mai mari începînd din ultimul deceniu al secolului trecut, fiind în strînsă legătură cu extinderea rețelei de căi ferate și cu necesitățile dezvoltării industriei naționale. Mașinile și obiectele de metal, motoarele electrice, mașinile și uneltele agricole, ca și piesele de schimb necesare acestora erau importate din Marea Britanie, Franța și Germania, iar cocsul metalurgic era adus din Turcia. Construirea diferitelor instalații, mai cu seamă a rezervoarelor de petrol din port, a necesitat importul a numeroase cantități de metale. Dintr-un raport al consulului Austro-Ungariei din anul 1905 rezultă că în cadrul importului ce se efectua prin portul

Constanța, ponderea cea mai mare o dețineau Austro-Ungaria cu 30%, după care urma Marea Britanie cu 27% și apoi Germania.

Asigurînd o legătură continuă pentru comerțul internațional, portul Constanța a contribuit la lărgirea schimburilor comerciale cu țările din Orientul Apropiat și din Occidentul European, vasele românești pătrunzînd pînă în cele mai îndepărtate colțuri ale lumii.

b) *Tariful vamal din 1904; principiile lui.* Odată cu crearea condițiilor pentru lărgirea schimburilor comerciale cu toate țările din Europa, cît și din Orient se impunea și elaborarea unui nou tarif vamal care să permită nu numai extinderea legăturilor cu acestea, dar și asigurarea independenței economice a țării. Noul tarif vamal, elaborat în 1904, urmărea tocmai aceste cerințe. Încă în proiectul de răspuns la *Mesajul Tronului*, citit în „Adunarea Deputaților” de M.G.Orleanu, se arăta: „Alcătuirea tarifului vamal, ținînd cumpănă între nevoile statului român de a-și dezvolta toate ramurile avuției naționale și între nevoia de a întreprinde relațiile comerciale internaționale, ar fi trebuit să aibă de scop bine lămurit neatîrnarea economică a țării”¹⁴. Noul tarif vamal urmărea — cum afirma Emil Costinescu, — perfecționarea operei începută de tariful vamal din 1886 și împinsă înainte de 1893, prevăzînd: „1) taxe protectoare moderate ori de cîte ori munca națională le cere; 2) taxe fiscale puțin mai urcate decît tariful în vigoare (e vorba de tariful din 1893); 3) scutiri mai puține și numai acolo unde un interes economic le cere”. Taxele noi protectoare nu erau atît de urcate ca cele din 1886 și 1891; tariful nu făcea scutiri în masă și fără nici o rațiune economică, scopul taxelor vamale fiind atît fiscal, cît și economic. „Scutirea unei materii fabricate pentru singurul cuvînt că servește ca materie primă pentru o fabricațiune oarecare — preciza Emil Costinescu — nu este rațională, căci atunci am ajunge să scutim stofele, fiindcă servesc la confecționarea hainelor, pieile, fiindcă se întrebuintează la fabricarea cismelor, tortul de cînepă, pentru că servește la fabricarea frînghiilor și a pînzeturilor, etc. astfel am ucide industrii serioase și oarecum fundamentale spre a favoriza jumătăți și sferturi de industrii”¹⁵.

Spre deosebire de tariful vamal din 1893, unde nu există o gradăție de taxe între materia primă și cea transformată sau fabricată, ceea ce făcea ca toate să fie supuse la aceeași taxă, industriașul putînd introduce în țară materia primă transformată gata, cu modul acesta, o jumătate de industrie în loc de o industrie întreagă, în tariful din 1904 materia primă era impusă la o taxă mai mare, de multe ori o taxă de statistică, materia transformată fiind supusă la o taxă mai mare pentru ca industriașul să fie nevoit să facă transformarea în țară. Totodată, pentru materiile prime care nu se produceau și deci nu se găseau în țară s-au pus taxe fiscale raționale, și care, în general, nu întreceau pe acelea puse de celelalte țări¹⁶.

C.I.C.Brătianu, raportul Comitetului delegațiilor secțiilor privind proiectul de lege asupra tarifului vamal din 1904, își exprima bucuria că Comitetul delegațiilor adoptase hotărîrea să examineze tariful vamal din următoarele puncte de vedere: 1) să fixeze taxe vamale suficiente pentru a proteja în mod eficace industriile în țară și mai cu seamă pe meseriași și industria casnică; 2) să permită înființarea a noi industrii care se puteau dezvolta cu ușurință; 3) industriile să fie obligate să consume cît mai multe materiale din țară; 4) să se impună articolele proporțional

cu valoarea lor, taxînd mai puţin pe cele de consumaţie curentă și ieftine și mai mult articolele importate pentru agricultură; 5) să pună taxe mici asupra articolelor importate pentru agricultură; 6) orice sporiri să nu se facă decît cu consimțămîntul guvernului răspunzător de încheierea convențiilor¹⁷.

Potrivit unei hotărîri din 16 februarie 1904, secțiunile Camerei au ales cîte 3 delegați de fiecare secțiune¹⁸, în loc de un singur delegat, cum prevedea regulamentul Adunării.

Tariful vamal din 1904 se deosebea mult față de precedentele în ceea ce privește forma și alcătuirea; el era mai sistematizat și cu o nomenclatură aparte, articolele fiind grupate în patru mari părți: Partea I-a cuprindea animalele și produsele animale; Partea a II-a produsele solului; Partea III-a produsele subsolului și Partea IV-a produse combinate din produsele celorlalte trei părți. La rîndul ei, fiecare parte se sub-diviza în capitole mergînd de la produsele primitive brute pînă la cele transformate prin muncă. Capitolele, de asemenea, erau sub-divizate în articole de la cele prelucrate pînă la cele perfecționate.

Față de tariful în vigoare, cel din 1893, care avea numai 576 de articole cu 623 taxe, tariful vamal din 1904 era alcătuit din 854 de articole cu 2854 taxe.

În elaborarea noului tarif vamal, ministrul de Finanțe al guvernului național-liberal a avut în vedere și venitul vămilor, care era dintre cele mai însemnate. Dacă în anii 1893—1894 vămile au dat un venit de 3.700.000 lei, în anii 1900—1901 ele au dat 17.800.000 lei, pentru ca în 1906 să producă 36.349.000 lei. Variațiile veniturilor vămilor se datorau, în primul rînd, recoltelor agricole care, atunci cînd erau rele, aduceau după ele o scădere a veniturilor vamale ca urmare a reducerii importului de mărfuri. Totodată, înființarea de noi industrii în țară era de natură să producă, de asemenea, o micșorare a veniturilor din vămi. În general, creșterea veniturilor vamale în decursul ultimilor 30 de ani (1870—1903) era un indiciu că sporirea populației țării, de la 4 la 6 1/2 milioane locuitori, precum și dezvoltarea avuției naționale, au mărit în mod substanțial puterea de consumație a țării.

Elaborînd noul tarif vamal, Emil Costinescu a avut în vedere, de asemenea, faptul că, întocmai ca și în trecut, agricultura constituia principala ramură a bogăției naționale a României, ea întrecînd cu mult producția industrială. Dealtfel, la începutul secolului nostru cultura cerealelor ocupa suprafețe întinse, reprezentînd aproape 90% din întreaga suprafață cultivabilă a țării¹⁹.

Pe baza analizei datelor statistice, ministrul de Finanțe al guvernului național-liberal aducea corectări privind valoarea importului României de pînă la 1901—1902, considerînd, în general, că aceasta era evaluată mai urcat de cum era în realitate, astfel că cifra totală a importurilor din perioada 1875—1900 nu a fost atît de mare; în același timp, arăta el, exportul a fost evaluat, dimpotrivă, mai puțin decît valoarea reală. Din această cauză diferența dintre import și export nu a fost în realitate atît de mare, ci cu mult mai mică sau chiar invers decît apare în datele statistice. Aceasta rezultă și din faptul că dacă luăm la un loc statisticile românești, precum și pe acelea ale țărilor străine cu care România întreținea relații comerciale pe aceeași perioadă de timp, rezultă o balanță

comercială activă și nu pasivă în favoarea României. Dealtfel, din anul 1901 s-a început să se revizuiască în fiecare an valorile oficiale ale mărfurilor importate, cât și a celor exportate, ținându-se seama de fluctuațiile ce se puteau produce la prețuri dintr-un an într-altul, astfel încît statisticile ultimilor ani se apropie mai mult de realitate decît înainte. Pe de altă parte, preciza Emil Costinescu, dacă am face abstracție de valoarea mărfurilor importate și exportate înainte de 1901—1902 și ne-am referi numai la ultimii 5 ani, atunci rezultă că balanța comercială a României în această perioadă de timp a fost favorabilă, în sensul că exportul a întrecut importul cu 60—100.000 lei în fiecare an și aceasta datorită, între altele, faptului că sistemul protecționist în materie de vamă, inaugurat la 1886 și prin care se încuraja industria națională, făcuse progrese atît de iseminate în anii din urmă, încît, unele din obiectele fabricate, care mai înainte se importau, după această dată se produceau în țară în cantități îndestulătoare.

Tariful a fost combătut de opoziție, care-l găsea „mult prea protecționist” și, în același timp, „apăsător”, prin taxele vamale ce instituia pentru populația țării. Este ceea ce au remarcat în discursurile lor în Adunarea Deputaților și la Senat reprezentanții opoziției, cu deosebire reprezentanții opoziției conservatoare: Nicolae Filipescu, C.C.Dissescu, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, C.Porumbaru, etc. în Cameră, Ion Lahovary, în Senat. Nicolae Filipescu făcea și un calcul potrivit căruia produsul vămilor rezultat din taxele vamale ce tariful prevedea se ridica de la 26 milioane lei la 63 milioane. Cu alte cuvinte — arăta el — asupra țării se pune un impozit indirect de 37 milioane lei²⁰. Barbu Ștefănescu-Delavrancea, la rîndul său, considera tariful „exagerat de protector”. Adresîndu-se băncii guvernamentale, el spunea: „Nu puteți fără a tulbura siguranța generală să cereți jertfe care vor spori sărăcia unora și vor înăbuși clase întregi în favoarea acelor industrii factice, imposibil de menținut fără perpetua protecțiune a statului. Nu puteți să scumpiți hrana destul de scumpă a țăranului și orășanului...”²¹. Totodată, arăta el — prin tarif se sporeau taxele asupra materiilor prime de care meseriile aveau nevoie, întrebîndu-se „dacă se scumpesc uneltele, dacă motorii trebuincioși micii industrii se izbesc cu taxe noi și dacă taxele pe produsele străine concuroare se micșorează, e evident că în loc să încurajați meseriile, le slăbiți, și din ce erau”...²². Chiar și deputații independenți au combătut proiectul de lege al noului tarif vamal. C.Mille, de pildă, considera că noul tarif inaugura „o politică ultra protecționistă” care avea de țintă crearea unei industrii naționale și anume a industriei mari²³. „Mă tem că experiența pe care o vom face cu noul tarif—spunea el în continuare — M.I. — nu numai că ne va costa mult, dar că ne va face a trece prin mari încercări care ne vor zdruncina chiar bazele sociale ale țării românești”.

Reprezentanții majorității național-liberale C.Alecsiu, B.G.Missir, B.G.Assan, V.Brătianu, M.Ț.Orleanu etc., au susținut, atît în Adunarea Deputaților, cît și în Senat, proiectul noului tarif vamal. B.G.Missir, de pildă, aprobînd întocmai tariful din 1904, arăta că, la întocmirea lui, Emil Costinescu a consultat pe toți fabricanții și industriașii din țară ca să le afle nevoile, a adunat toate lucrările *Camerelor de Comerț și Industrie*, toate chestiunile dezbătute de ele; de asemenea, el a ținut seama de

toate dorințele exprimate prin diferite petiții ce i s-au adresat²⁴. B.G. Assan, președintele Camerei de comerț și industrie, comparînd tariful cu „o frumoasă colecție de tablouri care s-a strîns cu muncă și s-a așezat cu mult gust și inteligență”, arăta, printre altele că, din punct de vedere economic, el „menține terenul dobîndit pînă astăzi de munca națională și-i înlesnește dezvoltarea în viitor printr-o protecțiune destul de slabă, pentru ca agerimea ei să nu adoarmă”²⁵. În sfîrșit, M.G.Orleanu, combătînd aserțiunile lui C.C.Dissescu cum că tariful ar fi dăunător vieții economice, susținea prin întreaga sa pledoarie adoptarea noului tarif vamal²⁶.

Fără îndoială, stabilirea unui regim vamal avea o mare însemnătate, reflectînd progresul pe care-l realizase societatea românească prin crearea de noi trebuințe și de noi produse și, în general, prin creșterea întregii activități economice. Produse și articole aproape necunoscute sau puțin însemnate în comerțul exterior al țării cu un deceniu în urmă reprezentau acum, la începutul secolului, valori incontestabile, determinînd ca importul unor atari articole mai înainte în valori de zeci de milioane lei să fie mult diminuate sau chiar înlocuite prin produsele realizate în țară.

Avînd în vedere tocmai o atare stare de lucruri, numeroase cercuri industriale și financiare din țările din Centrul și Apusul Europei n-au văzut cu ochi buni noul tarif vamal din 1904, caracterizîndu-l „prea protecționist”. În această privință, ministrul Franței la București, într-un raport adresat Ministrului său de externe, arăta, încă cu mult înainte ca proiectul de lege al noului tarif vamal să fie pus în dezbaterea Corpurilor legiuitoare — că „era elaborat într-un spirit foarte protecționist”, comportînd — după opinia sa — „reduceri considerabile asupra tuturor articolelor din tariful anterior”²⁷ (era vorba de tariful din 1893 — n.n. M.I.). La rîndul lor, cercurile comerciale și industriale din Germania, interesate ca aceasta să încheie tratate de comerț, au constituit o asociațiune, sub numele de „Handelsvertragsverein”²⁸, cu un birou central la Berlin, pentru a apăra interesele lor în vederea reînnoirii convențiilor de comerț. După cum arăta Al. Beldiman, ministrul român la Berlin, asociația a remis cancelariei, îndată după adoptarea tarifului vamal român din 1904, un memoriu în privința situației comerțului Germaniei cu România. „National Zeitung”, din 27 mai/9 iunie 1904, a publicat un extras din acest memoriu din care reieșea că cercurile industriale germane se plîngeau de noul tarif vamal român care „dacă va fi repus va face tot exportul de mărfuri germane în România imposibil; în al doilea rînd, asociația cerea ca prin noul tratat România să ia angajamentul că nu va schimba în sens protecționist, precum pare a fi intenția guvernului regal, legea asupra industriei”²⁹. Același Al. Beldiman, în corespondența sa din 26 mai/8 iunie 1904, arăta că ar fi mai nimerit și ar corespunde mai mult realității lucrurilor, ca în locul unei convenții adiționale la tratatul din 21 octombrie 1893, cum propunea guvernul german, să se încheie chiar un nou tratat, deoarece actul adițional nu se mărginea numai a modifica cîteva puncte, ci introduce schimbări de principiu în „textul stipulațiilor”³⁰ și ca atare propune un tarif cu totul nou”. Un alt organ de presă din Germania, „Deutsche Corespondenz”, din 16/29 iunie 1904, într-un articol intitulat : „O opinie română asupra tratatului de comerț german-român, scria : „Trebuie să dobîndim o diminuare cît mai mare a taxelor de intrare pentru produsele noastre,

precum și concesiuni privitoare la exportul petrolului și al vitelor în schimbul unor avantajii de acordat la anumite produse ale industriei germane". Ziarul respectiv avea, însă, oarecari îndoieli în acest sens, întrucât tariful german, fiind conceput conform cerințelor agrariene, era de presupus că delegații români și germani vor putea cu greu să se înțeleagă pe această bază³¹.

Cercurile industriale din Germania se arătau potrivnice și încercării României de a proteja industria lemnului. Al. Beldiman cita, în acest sens, unele opinii apărute în „Holzkäuffer” — foaie centrală ce apărea la Hanovra care se ocupa de toate chestiunile industriale, economice, tehnice și comerciale avînd ca obiect lemnul. Foaia respectivă, după ce analiza noile taxe impuse pe articolele de lemn importate în mare parte de Germania, arăta: „dacă taxele protecționiste ale noului tarif vamal vor putea reuși să creeze în țară o industrie mare a lemnului, tocmai crearea prea repede a unei asemenea industrii ar deveni un pericol pentru dezvoltarea micii industrii alimentare, pe care chiar mai tîrziu ar putea s-o facă imposibilă”. În încheierea articolului se spunea: „nu numai în interesul României, ci și în interesul relațiilor ei comerciale față de celelalte state ar fi de dorit ca politica protecționistă română privitoare la lemn să renunțe la enormele sporuri tarifare, îndrumîndu-le spre o cale mai moderată”³².

De tariful vamal se plîngeau și unele cercuri industriale și comerciale din Transilvania, aflată atunci în componența Monarhiei Austro-Ungare și care întreținea relații comerciale întinse cu teritoriul de dincoace de Carpați. În această privință, *Raportul Camerei de Comerț și industrie Brașov* constata că „tariful nou conține o mulțime de urcări exorbitante de taxe, care sînt de natură de a deștepta credința că România voiește cu tot dinadinsul să urmeze o politică într-adevăr prohibitivă în ce privește comerțul exterior”. Și în continuare: „Că în România există peste tot tendința de a urca taxele vamale în direcțiune protecționistă în fine după experiențele ultimilor douăzeci de ani nu ne mai putem mira, dar cutezanța taxelor noi trebuie să provoace uimirea noastră legitimă și aceasta cu atît mai mult, cu cît ea lovește și astfel de mărfuri, care, după cît știm noi, acolo nici nu se produc încă deloc sau a căror producțiune abia a trecut peste stadiul începutului celui mai primitiv”³³. Cercurile industriale cereau ca în decursul pertractărilor vamale să se înlătore taxele pe importul de cai și mai ales pe mașinile agricole produse de fabricile din Brașov și Sibiu al căror principal debușeu îl constituia România.

c) *Noile convenții comerciale*. Puțin timp de la adoptarea tarifului vamal din 1904 România avea să încheie noi convenții comerciale, în primul rînd cu Germania. Lucrările comisiei instituite în vederea încheierii acesteia, deși începute cu mult timp înainte, se desfășurau cu mare greutate, delegația germană ridicînd obiecții serioase asupra taxelor hotărîte prin noul tarif vamal, care urma să intre în vigoare în 1906, găsindu-le „prea urcate”³⁴. În cele din urmă greutățile au fost înlăturate, România încheind la 25 septembrie/8 octombrie 1904 noua Convenție cu Germania.

După opinia lui Ion I.C. Brătianu convenția cu Germania constituia „baza regimului nostru vamal”. Potrivit informațiilor liderului național-liberal, un sfert din întregul comerț exterior al României se efectua cu Germania. Dacă între 1871—1875 media importului german în România

era de șase milioane, reprezentând 6% din importul total al țării, între 1876 — 1880 de 23 milioane, respectiv 9% din importul total, între 1881—1886 de 44 milioane, adică 15%, apoi între 1893—1903 se ajunge la 92 milioane, reprezentând 27% din importul total al României. În același timp, exportul României în Germania, care între 1871—1875 varia între unu-două milioane lei, între 1881—1886 ajunge la o medie de 9 milioane lei, pentru ca între 1893—1903 să ajungă la o medie de 67 milioane, reprezentând 22% din exportul total al României ³⁵.

Prin convenția cu Germania, România a căutat să asigure în afara producției agricole, care avea condiții de desfacere pe piețele multor țări europene ce nu-și puteau, altfel, acoperi cerințele consumului decît apelînd la importul cerealelor românești și prosperitatea industriei existente, încurajarea și a altor industrii pe cale de dezvoltare, bineînțeles, aceasta cît s-a putut, căci, așa cum arătam mai înainte, Germania n-a cedat pentru unele produse decît sub rezerva unor concesiilor privind alte articole în care era direct interesată. Și dacă Rusia, țară agricolă, ar fi reușit să impună o protecție mai bună industriei sale în dezvoltare, atunci ar fi profitat și România. Dar, neputîndu-se ajunge la un rezultat favorabil la încheierea convenției dintre Germania și Rusia (pînă la urmă între cele două state declarîndu-se război vamal produsele ruse, afară de cele ale Finlandei, fiind majorate cu 50%_a peste taxa din tarif la intrarea lor în Germania, după cum produsele germane ce urmau a intra în Rusia, exceptînd pe cele ale Finlandei, erau taxate cu 50% peste cifra maximă a tarifului) ³⁶, aceasta s-a repercutat negativ și asupra României. Pe de altă parte, războiul ruso-japonez din 1904 a influențat și el asupra relațiilor comerciale. Avînd în vedere aceste evenimente Gh. Gr. Cantacuzino, șeful Partidului Conservator, raportorul proiectului convenției, declara în Parlament : „fiecare picătură de sînge rusesc care a curs la Port Artur . . . a reprezentat pierderea unei părți a speranțelor noastre economice în lupta noastră cu Germania” ³⁷.

Convenția încheiată la 25 septembrie/8 octombrie 1904 între România și Germania, adițională la tratatul de comerț, de vamă și navigațiune din 9/21 octombrie 1893, — cum o intitula *Expunerea de motive*, admitea, sub rezerva prevăzută la art. 5 al Convenției, tranzitul cîrnii proaspete sau preparate produse în România și exportate de-a dreptul în această țară, observîndu-se însă măsurile profilactice veterinare cerute de legile, regulamentele sau de ordonanțele în vigoare sau ce se vor dicta de autoritățile germane. Sub aceeași rezervă carnea produsă în România, care va putea fi considerată ca proaspătă în înțelesul legii germane din 3 iunie 1900 asupra inspecțiunii cîrnii, era admisă la intrarea în Germania în conformitate cu dispozițiunile prevăzute pe baza legii ³⁸. Așadar, speranțele ce se puneau, în urma încheierii noii convenții cu Germania pentru intrarea liberă a vitelor românești pe piața acesteia nu s-au realizat. De asemenea, convenția prevedea (art. VIII) că la exportul din România spre Germania și la exportul din Germania spre România nu se vor percepe taxe de ieșire altele, nici mai mari decît la exportul aceluiași obiecte către țara cea mai favorizată în această privință.

Trebuie să arătăm că nici una din convențiile încheiate de România cu diferitele state n-a dat naștere la atîtea nemulțumiri și nu a provocat atîtea discuții ca tratatele de comerț pe care le-a încheiat cu Austro-Ungaria.

Faptul se explica, pe de o parte, prin marea importanță a raporturilor de schimb dintre cele două țări, iar pe de altă parte, atitudinii interesate a guvernelor Monarhiei față de România, ori de câte ori a fost vorba de reglementarea acestor raporturi pe cale de convenții; celelalte probleme de interes politic și național, bine cunoscute, completează și întăresc afirmațiile noastre. Profesorul austriac Grümberg, avînd în vedere concurența tot mai accentuată, cerea factorilor de răspundere ai Monarhiei să se intereseze mai de aproape de piețele vecine. El arăta că trebuie „să facem convențiune cu România nu numai pentru a ne menține ce avem, dar și pentru a recîștiga ce am pierdut. Întreaga problemă depinde de chestiunea de a acorda pentru exportul cerealelor, vitelor și produselor animale, avantaje pe care nu le-am acordat de loc pînă acum, sau le-am acordat într-un grad prea mic ...”³⁹.

Pentru industria austriacă era un interes vital de a conserva debușul balcanic (în care intră în primul rînd piața de desfacere a României) și de a recîștiga ce s-a pierdut și „nu știu cum s-ar putea face aceasta, afirmă Grümberg, dacă nu consimțim ca pentru produsele industriale să luăm materii prime”. În ce privește Ungaria și ea era interesată la exportul în România; în termen mijlociu s-au exportat din Ungaria în România între 1896—1900 produse în valoare de peste 22 milioane coroane, aceasta reprezentînd 39% din întregul export austro-ungar în România și din acestea 80% erau produse industriale. Această proporție va deveni din ce în ce mai favorabilă Ungariei din cauza dificultății industriei ei și a apropierii de România. Grümberg susținea că trebuiau cu orice preț să se obțină piața românească pentru Austro-Ungaria. De asemenea, el cerea să nu se facă nici o ridicare a vămilor agrare și, în general, nici o revizuire a tarifului vamal austro-ungar⁴⁰.

În ianuarie 1903 Austro-Ungaria a adoptat un nou tarif vamal care era contrar părerilor lui Grümberg. El conținea taxe vamale foarte urcate pentru protecția produselor agricole ale Ungariei, ca și pentru protecția produselor industriale ale Austriei. În fapt, Austro-Ungaria imită politica vamală a Germaniei, taxele ei vamale fiind aproape identice celei ale Germaniei. Prin acest tarif taxele vamale asupra produselor agricole se ridicau cu 40 pînă la 300%⁴¹. În legătură cu aceasta cercuiri industriale ale monarhiei își arătau tot mai mult nemulțumirea. Într-un raport al *Camerei de Comerț și Industrie din Brașov*, din 16/29 iulie 1903, se arăta că noul sistem vamal existent nu era de natură a produce o schimbare de opinie în România, proiectul tarifului vamal prevăzînd drepturi urcate peste măsură chiar la taxele minimale tocmai pentru produsele care, prin bogata lor producțiune în România, erau neapărat menite să fie exportate în străinătate. „Vom face abstracțiune de la importul grîului românesc care din punct de vedere — nu e indispensabil —, totuși, cu totul altfel stau lucrurile cînd e vorba de importul porumbului ..., care e absolut trebuincios industriei noastre pentru diferitele sale prelucrări. Ar trebui deci să tindem în a înlesni acest import; lucrul ne pare însă imposibil față de taxa minimală de 2 k(oroane) 80 f(oriști) din proiect. Socotim această măsură a taxei ca absolut nemotivată și cu atît mai primejdioasă ea excluzînd șansele încheierii unei convenții comerciale cu România”⁴². „Prevedem de pe acum, intuia autorul raportului, că România va căuta a trage foloase din aceste urcări de taxe pentru

a împiedeca pe o scară încă și mai întinsă decât în trecut exporturile noastre industriale. Atunci când contră am fi putut spera ca dînsa, la caz de a nu i se fi împiedecat exportul porumbului în Austro-Ungaria, ne-ar fi acordat, poate, numai în schimbul acestei concesiuni atît de importante, alte concesiuni pentru o serie de produse industriale ... Dorim, deci, stabilirea unei înțelegeri echitabile cu România în privința traficului vitelor. E un fapt cunoscut că importul direct în interiorul Ungariei a vitelor de proveniență română e ca și exclus în prezent, dar că, totuși, se face prin Serbia. De o importanță capitală pentru noi ar fi importul rîmătorilor românești, interesul numeroaselor fabrici de salam stabilite în această circumscripție ar fi mare dacă rîmătorii românești s-ar importa prin Predeal și Rîul-Vadului", autorul raportului cerînd ca taxele din noul proiect de tarif să fie reduse. La rîndul său, Consulul regal al României pentru Bucovina și Galiția, într-un raport din 16/29 noiembrie 1904, arăta : „Camera de Comerț de aici a adresat Ministerului Finanțelor în scopul de a curma prohibițiunea introducerii vitelor din România și spre a obține consimțămîntul guvernului ungar, propunînd ca introducerea vitelor să nu fie permisă decît pentru Austria și numai prin punctul Ițcani, unde să se ia toate măsurile veterinare”⁴³.

Aceeași Cameră de Comerț și industrie din Brașov, la care ne-am referit mai înainte, era interesată, după cum se arăta în Raportul Consulului general al României la Budapesta, din iulie/3 august 1905, și în problema importului petrolului brut din România, rafinările transilvănene importînd aproximativ 190.000 quintale metrice, Camera de comerț cerea factorilor de răspundere și Monarhiei austro-ungare să țină seama de aceasta în viitoarele negociațiuni cu România. Totodată, ea atrăgea atenția și asupra exportului de acid sulfuric care suferea de concurența fabricilor din Valea Călugărească și care urma să sufere și mai mult cînd noua taxă română de 2 lei pe quintalul metric va intra în vigoare, respectiv în 1906. De asemenea, referindu-se la comerțul de îngrășăminte chimice al României, Raportul constata că de cînd aceste produse se fabrică îndeajuns în România concesiile pe care aceasta le-a acordat Germaniei prin noua convenție încheiată cu aceasta „sunt de puțină însemnătate pentru Ungaria, reducerile asupra lînurilor, bumbacurilor, uneltelor și mașinilor nefiînd suficiente față de interesele Ungariei”⁴⁴.

Emil Costinescu, referindu-se la condițiile impuse de monarhia vecină în vederea încheierii noii convenții, declara unui redactor al revistei „Bursa” că, dacă acestea ar fi primite „chiar numai în parte de România, nu numai că industria noastră, despre care se poate spune, că, deși într-o stare nouă, este într-o stare înflorindă, va fi nimicită, dar vor fi nimicite și cele mai multe din meseriile noastre vechi românești ca și în timpul convenției din 1875”, — întrebîndu-se : „Dar, în ce situație ne-am afla noi dacă am acorda Austro-Ungariei ceea ce am refuzat Germaniei ? Un război vama cu Austro-Ungaria dacă-i dă mina să-l facă, să poftască. Noi nu-i putem acorda mai mult decît la 1891, schimbul clauzei națiunei celei mai favorizate”⁴⁵.

Gh. Gr. Cantacuzino, șeful Partidului Conservator și prim-ministru și ministru de interne la 1 ianuarie 1905 — 12 martie 1907 dimpotrivă, releva importanța Convenției cu Austro-Ungaria care, după opinia lui, nu rezida nici în concesiunile tarifare, nici în protejarea și neprotejarea

industrii românești existente . . . , ci în „debuseurile pe care voim și trebuie să le creem cărnurilor și vitelor noastre. De 20 de ani oamenii politici din țară au priceput în acest sens chestiunea și în acest sens s-au pronunțat și în parlament și în afara parlamentului. Acesta este și modul nostru de a vedea și el corespunde dorințelor marii majorități a acestei țări, care primește din agricultură și produsele ei, iar nu din industrie, cum pare a afirma E. Costinescu ⁴⁶.

Oricum, în negocierile cu Austro-Ungaria, România urmărea cu orice preț încheierea unei convenții veterinare care să facă cu putință exportul de vite în monarhia vecină. Dealtfel, revista „Bursa” scria în această privință : „În Austria, unde exista o mare lipsă de carne, se dorește mult ca interdicția să fie ridicată și chiar o autoritate cum este Camera de Comerț a Austriei de jos a cerut aceasta printr-o adresă trimisă guvernului. Aceia care luptă pentru menținerea interzicerii la import nu sînt doar decît agrarieni unguri, care cred că numai astfel vor putea să apere interesele lor ⁴⁷.

Al. Em. Lahovary, ministrul român la Viena, într-un raport din 18/31 ianuarie 1907 către Ion Lahovary, ministru de Externe al României, scria că împrejurările îi păreau favorabile pentru încheierea unui acord, căci Austro-Ungaria și, mai cu seamă, noul ministru al Afacerilor Străine, Arenal, sînt foarte doritori să ajungă la o înțelegere cu noi și aceasta „nu numai din punctul de vedere al intereselor comerțului Monarhiei, ci mai cu seamă pentru a învedera și a așeza pe baze trainice și definitive relațiile politice, din ce în ce mai intime ce voiesc a cultiva cu noi” ⁴⁸. El preciza, dealtfel, că exportul românesc în Monarhia austro-ungară nu reprezenta nici 1/2 din suma importului austro-ungar în România și el cuprindea aproape numai articole ce găseau o piață largă de desfacere și în Occident. „Dealtminteralea, — arăta el cerealele ce trimitem în Austro-Ungaria sînt în cele mai multe cazuri neapărat indispensabile aici și dacă ele nu ar mai intra pe teritoriul Monarhiei pierderea materială ar fi mai mare pentru dînsa decît pentru noi ⁴⁹. Industria austro-ungară ar suferi din contră o pierdere foarte simțitoare, dar că ar fi nevoită să renunțe la tirgul său de desfacere în România, căci cu greu ar putea să găsească altul mai favorabil” ⁵⁰.

Cercurile industriale din Transilvania mai ales insistau pentru încheierea unei convenții comerciale cu România și pe termen lung care să apere și să fructifice interesele lor economice. În această privință, *Camera de comerț și de industrie din Brașov* arăta, într-un raport din 1904 ⁵¹ că „cercurile noastre comerciale așteaptă tratativele pentru convenție cu cea mai mare îngrijorare ; aici există deja teama ca, în cazul în care se vor înrăutăți condițiile de politică vamală, mai mulți meseriași, așa cum s-a întîmplat în anii optzeci, vor strămuta afacerile lor pe teritoriul românesc”.

. . . Deja în raportul nostru pe 1903 am arătat amănunțit cit de mult amenință susținerea și mai departe a exportului nostru deja destul de scăzut în cursul anilor, direcțiunea de vămi mari protecționiste ce o urmărește România, care ne interesează în prima linie cu privire la exportul nostru exterior, din cauza pozițiunii favorabile geografice. Taxele vamale noi române ne vorbesc într-o limbă destul de înțeleasă . . .

Și cu această ocazie trebuie să relevăm, că, dacă nu va succeda a încheia cu România un tratat vamal favorabil, va scădea foarte tare

plasarea de produse ale industriei noastre de mașini, mai cu seamă de mașini aricole, în țările vecine și unul sau altul dintre industrialii noștri va fi silit să-și mute în România cel puțin o parte din atelierele sale . . . ”⁵². La rîndul lor, rafinăriile de petrol din Transilvania erau interesate să se aprovizioneze, în condiții favorabile, cu păcura românească, care constituia una dintre cele mai importante condițiuni pentru dezvoltarea industriei de petrol transilvane, fapt pentru care, în raportul susamintit, se exprima dezideratul că „ar fi chiar de dorit, dacă cu ocaziunea tratativelor o urcare însemnată a contingentului scutit de vamă și dacă la acest contingent mărit ar putea participa rafinăriile transilvane, pentru ca și la aceasta să poată ajunge la valoare avantajile producției mari”⁵³.

Referitor la importul vitelor românești, Al. Em. Lăhovary scria la raportul său din ianuarie 1907 că „ar constitui o însemnată concesiune pentru România dacă nu în prezent, cînd aproape nu avem ce exporta, dar după cîtiva ani, dacă ar reîncepe o oarecare crescătorie de vite. El arăta că a căutat să convingă pe Baronul d’Arenthal că importul vitelor străine în Austro-Ungaria, fie numai în cantități limitate, se impunea chiar și în interesul Monarhiei” pentru a se putea deschide din cînd în cînd o supapă la o exagerată presiune a urcării prețurilor cărnii de către crescătorii maghiari și galițieni, care dețin acum un monopol atît de combătut în centrele mari de consumațiune, cum este piața Vienei. Dacă forurile austriace ar putea și dacă ar voi să ne facă pe acest teren concesiuni de oarecare însemnătate, noi am căuta să le răsplătim cu avantaje echivalente”⁵⁴.

Dificultățile în problema încheierii convenției cu Austro-Ungaria, constau, așadar, mai cu seamă, în neadmiterea vitelor românești pe piața Monarhiei vecine și a semnării unei convenții veterinare.

Deschiderea granițelor Austro-Ungariei pentru vitele românești se izbea mai ales de opoziția marilor proprietari maghiari, care își vedeau — în eventualitatea ridicării interzicerii importului acestora — amenințate interesele lor pe piața austriacă de un concurent serios.

O altă greutate în problema importului vitelor românești în Monarhie se datora și atitudinii Germaniei. După cum am arătat, aceasta încheiase, la 25 septembrie/8 octombrie 1904, o convenție comercială cu România, fapt ce se repercuta asupra relațiilor comerciale austro-ungaro-române. Influența Germaniei se învedera în chestiunea importului vitelor românești, politica agrară a Germaniei și a altor state constituind o piedică pentru ajungerea la o înțelegere a Austro-Ungariei cu România în privința importului de vite⁵⁵. Deși factorii de răspundere ai monarhiei vecine se mențineau pe linia interzicerii importului de vite din România, cercuri industriale din Brașov se pronunțau în favoarea satisfacerii acestui deziderat al României. În această privință, în Raportul *Camerii de Comerț și Industrie din Brașov* pe 1905 se scria : „La cită prevenire din partea României n-am putea conta, dacă și noi din parte-ne am abandona punctul de vedere exclusiv față de importul de vite și de carne din România. Un asemenea pas ar fi de însemnătate cea mai actuală tocmai acum în considerarea scumpirii enorme a cărnii”⁵⁶. Dealtfel, *Camera de Comerț și Industrie din Brașov* propunuse deja astfel de doleanțe Ministerului de Comerț al Monarhiei, propunînd să se elibereze importul de vite cornute, porci și oi din România după ce se va fi cercetat la graniță starea sanitară

și, bineînțeles, acestea fiind trimise în vagoane închise direct din abatoriile publice ale localităților de la graniță, unde vitele urmau a fi sacrificate. Camera din Brașov avea în vedere această necesitate mai cu seamă pentru orașele Brașov și Sibiu, taxele de import nefiind mai mari ca : la boi 30 coroane bucata, vaci 15 coroane, oi 1 coroană, porci 6 coroane bucata⁵⁷. Dacă aceste propuneri n-ar fi acceptate de Ministerul de Comerț al Monarhiei, Camera din Brașov propunea înființarea la graniță (Predeal și Turnu Roșu) de abatorii internaționale sau ungare de stat, din care să se importe carnea proaspătă și, bineînțeles, cu observarea prescripțiilor necesare sanitare în piețele de consumațiune din interiorul țării ungare, considerând că această ușurare ar avea, în același timp, cea mai mare însemnătate de politică comercială pentru comerțul cu România, fiind convinsă că „se poate aștepta cu siguranță că, dacă din partea noastră se fac concesiuni importului de vite, respectiv de carne din România, statul român va face, desigur, concesiuni însemnate cu ocaziunea încheierii unui nou tratat comercial pentru exportul nostru industrial într-acolo”⁵⁸

Aceeași Cameră de Industrie și Comerț din Brașov se referea, în *Raportul pe 1906*, la schimburile comerciale pe care regiunile transilvane limitrofe cu teritoriile românești de dincoace de Carpați le practicau. Așa, de pildă : *Reuniunea societăților comerciale agronomice săsești din Țara Bîrsei*, asociațiune cu răspundere nelimitată, al cărei principal articol de export era orzul, a putut să vîndă din acest produs 50 de vagoane unei fabrici de bere din București. În ceea ce privește importul, *Reuniunea* a comandat din România țărițe, porumb și sămînța de in. În magaziile sucursalei Brașov a *Băncii generale de credit ungare* s-au înmagazinat, în anul 1906, 490 vagoane de cereale și alte produse agricole din care din România 327 de vagoane de porumb și 10 vagoane țărițe, sămînță de in și de mei, iar în magaziile *Reuniunii de bancă transilvană*, societate de acțiuni din Sibiu, s-au înmagazinat, în anul 1906, 340 de vagoane de cereale diverse, din care 150 vagoane porumb din România⁵⁹.

Raportul Camerei de Comerț și de Industrie pe 1906 arăta, în același timp că exportul în România a avut mult de suferit din tariful vamal, ce s-a ridicat de la 150 la 200 franci, și a fost posibil să se mențină numai în proporții reduse și cu mari sacrificii. Totodată, raportul adăuga că o influență paralizantă asupra acestuia o avea și reducerea cu 45% a tarifului de transport de care se bucurau, împreună cu alte avantaje, fabricile de ciment din România.

La expoziția din 1906, din București, organizată cu prilejul a 40 de ani de domnie a Regelui Carol I, meseriașii din secuime au participat în număr mare, 21 de întreprinderi din toate domeniile industriale expunându-și exponatele²²

Discuțiile în problema convenției veterinare au continuat, în primăvara anului 1908 ajungîndu-se în cele din urmă la încheierea unei atari convenții.

Menționăm însă faptul că, deși într-o notiță din martie 1908 se arată că Guvernul D.A. Sturdza era decis să nu abdice de la propunerile formulate anterior de guvernul conservator, exceptînd doar unele mici schimbări de redactare în proiectul convenției veterinare, în septembrie 1908 în jurul aceleiași notițe se putea citi : „, Consiliul de Miniștri a hotărît

să nu mai susțină propunerile anterioare pe care le formulase în martie 1908 (n.n.), să nu prezinte nici o nouă redacțiune despre care se vorbește mai sus, că a redactat altele care s-au dat ca instrucțiune delegatului român”⁶¹. Cu alte cuvinte, la cererea guvernului austro-ungar, delegația română cedase, admitând, în cele din urmă, propunerile austro-ungare⁶². Compromisul în ceea ce privește exportul de vite românești în Austro-Ungaria și semnarea convenției comerciale de către cercurile guvernante de la Viena și Budapesta s-a datorat, între altele, și relațiilor încordate ale dublei Monarhii cu Serbia, de unde importa pînă atunci un mare lot de vite cornute și porci⁶³.

Convenția încheiată la 10/23 aprilie 1909 nu se deosebea cu nimic de textul convenției comerciale din 1893 fiind, de altfel, intitulată : *Act adițional al tratatului comercial încheiat la 21 decembrie 1893*. În ceea ce privește taxele vamale, guvernul român acorda unor categorii de mărfuri, pe lângă clauza națiunii celei mai favorizate, unele reduceri⁶⁴, în timp ce monarhia vecină se angaja să aplice tariful minimal produselor cerealiere ale României. Exportul de vite sacrificate din România în Austro-Ungaria era reglementat printr-un schimb de note între cele două țări, prevăzîndu-se numărul anual de capete de animale, cît și condițiile de livrare și anume : vite cornute începînd de la 10.000 bucăți în anul prim al Convenției pînă la 25.000 bucăți în anul al 6—9-lea ; porci începînd de la 50.000 bucăți pînă la 100.000 bucăți anual, după anul al 6-lea ; oi de la început fără gradațiune, anual 100.000 bucăți, tăierea urmînd a se face în abatoare speciale pe teritoriul României⁶⁵.

Prin convenția comercială cu Austro-Ungaria se da, totuși, o soluție spinoasei chestiuni a traficului de animale românești pe piața Dublei Monarhii. În acest sens, statul român a și construit, în preajma primului război mondial, cele două mari abatoare de la Burdujeni și Turnu Severin, dar exportul de animale nu a beneficiat, întrucît convenția veterinară n-a intrat niciodată în vigoare⁶⁶.

Austro-Ungaria, alături de Germania, a reușit să cîștige un loc important în schimburile comerciale, numărîndu-se printre principalii furnizori ai României. Convenția semnată a favorizat mult importurile austro-ungare, monarhia vecină obținînd reduceri considerabile pentru o mulțime de produse fabricate, invadînd, ca și altă dată, piața românească. Este perioada cînd visul dominației economice mai întii, politice mai apoi, asupra României și a statelor balcanice a reînceput, după 1905 — cum preciza G.D. Cioriceanu⁶⁷, dar sub o altă formă : printr-o unire vamală, diplomații austrieci propunîndu-și să-și atingă acest scîp. Austro-Ungaria, mai bine dezvoltată din punct de vedere industrial, ar fi avut hegemonia într-o unitate care se întindea peste toți Balcanii. Acest plan a fost însă depășit datorită noii inițiative germane care asigura acesteia din urmă hegemonia pe piața românească și în Balcani.

NOTE

¹ Vintilă Brătianu, economist de seamă al burgheziei financiare, membru marcant al Partidului Național-Liberal, spunea că „anii din 1899 pînă la 1902 au fost cei mai grei prin care a trecut țara noastră” („DAI”, 1903 1904, nr. 12, șed. de la decembrie 1904, p. 61).

² Arh. M.A.E., fond Convenții, dosar nr. 2, art. G.b., vol. V.

³ Ibidem.

⁴ Arh. M.A.E., fond Convenții, dosar 2, Lit. G, nr. 6, vol. I.

⁵ Ibidem.

⁶ DAD, 1903 1904, nr. 39, șed. de la 12 martie 1904, p. 687.

⁷ „Noul tarif austro-ungar se scria în „Universul” lovește cercealele, lovește galițele (pășările n.n.) domestice, untul, ouăle, lovește tot ce forma pînă acum exportul nostru. În 1901 am exportat în Austro-Ungaria :

11.201.285 kg grâu	18.097.256 kg ovăz
2.728.710 „, secară	14.337.228 „, mei
168.325.225 „, porumb	101.178.90(0) „, tărițe
8.954.701 „, orz.	

Păsări domestice am exportat aproape 300000 bucăți, unt și alte grăsimi comestibile 728.401 kg , ouă peste 2 milioane.

Din aceste cifre se poate bine aprecia ce lovitură constituia pentru exportul nostru noul tarif vamal austro-ungar (Cf. „Tribuna”, Sibiu, an XX, nr. 30, din 15 28 februarie 1903 în *Premise ale formării pieței economice unitare românești. Documente 1862 1914* . . . doc. 127, p. 394—395.

⁸ Vezi C. Buse, *Comerțul exterior prin portul Galați sub regim de porto-franco*, București, 1976.

⁹ Vezi Mircea Iosa, Traian Lungu, *Viața politică în România 1899—1910*, Edit. politică, București, 1977, p. 51 53.

¹⁰ Vezi „Buletinul Societății Politehnice”, nr. 4, aprilie 1936, p. 308.

¹¹ DAD, 1903—1904, nr. 12, șed. de la 3 decembrie 1904, p. 62.

¹² Ibidem

¹³ „Revista porturilor și a navigației comerciale”, an I, nr., 10, Brăila, din 15 octombrie 1913, p. 13.

¹⁴ DAD, 1903 1904, nr. 11, șed. de la 1 decembrie 1903, p. 30.

¹⁵ Vezi *Expunerea de motive la proiectul tarifului vamal din 1904*, în „DS” 1903 1904, nr. 38, șed. de la 15 aprilie 1904, p. 1239.

¹⁶ Ibidem, p. 1237.

¹⁷ „DS”, 1903—1904, nr. 38 șed. de la 15 aprilie 1904, p. 1238.

¹⁸ Comitetul era constituit din 21 delegați printre care : Al. D. Juvara, G. Ștefănescu, C.I.C. Brătianu, (Sect. I), P. P. Carp, Iunius Lecca, Vintilă Brătianu (Sect. II), G. Assan, Em. Culoğlu, G. Diamandy (Sect. III), I. G. Poenaru-Bordea, E. Ghika, N. Filipescu (Sec. IV), D. Protopopescu, B. Missir, G. Panu (Sect. V), V. Morțun, Take Ionescu, N. Nicorescu (Sect. VI), Radu Porumbaru, D. Matak, I. Gheorghiu (Sect. VII) (în „DAD”, 1903 1904, nr. 37, șed. de la 11 martie 1904, p. 505).

¹⁹ Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor, *România 1866—1906*, București, 1907, p. 242.

²⁰ DAD, 1903 1904, nr. 42 șed. de la 17 martie 1904, p. 739.

²¹ Ibidem, p. 740.

²² Ibidem, p. 737.

²³ Ibidem, șed. de la 13 martie 1904, p. 692.

²⁴ Ibidem, p. 695.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, nr. 41 șed. de la 16 martie 1904, p. 718.

²⁷ Arh. St. București, Microfilme Franța, Rola 25, vol. V, c. 156—157.

²⁸ Arh. MAE, fond Convenții, dosar 2, Lit. G, 6, vol. IV.

²⁹ Ibidem corespondență din 26 mai/8 iunie 1904.

³⁰ Ibidem, din 16/29 iunie 1904.

³¹ Ibidem, din 26 mai/8 iunie 1904.

³² Vezi *Premise ale formării pieței economice unitare românești. Documente 1862—1914*, doc. 186, p. 391 394.

³³ Vezi Arh. MAE, fond Convenții, dosar 2, Lit. G, 6, 1904.

³⁴ Arh. fond Convenții, dosar 2, Lit. G, 6, vol. IV.

³⁵ DAD, 1904 1905, nr. 29, șed. de la 18 martie 1905, p. 296.

³⁶ Arh. MAE, fond Convenții, dosar 2, Lit. R, 3 a f. 123.

³⁷ DAD, 1904 1905, nr. 29 șed. de la 18 martie 1905, p. 139,

³⁸ Arh. MAE, fond Convenții, dosar 2, Lit. G, 6, vol. VI.

³⁹ Vezi Gh. Christodorescu, *Raporturile noastre de politică comercială cu Austro-Ungaria*, în „Revista Cercului comercial și industrial”, an I, nr. 1 din 1 ianuarie 1909, p. 7).

⁴⁰ V. Axenciuc, Ioan Tiberian, *Premise la formării statului național unitar român*, p. 303

⁴¹ După acest tarif, cerealele ce se exportau din România urmau a fi supuse la următoarele taxe: grâul 6,30 coroane la 100 kg, secara 5,80 coroane; ovăzul 4,80 coroane; orzul 2,80 coroane; porumbul 2,80 coroane, meiul 1,75 coroane la suta de kg. (Vezi „Bursa” an V, nr. 186 din 29 ianuarie/12 februarie 1906, p. 5. Cursul mediu al coroanci și leului după Bursa din Zurich a fost pînă la 1913 103 coroane=105 franci elvețieni, după această dată scăzînd (vezi Nic. N. Petra, *Bucureștii românești din Ardeal și Banat, Sibiu, 1935, Anexe.*

⁴² Arh. MAE, fond Convenții, dosar 2, Lit. A 9, vol. I, f. 160—161.

⁴³ Arh. MAE, conf Convenții dosar 2, Lit. A 9, vol. I, f. 204.

⁴⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 49.

⁴⁵ „Bursa”, an V, nr. 195, din 2/15 aprilie 1906, p. 215.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 216.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 249, din 15/28 aprilie 1907, p. 231.

⁴⁸ Arh. MAE, fond Convenții, dosar 2, Lit. A 9, vol. III, f. 90.

⁴⁹ După cum arăta C. I. Băicoianu, Ungaria, chiar în timpul de supraproducție, era nevoită să importe grâu românesc pentru ca morarii săi să poată produce cantități de făină apreciate pe piețele de consumație. Guvernele ei, convinse că servesc un interes industrial superior, încurajau pe morarii în amestecul cerealelor lor cu cele românești, dispensîndu-i chiar de taxele vamale în ființă, fără ca vreo intervenție din partea autorităților române să fie necesară (Vezi Cibișiu C. I. Băicoianu n.n. — *Interesele României în viitoarele tratative comerciale cu Austro-Ungaria*, București, 1906, p. 9).

⁵⁰ Arh. MAE, fond Convenții, dosar 2, Lit. A 9, vol. III, f. 91.

⁵¹ *Raportul Camerei de Comerț și Industrie din Brașov*, asupra schimbărilor economice din circumscripția ei în anul 1904, Brașov, 1905 în *Premise ale formării pieței economice unitare românești. Documente 1862—1914*, p. 395, doc. 128, p. 395.

⁵² *Ibidem*, p. 396.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Arh. MAE fond Convenții, dosar 2, Lit. A 9, vol. III, f. 91.

⁵⁵ „Bursa” an VI, nr. 239, din 4/17 februarie 1907, p. 67; vezi și nr. 266 din 15/25 august 1907, p. 498.

⁵⁶ Vezi *Raportul Camerei de Comerț și Industrie din Brașov, asupra relațiilor economice ... pe 1905*, în *Premise ale formării pieței economice unitare românești. Documente 1862—1914*, doc. 130, p. 398.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Premise ale formării pieței unitare românești. Documente 1862—1914*, doc. 132, p. 401.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem* doc. 134, p. 403—404.

⁶¹ Arh. MAE, fond Convenții, dosar 2, Lit. A 9, vol. IV, f. 10.

⁶² Potrivit relatărilor revistei „Bursa”, „L'Independance Roumaine”, oficiul guvernului, se și grăbise să salute înțelegerea la care se ajunsese, scriînd: „Asigurînd un deosebit succes vitelor noastre, convenția deschide un nou izvor de bogăție mai ales pentru țărani, crescători principal; ea va înlesni o soluțiune fericită a problemei izlăzului pentru că temeliea cea mai pretențioasă a unei bune culturi a pămîntului este creșterea vitelor ... „(cf. „Bursa”, an VIII, nr. 352, din 13/25 aprilie 1919, p. 279).

⁶³ Vezi Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zonor, *România și Tripla Alianță*, București, 1979, p. 291.

⁶⁴ Potrivit *Raportului Camerei de comerț și industrie din Brașov*, reducerile obținute aveau în vedere: celuloza de la 8—12 la sută de kgr. la 5 și 8; apa minerală naturală de la 3 și 2,40 lei la 0,10 lei, clei de oase de la 30 la 20 lei, doage și funduri de stejar de la 2 lei la 0,50 lei; piatra de granit și de bazalt de la 0,40 la 0,30 lei; pălării țărănești din Transilvania (din piatră de ltnă) de la 350 la 250 lei, acid carbonic lichid de la 20 la 15 lei (vezi *Raportul Camerei de comerț și industrie Brașov*, pe 1909, p. 813; în *Premise ale formării pieței economice unitare românești. Documente 1862—1914*, doc. 139, p. 410.

⁶⁵ *Raportul camerei de comerț și industrie din Brașov*, asupra relațiilor economice din circumscripția ei în anul 1908, Brașov, 1909, p. 8—13.

⁶⁶ Vezi P. Nemoianu, *Comerțul de animale al României*, vol. I, București, 190, p. 14.

⁶⁷ G. D. Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Paris, 1928, p. 411. :

N. Xenopol, *Les Etats-Unis danubiens, et le projet d'une union douanière avec l'Autriche-Hongrie*, Paris, 1927, p. 176.

LE COMMERCE EXTÉRIEUR DE LA ROUMANIE PENDANT LA PREMIÈRE DÉCENNIE DU XXe SIÈCLE (I)

— *Résumé* —

Partant de l'analyse de la situation économique de la Roumanie au début du XXe siècle, marquée par la puissante crise financière et la sécheresse de 1899, la première partie de l'étude aborde l'évolution du commerce extérieur stimulé, d'un côté, par le développement et la modernisation des moyens de transport terrestre et maritime — le port de Constantza aménagé dès le début du siècle et doté des installations requises contribuant à l'extension des échanges commerciaux avec les pays du Proche Orient et de l'Occident européen et d'autre côté, par le nouveau tarif douanier adopté en 1904 et qui est entré en vigueur à partir de 1906.

Mieux systématisé et possédant un nomenclateur spécial, les articles étant groupés par quatre catégories : bétail, produits animaux et produits du sol, produits du sous-sol et produits combinés des trois autres parties, le tarif douanier de 1904 élaboré par Emil Costinescu a été accueilli avec hostilité par la majorité des membres du Parti Conservateur qui le considéraient beaucoup trop protectionniste et accablant, par les taxes douanières qu'il instituait, pour les habitants du pays, ainsi que par les milieux industriels et financiers d'Allemagne, d'Autriche-Hongrie et de France qui l'attaquaient, en demandant la réduction des taxes.

En fait, le nouveau tarif douanier tenait compte des modifications intervenues dans la politique douanière de l'Allemagne et de l'Autriche-Hongrie — les plus intéressées à l'accaparement des matières premières de la Roumanie — visant la protection de l'industrie pour lui permettre de contribuer, aux côtés de l'agriculture, à la satisfaction des nécessités de consommation intérieure et au renforcement du potentiel économique du pays.

On analyse également les nouvelles conventions commerciales conclues par la Roumanie après 1904, notamment celles avec l'Allemagne et l'Autriche Hongrie.

O INSTITUȚIE ROMÂNEASCĂ ÎN BANATUL MEDIEVAL: ADUNĂRILE OBȘTEȘTI DIN DISTRICTE

VIOREL ACHIM

Adunările obștești ale românilor, studiate relativ recent în istoriografia noastră pe documentele hațegane¹, reprezintă, poate, cea mai importantă instituție autohtonă consemnată în izvoarele transilvănene din cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea și din secolul al XV-lea. Adunările au funcționat în voievodatele, țările și districtele românești din cadrul regatului feudal ungar și au avut în principal un caracter judiciar, constituindu-se ca foruri de judecată ale populației românești, ele rezolvînd, pe baza dreptului românesc, problemele privitoare la stăpînirea pămîntului².

Instituția — așa cum este ea atestată documentar (prima dată la 1360 în Hațeg³) — ne apare ca avînd numeroase elemente comune cu congregațiile comitatense și cu adunările obștești ale voievodatului Transilvaniei⁴. Acest fapt se datorează, desigur, influențelor exercitate de instituțiile maghiare asupra celei românești și, nu în ultimul rînd, tendințelor cnezimii românești din a doua jumătate a secolului al XIV-lea de a se integra feudalității regatului. Adunările românești își vor păstra, însă, tot timpul caracteristici proprii, cu elemente specific românești, neîntîlnite la congregațiile maghiare.

Studierea cazului bănățean, mult mai bine reprezentat documentar decît în alte părți, e deosebit de utilă pentru surprinderea elementelor specific românești ale adunărilor obștești care, dealtfel, permit și proiectarea instituției în epoca anterioară consemnării ei în izvoare. Analiza celor cîteva zeci de documente care atestă existența adunărilor obștești în districtele bănățene în secolele XIV—XV⁵ scoate în evidență, dincolo de unele particularități locale (ce țin de organizarea distinctă a zonei de răsărit a Banatului), unele din caracteristicile originare ale instituției, ce nu pot fi surprinse în documentele hațegane sau în cele provenite din alte regiuni ale Transilvaniei.

În Banat adunările obștești atestate în secolele XIV—XV au funcționat în districtele create de regalitatea ungară în prima parte a secolului al XIV-lea în zonele de deal și de munte ale provinciei, și care îmbină autonomia locală a românilor cu autoritatea de drept a regalității, exercitată prin intermediul castelanului cetății regale⁶. Numeroase elemente furnizate de documentele din secolul al XIV-lea lasă să se întrevadă că districtele s-au suprapus unor mai vechi formațiuni teritorial-politice românești, de tipul cnezatelor de vale, numite, foarte probabil, *jupe* sau *jupanate* — ținînd seama de larga răspîndire în jumătatea de răsărit a Banatului a acestor toponime ce desemnează o mică formațiune terito-

rială 7. Modul specific în care s-a realizat integrarea realităților românești în cadrele regatului explică regimul de autonomie pe care l-au avut românii din districtele bănățene, una din expresiile acestuia fiind tocmai existența instituției adunărilor obștești.

Adunările bănățene s-au desfășurat în așezarea de reședință a districtului ⁸, *in sede nostra judiciaria*, și au avut loc, de regulă, sub tutela reprezentantului autorității regale. Acesta a fost, în mod obișnuit, castelanul cetății regale (conducătorul administrativ și militar al districtului respectiv) și, în câteva cazuri, mai ales atunci când este vorba de judecarea unor procese cu participarea juraților din mai multe districte, banul de Severin. Într-un singur caz, la Mehadia în 1428, adunarea a fost patronată chiar de regele Sigismund ⁹.

Au existat, însă, și adunări netutelate de reprezentanții regalității. Acesta este și cazul primei adunări a românilor din Banat atestată documentar, care a avut loc la Caransebeș în anul 1369 ¹⁰, și, important pentru înțelegerea rosturilor inițiale ale acestei instituții, ea nu a rezolvat o pricină judiciară. „Obștea cnezilor și a altor români din districtul Sebeș, precum și orășenii și toți bogații și săracii din oraș<ul Sebeș>” (*Universitas kenezorum et aliorum Olachorum de districtu Sebes, item cives et universi divites et pauperes de civitate eiusdem*) ¹¹ în mod solidar adresează o plîngere banului de Severin, Benedict Himfy, cerîndu-i să-i scutească de o nouă dare pe care n-o pot achita, în sprijinul cererii lor românii invocînd serviciile pe care le-au făcut regelui în cursul evenimentelor din Bulgaria din 1365—1369 ¹². Din document rezultă că obligațiile față de regalitate (de natură economică și militară) la care era supus districtul erau reglementate de către obștea românească, ei revenindu-i și responsabilitatea îndeplinirii lor.

Nici adunarea nobililor și cnezilor din alt district bănățean, Comiat, din anul 1457 ¹³ nu are atribuții judiciare, reprezentanții românilor cerînd lui Ludovic V Postumul să le reintegreze districtul celorlalte șapte districte românești cărora regele le confirmase în acel an vechile privilegii ¹⁴. Regele acceptă cererea românilor, emițînd de la Viena diploma de privilegieri din 29 august 1457, adresată „credincioșilor noștri, tuturor împreună și fiecăruia în parte, nobili și cnezi români din districtul Comiat” (*fidelibus nostris universis et singulis volahis nobilibus et kenezys districtus Komyathi*) ¹⁵.

Documentele amintite vin astfel să reconstituie unele din funcțiile inițiale ale acestor adunări. Inițial prerogativele adunărilor obștești — care trebuie să fi funcționat din secolele anterioare în virtutea unor necesități interne ale societății românești ¹⁶ — erau cu siguranță mult mai largi, depășind rolul de for judiciar — așa cum le prezintă cea mai mare parte a documentelor ajunse pînă la noi. Adunările funcționau din necesitatea de a rezolva litigiile ivite, dar și din necesități de altă natură (administrativă, militară și politică). Inițial adunările trebuie să fi fost adevărate foruri reprezentative ale formațiunilor teritorial-politice prestatale românești, ca adunări ale cnezatului sau jupanatului ¹⁷. Sub formula „adunării obștești” stă obștea românească. Acest rol rezultă atît din terminologia păstrată de adunările din secolele XIV—XV, la adunări participînd în această perioadă toți oamenii liberi, cît și din practica, existentă încă în aceste secole, a adoptării hotărîrilor în unanimitate.

Rezultă de aici importanța pe care o prezintă studierea instituției adunărilor obștești în reconstituirea sistemului de organizare a societății românești din perioada prestatală, atât de slab reflectat în documente.

După pătrunderea în zonele de deal și de munte din Banat a autorității regale, reprezentate de castelanii cetăților regale și de banul de Severin, și însușirea de către aceștia a prerogativelor politice, militare și administrative ale instituțiilor românești anterioare apare ca firească restrângerea competenței adunărilor obștești doar la funcția lor judiciară. Formarea districtelor, deci includerea formațiunilor teritorial-politice românești anterioare în cadrele juridice ale regatului maghiar, a însemnat, în fapt, începutul declinului instituției adunărilor obștești ale românilor.

În afara adunărilor sus-amintite din 1369 și 1457, nici adunările cu rosturi de adevărate întrunituri la Țăransebeș în 1439, 1440, 1447 și 1456¹⁸ nu sînt patronate de vreun reprezentant al regelui.

Această situație, bine reprezentată de documentele bănățene, în care reprezentanții populației românești se întrunesc fără nici o tutelă din partea regalității, constituie, credem, un argument în favoarea vechimii și funcționării neîntrerupte a instituției după legi interne nescrise.

Cea mai mare parte a adunărilor obștești din Banatul medieval consemnate în documente au caracter judiciar — cum e și firesc dacă ținem seama de faptul că ele ne sînt cunoscute tocmai prin unele din actele juridice pe care le-au întocmit. De fapt adunările durau mai multe zile¹⁹, îndeplinind, pe lângă funcția lor judiciară, și alte funcții care, însă, cu excepțiile notabile din 1369 și 1457, n-au fost producătoare de acte.

Documentele bănățene, relativ numeroase, care atestă funcționarea acestor foruri românești de judecată dau, în general, puține detalii privind organizarea lor internă și modul de desfășurare a judecăților. Actul care le consemnează este, de cele mai multe ori, de proveniență străină, formulele utilizate sînt inspirate din diplomatica ungară²⁰. Judecățile românești sînt prezentate, în general, sub formula unei consultări a populației românești de către castelan sau ban, cu rol de a depune mărturie în favoarea uneia sau alteia din părțile aflate în litigiu, decizia finală aparținînd, formal, reprezentantului regalității, care și emite, de obicei, actul de consfințește hotărîrea judecătorească. În general, adunările din secolele XIV—XV sînt convocate și patronate de către reprezentantul puterii regale, judecățile avînd loc la cererea acestuia.

Cea de-a doua adunare atestată în Banat, care urmează celei din 1369, a fost convocată de banul de Severin, Ioan Kaplai, în 1389 sau la începutul anului 1390 și a întrunit pe românii din districtele Sebeș, Lugoj și Mehadia. Adunarea comună a celor trei districte a avut rosturi de adevărate, ea confirmînd pierderea de către Petru, fiul lui Deș, nobilul cnez de Temeșel (Petrus, filius Deesi, nobilus kenezius de Temeshel), a diplomelor de proprietate asupra moșiilor Crivina (Kryvapatak) și Patak. Amintirea adunării este conservată în actul de reconfirmare a stăpînirii, cu titlu de nouă donație, dat de regele Sigismund de Luxemburg la 16 martie 1390 cnezului Petru și fraților săi Hălmeag (Halmagh), Cristofor și Mihail, pe baza mărturiei banului de Severin că s-a informat despre pierderea diplomelor respective „de la nobilii și oamenii de altă stare din comitatele (sic !) Sebeș, Lugoj și Mehadia” (*a nobilibus et alterius status hominibus comitatum Sebus, Lugas et Mihald*)²¹. Diploma regală condiționează dreptul de pose-

siune al cnezilor de Temeșel de obligația lor de a participa, în cazul organizării vreunei expediții regale „spre părțile de răsărit” (*versus plagam orientalem*), cu o lanceie de oșteni (*cum una lancea*), „după obiceiul celorlalți nobili cnezi din zisele ținuturi” (*consuetudine ceterorum nobilium keneziorum dictarum terrarum*)²².

În 1391 banul de Severin, Nicolae de Perény, a convocat „nobilii și cnezii din patru districte și provincii [sic!], adică «din districtele» Sebeș, Lugoj, Caran și Comiat” (*Nobiles et kenezios districtuum et provinciarium quatuor scilicet de Sebes, de Lugas, ac de Karan et Kompyathi*) pentru judecarea litigiului de hotar dintre Bogdan de Mitnic și fiul său Ștefan, pe de o parte, și „oamenii și oaspeții din orașul Caran” (*populi et hospites de civitate Karan*)²³, de cealaltă. Documentul, foarte lapidar, care prezintă actul de confirmare a stăpînirii, dat de ban, nu redă modul cum a decurs judecata, ci înregistrează doar sentința adunării, favorabilă cnezilor de Mitnic²⁴.

Procesul dintre nobilii de Mitnic și orașenii din Caran va continua și după 1391. La ordinul regelui Sigismund de Luxemburg de hotărnicie a terenului aflat în dispută²⁵, Sigismund de Losonez, castelanul cetăților Orșova, Mehadia, Sebeș și Jdioara, a convocat la Caran, la 30 mai 1419, adunarea nobililor și cnezilor din aceleași patru districte pentru rejudecarea procesului²⁶. Pe baza actelor prezentate de părți și pe baza mărturiei cnezilor și nobililor, care dau câștig de cauză nobililor de Mitnic, s-a procedat la hotărnicirea terenului în dispută și la emiterea de către Sigismund de Losonez a unui nou act de confirmare a stăpînirii²⁷. Litigiul de hotar dintre Mitniceni și orașenii din Caran se va încheia, însă, abia în 1424²⁸.

Formularul celor două documente, din 1391 și 1419, emise de demnitarul regal, acordă adunării nobililor și cnezilor români doar un rol de adevărire. Documentele lasă, totuși, să se înțeleagă că nobilii și cnezii s-au constituit în tribunale conduse, însă, de omul regelui.

În anul 1420²⁹ nobilii și cnezii din mai multe districte adevăresc, în fața aceluiași Sigismund de Losonez, că Bogdan, fiul lui Nicolae, fiul lui Măgoia (*Bogdanus, filii Nicolai, filii Magoya*) își pierduse, în timpul luptelor cu turcii, actele de proprietate asupra cnezatelor moșiilor Măgoia, Răchita și Strimtura din districtul Comiat (*keneziatos eiusdem possessionis Magoyafalva, Rekethe et Stremptura vocatarum, in districtu Kompyathy existentes*). Nobilii și cnezii care au depus mărturie au fost: din districtul Sebeș — Petru, Beleen, Nicolae de Măcicaș (*Machkas*), Ioan, Vasile de Mitnic (*Mwtnuk*); din districtul Lugoj — Ștefan, fiul lui Emeric de Zepmezew, Ladislau, fiul lui Luca, Petru, Saarga, Simion de Olahat; din districtul Comiat — Vassa de Gamza, Gruban de Remetea, Ladislau de Korneeth, Daga de Dagafalva. Pe baza mărturiei acestora, Sigismund de Losonez emite lui Bogdan de Măgoia și rudelor sale un nou act de proprietate asupra celor trei moșii, cu titlu cnezial: *more keneziatuum ceterorum Volahorum tenendas, posidendas et habendas* („să le țină, să le stăpînească și să le aibe în chipul cnezatelor celorlalți români”)³⁰.

„Adunarea generală ... a tuturor nobililor și cnezilor și a altor stări din districtul ... Mehadia” (*in congregacione nostra generali universitati [sic!] nobilium keneziorumque, ac alterius status districtus nostri Myhald vocati*), ținută la Mehadia în 1428, în prezența regelui Sigismund de Luxemburg, a avut ca obiect judecarea procesului dintre mai mulți cnezi — pe de

o parte, Ștefan, Rayo și Dobres, cnezii din satul Kyralmazeye, iar pe de altă parte, Deș și Ladislau, fiii lui Petru, Mihail și Petru, fiii lui Halia, Andrei și Ladislau, fiii lui Hălmeag de Temeșel (urmașii cnezilor amintiți în 1390) — pentru stăpînirea cnezatelor satelor Iablanîța și Zalyń (*possessiones Jabolchna et Zalyń vocatas, necnon kenezatum earundem*)³¹. În sprijinul lor cnezii de Temeșel aduc un act emis la 4 septembrie 1425, la Mehadia, de Pipo de Ozora, comitele de Timiș³², în urma procesului ce a avut loc la Mehadia, în prezența sa, pentru moșiile Iablanîța și Zalyń și Kyralmazeye, și care s-a încheiat cu adjudecarea satelor Iablanîța și Zalyń lui Petru, Hălmeag, Cristofor și Mihail, fiii lui Deș. Procesul s-a judecat pe baza mărturiei lui Ioan zis Balog și Mihail de Wran, castelanii de Sebeș (*Joannis dicti Balog et Michaelis de Wran, castellanorum nostrorum de Sebes*), Nicolae fiul lui Budislau (*Nicolay filij Budislav*), Stoian de Cerna (*Stoyan de Chorna*), Ladislau fiul lui Pethou (*Ladislav filij Pethou*), Farcaș fiul lui Bogdan de Mitnic (*Farkas filij Bogdan de Mothnok*), „și a altor foarte mulți bărbați nobili din zisele districte Sebeș și Mehadia” (*et aliorum quam plurimorum nobilium virorum districtuum predictorum de Sebes et Myhald*), care au îndeplinit, desigur, calitatea de asesori jurați³³. În 1428 procesul se rejudecă, în prezența regelui, de către un tribunal constituit din asesori jurați nobili și cnezi (*jurati assessores et nobiles, necnon Kenezij*)³⁴ din districtul Mehadiiei, fără a mai fi însă nominalizați, care dau cîștig de cauză cnezilor de Temeșel.

Date mai numeroase despre organizarea forului românesc de judecată sînt furnizate de diploma emisă la 7 martie 1418³⁵, la Timișoara, de comitele Pipo de Ozora, relativă la un proces ce a avut loc în acel an în districtul Bîrzavei. Mai mulți cnezi din district — Mihail, Gruban și Luca, fiii lui Dia, Ladislau și Andro, fiii lui Filip, Brank și Dan, fiii lui Ioan, Ștefan, fiul lui Lațcu, Micu, Ioan și Gheorghe, frații acestuia, Roman și Ivan, fiii lui Zarna, Ștefan și Gruban, fiii lui Doma, și Mihail, fiul lui Ivan, pe de o parte, Filip și Petru, fiii lui Iuga, și Mailat Dragomir, fratele acestora, de cealaltă parte — s-au judecat pentru cnezatele satelor de lingă rîul Mailat (*super kenezatibus possessionum regalium iuxta rivulum Mailath maycho vocatum*). Actul menționează că procesul a avut loc mai întîi înaintea unor cnezi numiți ca arbitri, la porunca lui Pipo de Ozora, dar părțile fiind nemulțumite, procesul se rejudecă, la porunca aceluiași Pipo de Ozorá, în fața unui tribunal format din castelanul de Bîrzava, Iacob de Abel (*nobilem Jacobum de Abel, castellanum nostrum de dicta Borzafew*), împreună cu cinci cnezi locuind pe aceeași vale cu părțile în litigiu (*kenezios ad faciem predictarum possessionum regalium, iuxtam dictum rivulum sitarum et habitarum*), și anume: Mihail Isac (*Michael Izach*), Ioan Nyakazo (*Johannes Nyakazo*), Nicolae Baciú (*Nicolaus Bachy*) — din districtul Bîrzava (*de Borzafew*) —, Dionisie de Luca (*Dionisius de Luca*) și Dominic de Goruia (*Dominicus de Grunlyá*) — din districtul Izvoarele Cărașului (*de Crassofew*). Tribunalul a procedat la judecarea litigiului și la hotărînicia terenului în dispută. Judecata forului cnezial, patronată de castelanul cetății regale, e confirmată de Pipo de Ozora, care emite diploma de întărire în stăpînire³⁶.

Cnezii Dionisie și Luca, fiii lui Roman (*Dionisius et Lucas filij Roman*), în numele lor și al rudelor, pornesc din nou procesul, pentru unul din cnezatele adjudecate în 1418, satul Maancho. Judecata are loc în aceeași for-

mulă ca în 1418, în fața tribunalului cnezilor de pe valea Mailat, convocat de castelanul Cetății Sfintul Ladislau, Eberhard, și prezidat de castelanul de Bîrzava, Petru de Keresztes. De această dată sînt prezenți în forul cnezial : Nicolae Nyakazo (*Nicolaus Nyakazo*), Ioan Roșu de Baci (Johannes Veres de Bacz), Ioan zis Lupu (*Johannes dictus Farkas*) — din districtul Bîrzava — , Dionisie de Goruia (*Dionisius de Gunlya*), Nicolae de Luca (*Nicolaus de Luca*) și Mihail cel Mic de Armistha (*Michael Parvus de Armistha*) — din districtul Izvoarele Carașului. La proces au fost convocați toți vecinii moșiei în cauză. Judecata e confirmată de castelanul Eberhard și întărită printr-un act emis în Cetatea Sfintul Ladislau la sfîrșitul lui iunie sau începutul lui iulie 1433³⁷.

Cele mai multe adunări obștești sînt atestate pentru districtul Sebeș, cel mai întins și mai important din Banat.

Astfel, „obștea nobililor și a cnezilor din districtul Sebeș” (*Universitas nobilium et keneziorum districtus Sebes existencium*), întrunită la 12 martie 1439³⁸ într-o adunare (*congregatio*), convocată la ordinul comiților de Timiș, adeverește că răposatul nobil Lado de Bizere — căruia i s-au confiscat moșiile sub motivul necredinței față de regele Sigismund³⁹ — și urmașii săi au fost întotdeauna credincioși suveranului și au luat parte, ca și ceilalți nobili și cnezi români, la luptele împotriva turcilor. Nobilii și cnezii din adunare prestează jurămintul punîndu-și minile pe moaștele din altarul bisericii din Caransebeș⁴⁰. Actul emis de adunare este întărit cu sigiliile a patru nobili din district, precizați nominal : Ioan de Mitnic (*Johannes de Mothnok*), Iacob de Pogănici (*Jacobus de Poganch*), Ioan de Măciș (*Johannes de Machkas*) și Ioan de Bizere (*Johannes de Bizere*).

Adunarea din 1439 a avut loc după ce la 21 decembrie 1438⁴¹ regele Albert ordonase comiților de Timiș introducerea fiului lui Lado, Vladislav de Bizere, reintors din Țara Românească, în stăpînirea moșiilor confiscate de Sigismund.

La 7 aprilie 1440⁴² forul nobililor din districtul Sebeș (*Nos universi nobiles in districtu Sebes commorantes*) adeverește că moșiile Ciuta (*Csuta*) și Zazest au aparținut din vechime nobililor Ioan, Șerban și Dumitru de Măciș (*nobilibus viris de Matskas, videlicet Iwano, Sorbano et Demetrio*) și antecesorilor lor. Actul e întărit cu sigiliile a patru nobili : Dionisie de Mitnic (*Dionysius de Muthnok*), Ioan de Villágfalú (*Johannes de Villágfalú*) Mihail Bobul (*Michael Bobul*) și Fiat [de Armeniș?] (. . . Fyat⁴³).

Adunarea nobililor din districtul Caransebeș din 30 martie 1447⁴⁴ adeverește că nobilii Șerban, Dumitru și Ladislau (*Sorban, Ladislau et Demetrius*) de Măciș au stăpînit totdeauna a treia parte din mai multe moșii — și anume : Măciș (*Matskas*), Spini (*Tyws*), Tincova (*Tinkova*), Dobrogozta, Perlö, Ciuta (*Csuta*), Zazszestes [sic!], Ruginosu (*Ruginosz*), Toplița (*Toplicza*), Leudres și Zekas — și că diplomele lor de proprietate pieriseră în cursul unei incursiuni otomane. Actul care consemnează hotărîrea adunării e întărit cu sigiliile a șase nobili din district : Nicolae de Bizere (*Nicolaus Byzere*), Dionisie de Mitnic (*Dyonisius de Mothnuk*), Fiat de Armeniș (*Fiat de Eormenyas*), Luca de Măciș (*Luca de Matskas*), Mihail Bobul (*Michael Bobul*)-și Andrei Stan (*Andrea Sztan*).

La 2 iulie 1456⁴⁵ „obștea nobililor și a cnezilor din districtul Caransebeș” (*Nos universitas nobilium et keneziorum de districtu Karansebes*) adeverește din nou stăpînirea de către Șerban de Măciș și frații săi a unei

treimi din aceleași moșii. Actul dat de adunare e întărit cu sigiliile nobililor : Nicolae de Bizere (*Nicolaus de Byzere*), Fiat de Armeniș (*Fiath de Eormenyas*), Dionisie de Mitnic (*Dionisius de Muthnok*) și Nicolae de Norocza (*Nicolaus de Norocza*).

La 28 februarie 1454⁴⁶ se întrunește la Caransebeș adunarea judiciară a districtului, la cererea banilor de Severin, Mihail de Cerna (*Michael de Charna*) și Petru Danciu (*Petrus Danch de Sebes*). Aceștia s-au plîns că nobilii Iacob, Ladislau și Dumitru din Măcicașul de Jos (*nobiles Jacobus, Ladislaus et Demetrius de Alsomachkas*) refuză să plătească cenzul și dările anuale la care sînt obligați cnezii (*censum et numera annualya ut moris kenezatus . . .*). Documentul precizează că pricina a fost cercetată de un număr de șase nobili — și anume Ioan și Mihail de Mitnic (*Johannes de Mothnok et Mihail de eadem*), Ladislau de Bizere (*Ladislaus de Bizere*), Ștefan de Maciova (*Stephanus de Machowa*), Mihail Bobul de Vlădești (*Michael Bobul de Wladesth*) și Valentin de Măguri (*Valentinus de Mogora*) — care dau cîștig de cauză Măcicășeștilor; ei adevăresc că regele Sigismund de Luxemburg scutise pe Iacob, Ladislau și Dumitru, pentru serviciile militare prestate de înaintașii lor, de o parte din obligațiile cneziale datorate de aceștia de pe moșiile Măcicașul de Jos și Spinii de Jos (*de duabus possessionibus videlicet de Alsomachkas et Alsothewis*). Actul emis de forul obștesc de judecată e întărit cu sigiliile nobililor Fiat de Armeniș (*Fiath de Ermenes*) și Bogdan de Mitnic (*Bogdan de Mothnok*). Hotărîrea adunării obștești e acceptată de banii de Severin, care, într-o diplomă emisă la Caransebeș la 15 martie 1454⁴⁷, confirmă scutițiile de care se bucurau cei trei cnezi.

Cele două documente sînt importante și prin faptul că înregistrează, parțial, obligațiile la care erau supuși cnezii români la mijlocul secolului al XV-lea⁴⁸.

Actele de adevărire emise de adunarea judiciară a districtului Caransebeș (din 7 aprilie 1440, 30 martie 1447, 28 februarie 1454 și 2 iulie 1456)⁴⁹ Măcicășeștilor dezvăluie dubla calitate, de *nobili* și de *cnezi*, pe care o aveau atunci membrii acestei puternice familii de origine cnezială. Satele Măcicașu de Jos și Spinii de Jos nu figurează între satele stăpînite deplin, cu titlu nobiliar, de familia Măcicășeștilor în 1447 și 1456. Ele sînt — așa cum le arată și numele, derivate — sate noi, întemeiate de Măcicășești pe pămînturile lor, iar stăpînirea acestora este supusă unui anumit regim de obligații *de natură cnezială*. Astfel, îi găsim pe Iacob, Ladislau și Dumitru cumulînd, pentru stăpîniri diferite calitatea de *nobili* cu cea de *cnezi*. Această situație se întâlnește relativ frecvent în Banat în secolele XIV—XV⁵⁰, relevînd un anumit stadiu de evoluție al societății locale în care integrarea realităților românești în tiparele feudalismului de tip occidental nu este decît parțial realizată.

Adunarea obștească a districtului Sebeș întrunită la 15 august 1448⁵¹ în prezența lui Mihail de Cerna, banul de Severin, judecă procesul dintre Șerban, Dumitru, Ladislau și Ioan din Măcicașul de Jos și Negrilă, iobagul nobilului Gheorghe de Racovița (*Negrilla dictus, iobbagiones nobilis viris Georgy de Rakowicza*) pentru stăpînirea unor munți numiți Selye. Tribunalul e format din opt nobili (*octo virorum nobilium*), dintre care doar patru sînt nominalizați, și anume nobilii care își pun sigiliul pe actul care conține hotărîrea adunării : Bogdan de Mitnic (*Bogdanius de Muthnok*),

Mihail Bobul (*Michael Bobul*), Nicolae Nacza (*Nicolaus Nacza*) și Valentin de Măguri (*Valentinus de Mogra*)⁵².

În anul 1452 este atestată adunarea obștească comună a celor șapte districte românești din Banat. Ea a fost convocată de Ianu de Hinedoara, guvernatorul Ungariei, și a avut rostul de a cerceta dacă regele Albert a dăruit banului de Severin Mihail de Cerna și nobilului Nicolae de Bizere cetatea Drencova, de pe malul Dunării, împreună cu satele din jur, și dacă diplomele de stăpînire ale celor doi s-au pierdut în timpul devastărilor turcești⁵³. Adunarea generală (*congregacio generalis*) s-a ținut în prezența reprezentantului capitolului din Arad la 30 ianuarie 1452⁵⁴, la Caransebeș principalul scaun de judecată al districtelor românești (*ad opidum Sebes vocatum sedem scilicet judiciariam principalem septem sedium nobilium wolachicalium*), și a depus mărturie în favoarea lui Mihail de Cerna și Nicolae de Bizere. Jurații adunării au fost: din districtul Almăj — Ioan de Siliște (*Johannes de Sylisthe*), Blasiu de Gîrlîște (*Blasius de Gerlestha*) și Ioan fiul lui Dragomir (*Johannes filius Dragomer*), toți trei megieși (*cometanei*); din districtul Caransebeș — Andrei Dan din Caransebeș (*Andreas Daan de eadem Karansebes*), Dionisie și Ioan de Mitnic (*Dyonisius de Muthnok et Johannes de eadem*) și Fiat de Armeniș (*Fyath de Ermenes*); din districtul Lugoj — Petru Fodor de Serked (*Petrus Fodor Serked*), Petru Dobrotă de Zepmezeu (*Petrus Dobrota de Zepmezew*), Ștefan Șuşman de Buziaș (*Stephanus Susman de Bozas*) și Nicolae Vizes de Zal-dobagh (*Nicolaus Vizes de Zal-dobagh*); din districtul Mehadia — Ioan, zis fiul voievodului din Mehadia (*Johannes Waydafy dictus de eadem Michald*), Mihail Deș de Temeșel (*Michael Dees de Themessel*), Olciul de Bogoltin (*Olchwl de Bugulthin*) și Ladislau Deze de Domașnea (*Ladislau Deze de Damasnay*); din districtul Izvoarele Carașului — Luca de Luky (*Lucas de Luky*) și George fiul lui Maro (*Georgius filius Maro*); din districtul Bîrzava — Filip Baci (*Philippus Bachi*) și Egidiu, castelanul de Bîrzava (*Egidius castellanus de Borza*); din districtul Comiat — Ladislau Musca (*Ladislau Mozka*) și Ioan diacul (*Johannes literatus*).

Hotărîrea adunării e consemnată în actul din 22 ianuarie 1452⁵⁵ dat de capitolul din Arad, care la 8 februarie 1452 îl introduce pe Mihail de Cerna în stăpînirea cetății Drencova⁵⁶.

De evidențiat faptul că adunarea obștească din 1452 este, în ordine cronologică — după cele din 1389 sau 1390, 1391, 1418, 1419, 1420, 1425 și 1433⁵⁷ — a opta care s-a ținut cu participarea nobililor și cnezilor din mai multe districte⁵⁸. Nu este exclus ca această formulă să fie de dată recentă, adoptată la sfîrșitul secolului al XIV-lea sub influența și după modelul congregațiilor nobiliare comune ale comitatelor bănățene. Dar, la fel de plauzibilă ni se pare ideea funcționării adunărilor reunite ale mai multor districte ca un ecou tirziu al unei unități inițiale, administrative și politice — deocamdată dificil de surprins din informația scrisă sau din cea arheologică —, pe care vor fi avut-o zonele de deal și munte ale Banatului în primele secole ale mileniului nostru, dislocată odată cu instalarea în regiune a autorității regale — respectiv constituirea districtelor.

Din parcurgerea documentelor de pînă la mijlocul secolului al XV-lea analizate mai sus se remarcă, în privința compoziției adunărilor obștești din districtele bănățene, anumite mutații pe parcursul a numai citorva decenii de la prima atestare, determinate, desigur, de transformările

prin care a trecut societatea locală sub impactul noilor realități sociale și politice de tip occidental. Integrarea unei părți a cnezilor în ierarhia feudală ungară a avut consecințe asupra organizării interne a acestui for colectiv. În primele izvoare care le atestă existența — dar cu siguranță și în faza lor de început, neatestată —, adunările românești din Banat au avut un larg caracter popular, la ele participând reprezentanți ai tuturor stărilor, poziția preeminentă fiind deținută de cnezime, feudalitatea românească incipientă. Astfel, documentul amintit din 1369 are intitularea *Universitas keneziorum et aliorum Olachorum de districtu Sebes ...*⁵⁹. Cu timpul, datorită transformărilor de ordin social cunoscute de districte și, în același timp, sub influența congregațiilor nobiliare din comitatele bănățene, are loc atât eliminarea din adunări a oamenilor de rînd — atestați pentru ultima dată în 1428 la o *congregatio generalis* în districtul Mehadii⁶⁰ —, cât și dobîndirea de către nobili (pătura nouă, superioară, a feudalității românești) a rolului hotărîtor în aceste foruri colective: Formula uzitată de la sfîrșitul secolului al XIV-lea este *Universitas nobilium et keneziorum*, cum apare în cele mai multe documente, iar de la mijlocul secolului al XV-lea sînt amintiți numai nobilii — prima astfel de adunare fiind atestată în 1440 la Sebeș: *Nos universi nobiles de districtu Sebes*⁶¹ —, chiar dacă vor mai exista și în continuare adunări comune ale nobililor și cnezilor.

Pierderea caracterului „democratic” al adunărilor obștești din districtele bănățene este, evident, în primul rînd o consecință a transformării din interiorul societății românești.

Procedura de judecată — cum s-a observat și în cazul adunărilor hațegane — e o imitare a procedurii oficiale a regatului, dar cu păstrarea unor elemente tradiționale⁶². Cauzele se judecau după normele dreptului românesc (*jus valachicum*), cu toate că foarte rar documentele precizează acest fapt⁶³. Într-un document emis la Caransebeș de vicebanii de Severin, la 5 iunie 1478⁶⁴, cu ocazia unei adunări judiciare, apare însă expres că procedura de judecată are loc „după legea veche și aprobată a tuturor districtelor românești” (*juxta antiquam et approbatam legem districtuum volachicium universorum*)⁶⁵, iar în mai multe documente bănățene din jurul anului 1500 este menționat *jus Volachie*⁶⁶ și *ritus Volachie*⁶⁷. Un element specific românesc este jurămintul decizoriu acordat uneia din părți, care constituia o probă în vechiul drept românesc⁶⁸, sau pronunțarea întregii adunări la mărturia de adevărire. Emiterea de către forul colectiv de judecată de acte și întărirea acestora cu sigiliile unora dintre membrii săi reprezintă, însă, elemente de certă proveniență străină.

Dealtfel, încă de la primele atestări, instituția adunărilor obștești din districtele bănățene se prezintă, la fel ca în Hațeg, ca un hibrid, elementele românești coexistînd cu cele împrumutate de la adunările judiciare ale regatului. Evoluția instituției, determinată de transformările prin care a trecut societatea locală, s-a realizat în sensul estompării elementelor românești originare și al imitării fidele a adunărilor nobiliare comitatense, pînă în punctul în care singura distincție între acestea din urmă și adunările districtelor românești va rămîne apartenența lor etnică⁶⁹. Acesta a fost, însă, un proces de durată, care — dacă pentru Hațeg se încheia după 1420⁷⁰ — în Banat nu era încă încheiat la începutul secolului al XVI-lea, cînd sînt atestate procesele judecate pe baza dreptului consuetudinar românesc.

Existența instituției a lunărilor obștești, ca principal organ judiciar al districtului, constituie o expresie a regimului de autonomie pe care l-au avut românii din zonele de munte ale Banatului în evul mediu ⁷¹.

NOTE

¹ I. A. Pop, *Mărturii documentare privind adunările cneziale ca instituții românești din Transilvania în veacurile XIV—XV*, în „Revista de istorie”, tom. 34, 1981, nr. 11, p. 2097—2110.

² *Ibidem*, p. 2098.

³ *Documenta Romaniae Historica*, C, *Transilvania*, vol. XI, București, 1981, p. 506—510 (în continuare D.R.II.).

⁴ Pentru adunările judiciare din regatul feudal ungar, vezi Ch. d'Eszlary, *Histoire des institutions publiques hongroises*, Paris, vol. I, 1959, p. 232 și urm., vol. II, 1963, p. 231—234. Pentru adunările obștești din Transilvania, vezi în *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 260—263.

⁵ Studiul de față are la bază documentele editate de pînă la mijlocul secolului, al XV-lea și numai tangențial se referă la cele ulterioare.

⁶ Despre districtele românești din Banatul medieval s-au publicat de-a lungul a mai bine de un secol de la prima abordare — Pesty Fr., *A Szörény vármegyje hajdani oláh kerületek* (Vechile districte românești din comitatul Severin), Budapesta, 1876 — un mare număr de studii. Căcerțile mai vechi — I. Vuia, *Districtus Wolachorum. Cercurile românești bănățene. Cele din Timiș reconstituite pentru prima oară*, în „Analele Banatului”, 1929, fasc. II, p. 65—68, fasc. III, p. 12—37; Gh. Vinulescu, *Privilegiile districtelor românești din Banat*, în vol. *Frații Alexandru și Ion Lapedatu*, București, 1936, p. 869—876; N. Tomiciu, *Districtele valahice privilegiate*, în „Revista Institutului Social Banat — Crișana”, an X, sept.—dec. 1942, p. 596—606; Z. Păclișanu, *Vechile districte românești de peste munți*, în „Revista istorică română”, XIII, 1943, fasc. III, p. 21—25; V. Motogna, *Contribuții la istoria românilor bănățeni în evul mediu. Districtele românești*, în vol. *Banatul de altădată. Studii istorice*, Timișoara, 1944, p. 3—30; Gh. Cotoșman, *Districtele valahice bănățene. (Cinci sute de ani de la confirmarea autonomiei lor)*, în „Mitropolia Banatului”, VII, 1957, nr. 10—12, p. 79—119 — sînt studii de mai mică sau mai mare întindere, astăzi parțial depășite ca informație și interpretare. Utilă e lucrarea lui N. Tomiciu, *Organizarea politică a Banatului în evul mediu* (Lugoj, 1941), unde se sesizează pentru prima dată suprapunerea districtelor unor cnezate românești anterioare, așezate de-a lungul riuurilor. În istoriografia noastră lipsește o sinteză asupra districtelor bănățene la nivelul actual al cercetării; există doar câteva studii privitoare la unele dintre aceste districte — P. Binder, *Localizarea districtului român bănățean Cuițești, o veche organizație a populației băștinașe*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, tom. VII, 1964, p. 321—326; M. Bizerea, C. Rudneanu, *Considerațiuni istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeșului în evul mediu*, în „Studii de istorie a Banatului”, I, 1969, p. 7—15; Al. Nemoianu, *Unele aspecte privind districtele românești din Banat în cursul secolelor XIV—XV*, în „Muzeul Național”, 3, 1978, p. 265—268; Al. Horváth, *Contribuții la delimitarea administrativă și juridică a districtelor Sebeș și Caran*, în „Studii și comunicări de etnografie și istorie”, II, Caransebeș, 1977, p. 403—408; C. Feneșan, *Districtul românesc Mehadia la sfîrșitul secolului al XIV-lea*, în „Banatica”, V, 1979, p. 265—275. Date despre districtele românești din Banat există la Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1971, p. 211—212.

⁷ S. Dragomir, *Cîteva urme ale organizației de stat slavo-române*, în „Dacoromania”, I, 1920—1921, p. 147—161, în special p. 161.

⁸ Pentru localizarea districtelor bănățene, vezi M. Bizerea, C. Rudneanu, *op. cit.*, p. 9—10.

⁹ E. Hurmuzaki-N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, partea 2, București, 1890, p. 553—555 (în continuare Hurmuzaki-Densușianu). Prezența regelui Sigismund la adunare este ocazionată de sosirea lui în Banat în vederea organizării unui mai eficient sistem de apărare a frontierei dunărene. Procesul judecat la Mehadia în 1428 a fost de importanță minoră.

¹⁰ D.R.H., D, vol. I, p. 96—98. Documentul din 1369 a fost analizat în istoriografia noastră, în primul rînd sub aspectul obligațiilor față de regalitate la care erau supuși cnezii români; vezi V. Motogna, *Banatul românesc în veacul al XIV-lea (Epoca Angevinilor)*, în vol. *Banatul de altădată. Studii istorice*, Timișoara, 1944, p. 301; Al. Nemoianu, *op. cit.*, p. 267.

¹¹ În cele mai multe documente medievale numele actualului oraș Caransebeș apare în forma *Sebeș*; abia de la mijlocul secolului al XV-lea forma *Caransebeș* începe să devină mai frecventă. Districtul din jurul orașului se numește, firește, *districtul Sebeș*, iar de la mijlocul secolului al XV-lea, din momentul contopirii lui cu districtul Caran (vezi nota 22), el se va numi *districtul Caransebeș*, chiar dacă orașul va fi numit pe mai departe, în unele documente, *Sebeș*. În paginile ce urmează vom reda întotdeauna numele ce apare în documentul respectiv.

¹² De observat că adunarea de la Caransebeș din 1369 este o adunare comună a *districtului* și a *orașului Sebeș*; fapt ce rezultă atât din formula adunării, cit și din grija cu care sînt consemnate, de fiecare dată distinct, obligațiile ce revin celor două unități administrative; „*ducenti et LXIII floreni in numero super civitatenses solummo, et de districtu eiusdem centum et I floreni insoluti existunt*” și „*Nunc autem, vestra magnificentia trecentos florenos super nos, scilicet provinciam et civitatem, postulat . . .*” (*D.R.H.*, D, vol. I, p. 93-98).

¹³ Hurmuzaki-Densușianu, II/2, p. 94-95.

¹⁴ Hurmuzaki-Densușianu, II 2, p. 92-93. Pentru diploma de privilegiere din 27 august 1457, vezi V. Motogna, *Contribuții la istoria românilor bănățeni în eul mediu. Districtele românești . . .*, p. 8-9; Gh. Cotoșman, *Districtele valahice bănățene . . .*; Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. I, p. 211.

¹⁵ Vezi nota 13.

¹⁶ Vezi R. Popa, *Premisele cristalizării vieții statale românești*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 25-39.

¹⁷ Termenul de „adunări cneziale”, folosit în istoriografia noastră, considerăm că este inadecvat și restrictiv, dat fiind faptul că la aceste adunări participă nu numai cnezii, ci și oamenii de rînd, iar dintr-o anumită etapă poziția preeminentă a cnezilor este înlocuită cu cea a nobililor români.

¹⁸ Vezi notele 38, 42, 44 și 45.

¹⁹ Astfel, documentul care consemnează hotărîrea adunării de la Mehadia din 1428 este întocmit în a șasea zi a adunării: *datum sexta die congregacionis nostre predicte . . .* (Hurmuzaki-Densușianu, I/2, p. 555).

²⁰ Vezi I. A. Pop, *op. cit.*, p. 2109-2110.

²¹ *D.R.H.*, D, vol. I, p. 123-125.

²² *Ibidem*, p. 124. Pentru obligațiile față de regalitate ale cnezilor bănățeni, vezi C. Feneșan, *op. cit.*, p. 266-269.

²³ Identificat multă vreme în mod greșit cu o parte a Caransebeșului, orașul medieval *Caran (Karan)* corespunde, de fapt, actualului sat Căvăran-Constantin Daicovicu; vezi I. Miloia, *Căvăranul în eul mediu (o rectificarea istorică)*, în „*Analele Banatului*”, an IV, n. 1, jan. - martie, 1931, p. 33-57.

²⁴ E. Lukinich - L. Gáldi, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941, p. 421-422 (în continuare *Documenta Valachorum*).

²⁵ Hurmuzaki-Densușianu, I/2, p. 506-507.

²⁶ Hurmuzaki-Densușianu, I/2, p. 508-511.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Pentru istoricul puternicei familii cneziale, ulterioare nobiliare, a Mitnicenilor, vezi Traian Popa, *Familia Mulnic*, în „*Revista Institutului Social Banat Crișana*”, an XIII, mai-aug. 1944, p. 526-538.

²⁹ *D.R.H.*, D, vol. I, p. 216.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Hurmuzaki-Densușianu, I/2, p. 553-555.

³² În perioadele de sedivacanță a banatului de Severin, relativ frecvente la sfîrșitul secolului al XIV-lea și în prima parte a secolului al XV-lea, comitele de Timiș îndeplinea atribuțiile banului, avînd dreptul de jurisdicție asupra districtelor românești.

³³ Hurmuzaki-Densușianu, I 2, p. 554.

³⁴ Evident, *jurali assessores* desemnează aici o calitate a nobililor și a cnezilor din forul de judecată.

³⁵ Hurmuzaki-Densușianu, I/2, p. 503-504.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Hurmuzaki-Densușianu, I 2, p. 586-587.

³⁸ Hurmuzaki-Densușianu, I/2, p. 646-647.

³⁹ Lado (Vlad) de Bizere, intrînd în conflict cu ordinul cavalerilor teutoni, instalați în Banat de regele Sigismund, s-a refugiat „cu oamenii de sub porunca lui” la curtea domnitorului muntean Dan II, la începutul anului 1430; vezi I. D. Suciu, *Aspecte ale unității poporului român în secolele XIV-XV*, în „*Studii*”, tom. 22, 1969, nr. 6, p. 1070-1073; Idem, *Unitatea poporului român (Contribuții istorice bănățene)*, Timișoara, 1980, p. 19-21.

⁴⁰ „... nostris proprijs manibus tacto vivifice signo crucis sanctarum diversarum reliquiarum conditam ad magnam Aram in ecclesia Sebesiensis fundatam eandem reponentes in et super eo Juramentum prestavimus” (Hurmuzaki-Densusăianu, I/2, p. 647).

⁴¹ Hurmuzaki-Densusăianu, I 2, p. 639.

⁴² Hurmuzaki-Densusăianu, I/2, p. 669—670.

⁴³ Astfel la editor.

⁴⁴ Hurmuzaki-Densusăianu, I/2, p. 744—745.

⁴⁵ Hurmuzaki-Densusăianu, II 2, p. 68—69.

⁴⁶ Hurmuzaki-Densusăianu, II 2, p. 43—45.

⁴⁷ Hurmuzaki-Densusăianu, II 2, p. 45—46.

⁴⁸ Dărilor față de banii de Severin la care au rămas pe mai departe obligați cnezii de Măciș erau : la Rusalii un vițel îngrășat, trei porci, trei colaci ; la Crăciun o friptură ; la Paști 12 ouă și un număr de colaci (*Circa festum Penthecostense unum vitelum saginatum et tres verres, et tres cerculos cum una asatura circa festum Resurreccionis domini*) (Hurmuzaki-Densusăianu, II/2, p. 44).

⁴⁹ Vezi mai sus.

⁵⁰ Vezi M. Holban, *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voja (1361—1378)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, V, 1962, p. 62—64.

⁵¹ Hurmuzaki-Densusăianu, I/2, p. 748.

⁵² Din analiza documentelor ajunse pînă la noi emise de adunarea obștească a districtului Sebeș în intervalul 1439—1456, rezultă că un număr de cinci adunări — din 1439, 1440, 1447, 1448 și 1457—din cele șase care sînt atestate s-au intrunit în ziua de joi (*feria quinta*), care și azi e zi de tirg la Caransebeș. Rezultă de aici că adunările românești din Banat se întruneau regulat, în anumite zile, fapt ce constituie un alt argument în favoarea vechimii acestei instituții.

⁵³ Ordinul de convocare a adunării a fost adresat capitlului din Arad, la 8 iunie 1451, din Timișoara (Hurmuzaki-Densusăianu, II/2, p. 3—4).

⁵⁴ Hurmuzaki-Densusăianu, II/2, p. 11—13. De remarcat că și această adunare s-a ținut tot joia (*feria quinta proxima post festum Epiphaniarum Domini*) ; vezi supra nota 46.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Hurmuzaki-Densusăianu, II/2, p. 13—14.

⁵⁷ Vezi notele 21, 24, 25, 26, 29, 33 și 37.

⁵⁸ De amintit că o astfel de adunare reunită a românilor din mai multe unități administrative a avut loc la Deva în 1387, cu participarea cnezilor și a crainicilor din districtul Hațeg, de pe rîul Strei, din comitatul Hunedoara și din Dobra (*Documenta Valachorum*, p. 326—327 ; vezi și I. A. Pop, *op. cit.*, p. 2101).

⁵⁹ *D.R.H.*, D, vol. I, p. 97.

⁶⁰ Hurmuzaki-Densusăianu, I 2, p. 553—555.

⁶¹ Hurmuzaki-Densusăianu, I/2, p. 669.

⁶² M. Holban, *Deposedări și judecăți în Hațeg pe vremea Angevinilor, în Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 238 ; I. A. Pop, *op. cit.*, p. 2100.

⁶³ Gh. Ciulei, *Procese civile judecate după „jus valachicum” în Banat*, în „Banatica”, VI, 1981, p. 226.

⁶⁴ Hurmuzaki-Densusăianu, II/2, p. 248—249.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 248.

⁶⁶ La 1 octombrie 1500 (Hurmuzaki-Densusăianu, II/2, p. 453—454) ; 8 octombrie 1500 (Hurmuzaki-Densusăianu, II/2, p. 454—455).

⁶⁷ La 8 august 1499 (Hurmuzaki-Densusăianu, II/2, p. 419—420) ; 19 mai 1503 (Hurmuzaki-Densusăianu, II/2, p. 510) ; 23 noiembrie 1503 (Hurmuzaki-Densusăianu, II/2, p. 511—515). Vezi și V. Șotropa, „*Legea țării*” sau dreptul cutumiar românesc, în „Samus”, III, 1979—1980, p. 14.

⁶⁸ Gh. Ciulei, *op. cit.*, p. 228.

⁶⁹ De exemplu, introducerea în a doua jumătate a secolului al XV-lea a demnității de jude al nobililor din district, neatestată pînă atunci, reprezintă o preluare din sistemul organizațional al comitatelor nobiliare. O astfel de atestare în 1485 : *Michael Zlathna, iudex nobilium ... districtus Karansebes* (Hurmuzaki-Densusăianu, II/2, p. 286—288).

⁷⁰ În Hațeg a avut loc, în fapt, o substituție a forului românesc de judecată de către cel nobiliar al comitatului Hunedoara (I. A. Pop, *op. cit.*, p. 2106—2107).

⁷¹ Sînt recunoscător dr. Radu Popa pentru observațiile și sugestiile făcute pe marginea acestui studiu.

UNE INSTITUTION ROUMAINE DANS LE BANAT MÉDIÉVAL : LES ASSEMBLÉES PUBLIQUES DES DISTRICTS

— Résumé —

Les régions montagneuses du Banat ont connu au cours du Moyen-Age un régime d'autonomie sous la forme de l'organisation districtuelle : les sources historiques laissent entrevoir le fait que les districts du Banat, situés dans des zones géographiques délimitées par des formes de relief naturelles, se sont superposées à de vieilles formations territorial-politiques préétatiques roumaines.

L'une des expressions de ce régime d'autonomie a été constituée par les assemblées publiques du district — institution attestée aussi dans d'autres régions roumaines du royaume médiéval hongrois — avec la participation des knèzes, des nobles et des roumains issus du bas peuple.

Les assemblées du Banat — attestées pour la première fois en 1369 — se sont déroulées dans la ville de résidence du district, d'habitude sous la tutelle du représentant de l'autorité royale (le châtelain de la cité royale du district ou le „ban” de Severin) ou même en présence du roi. Les prérogatives de l'assemblée ont été en premier lieu de nature judiciaire (les jugements étant faits en conformité avec les normes de *jus valachicum*), mais certains documents permettent de supposer une sphère beaucoup plus large d'attributions, inclusivement administratives et politiques.

L'analyse des documents qui atteste les assemblées du Banat de la seconde moitié du XIV-e siècle jusqu'au milieu du XV-e met en évidence quelques mutations dans la composition de ces tribunaux (notamment la perte de leur caractère „démocratique”), déterminées, certes, par les transformations d'ordre social survenues durant cette période dans la société roumaine et, dans le même temps, par les influences venues de la part des congrégations comitatenses hongroises.

SANCTUARE ȘI ZONĂ SACRE LA GETO-DACI

NICULAE CONOVICI, GEORGE TROHANI

Studierea religiei geto-dacilor a fost de-a lungul timpului abordată din diferite unghiuri și potrivit unor metode de cercetare diferite, așa cum s-a întâmplat și în cazul altor religii ale antichității sau vremurilor mai noi. Direcțiile principale ale cercetărilor moderne au fost critica izvoarelor iterare antice, studiile lingvistice, analogiile cu alte religii apropiate (înrudite sau nu), încercările de descifrare a iconografiei unor opere de artă, căutarea unor elemente transmise prin sincretism în religia romană, analogiile etnografice și folclorice și, nu în ultimul rând, cercetările arheologice. Merită amintit și efortul unor cercetători de a studia religia geto-dacilor în cadrul mai general al istoriei religiilor și al istoriei filosofiei, prin prelucrarea în spiritul acestor discipline a surselor literare și a unora din monumentele arheologice considerate ca fiind cele mai semnificative ¹.

În ultima vreme, un număr tot mai mare de cercetători ai fenomenului religios preistoric au subliniat necesitatea de a se aborda interpretarea vestigiilor arheologice cu semnificație religioasă nu doar cu mijloacele arheologiei tradiționale, ci mai ales în lumina cunoștințelor teoretice actuale privind istoria religiilor. Acestea din urmă sînt astăzi în măsură să ofere anumite *criterii apriorice* de identificare a monumentelor și obiectelor de cult, complet independente de *experiența arheologică* (generatoare a multor erori de apreciere), dar legată în schimb de *experiența religioasă* — care nu întotdeauna își găsește exprimarea directă în echipamente de cult materiale ².

Pe o astfel de bază teoretică cercetătorul vest-german Carstens Colpe ³ a propus trei criterii de identificare a sanctuarelor (temple) preistorice după care se revelează ritualizarea :

1. *Forme repetate de sanctuare (categoria repetiției)* — pornind de la principiul că sanctuarele copiază aranjamentul unui loc în care a avut loc prima inițiere (*illo tempore*, după Mircea Eliade);

2. *Crearea unui „spațiu pentru revelație”, prin fundarea unui complex de cult (categoria revelației)* — după care un „loc sacru” nu este creat într-un spațiu amorf, ci el există aprioric și urmează doar a fi descoperit, revelat; așadar el „precede” amenajarea sanctuarului, fie el construit sau natural ⁴. Această idee poate fi foarte fertilă în arheologie, deoarece previne o excludere categorică a prezenței unui spațiu sacru într-un anumit loc.

3. *Simbolistica extraordinarității* — care permite individualizarea a unui loc sacru datorită *unicității* sale. Această idee, care include și sanctuarele naturale (munte, peșteră, copac etc) cit și pe cele construite, este legată de un concept religios universal, acela al „simbolismului centrului”.

Acestor trei criterii C. Colpe le adaugă și un altul cu caracter negativ — „*categoria de sacrificiu*” — după care ofrandele sînt legate îndeosebi de gîndirea magică și nu de o credință religioasă anumită.

Pornind de la aceste criterii cercetătorii polonezi Andrzej Prinke și Tadeus Makiewicz⁵ au reușit să identifice 10 sanctuare (zone sacre) pe teritoriul Poloniei, unele folosite în mai multe epoci istorice (din cultura lusaciană pînă în feudalismul timpuriu), pe care le împart în patru grupe: sanctuare pe virfuri de munți, sanctuare cu podele decorate, sanctuare acvaticе și sanctuare de necropolă. Ei au dovedit astfel valabilitatea criteriilor propuse de C. Colpe, propunînd și unele amendamente între care mai important ne apare acela după care *prezența ofrandelor nu exclude existența sanctuarelor*, deși manifestări de cult nu au fost sesizate decît la două din cele zece sanctuare.

Pentru lumea miceniană, unde cercetările sînt mult mai avansate, criteriile de identificare a sanctuarelor sînt ceva mai sigure, deși există încă numeroase divergențe în legătură cu funcționalitatea unuia sau altuia din complexe de cult descoperite: temple, sanctuare naturale, depozite votive, magazii de temple, ateliere asociate templelor, echipamente de cult etc. Este de remarcat marea varietate a complexelor legate de cult precum și împrejurarea că nu întotdeauna obiectele de cult se găsesc în sanctuare, iar sanctuarele nu conțin întotdeauna sau doar obiecte „de cult”⁶.

Privite în această lumiă cercetările asupra monumentelor de cult ale geto-dacilor, trebuie să o recunoaștem, se află abia într-un stadiu incipient. În cercetarea românească s-au manifestat mai multe tendințe în ceea ce privește identificarea sanctuarelor, zonelor sacre, a manifestărilor și obiectelor legate de cult sau magie. Descoperirea și cercetarea celebrelor sanctuare din Munții Orăștiei și ulterior a altor monumente asemănătoare pe teritoriul locuit de daci a avut ca urmare o tendință manifestată de unii cercetători de a subestima sau chiar de a pune sub semnul întrebării existența altor categorii de sanctuare geto-dacice. Aceștia au considerat că singurele tipuri de sanctuare cunoscute de daci au fost cele cu *aliniamente de culoane* și acelea *circulare*, cu plan simplu sau compus, de felul celor descoperite la Grădiștea Muncelului, Costești, Piatra Roșie, Pietrosul lui Solomon, Fețele Albe — terasa III, Bănița, Căpîlna, Piatra Craivii, Pecica, Poloviagi (?), Bitca Doamnei, Brad, Barboși(?), Dolinean⁷.

Alți cercetători sînt de acord să includă în rîndul sanctuarelor și unele clădiri prevăzute cu absidă orientată spre NNV, cu una sau două încăperi⁸, de felul celor de la Popești, Piatra Roșie, Pecica, Cetățeni, București - Tei, Cîrlomănești și Brad. Unii dintre aceștia din urmă apreciază că și acele clădiri cu încăperi concentrice, cea interioară absidată și orientată spre NNV, descoperite în zona Munților Orăștiei și considerate de cercetătorii lor locuințe permanente (Pustiosu, Fețele Albe)⁹ sau stîni (Rudele, Meleia)¹⁰ sînt tot sanctuare avînd în vedere analogiile cu marele sanctuar circular de la Sîrmizegetusa¹¹.

Toate aceste monumente sînt însă de dată recentă, cele mai vechi dintre ele putînd fi puse în legătură cu epoca lui Burebista, eventual cu „reforma” religioasă introdusă de Deceneu¹². Înseamnă oare că înainte și după această presupusă „reformă” geto-dacii nu au cunoscut și alte

tipuri de sanctuare? Un răspuns afirmativ la această întrebare pare inacceptabil în lumina cunoștințelor actuale despre vechile popoare indo-europene, pentru a ne opri numai la acestea.

Și în adevăr se cunosc mai multe categorii de monumente, puse în evidență de cercetările arheologice, considerate drept complexe de cult sau de magie. Ne referim la așa-numitele „câmpuri de gropi rituale” — considerate de către unii cercetători drept necropole (Tei, Dămăroaia Snagov, Moigrad, Sighișoara, Sfântu Gheorghe-Bedehaza, Oradea-Salca, Bratei, Cladova, Florești-Bacău, Ocnița, Zvoriștea¹³), gropile cu sacrificii umane din interiorul sau din afara așezărilor (Popești, Poiana, Brad, Orlea, Sighișoara, Grădiștea, Crăsani, Șura Mică, ș.a.¹⁴), gropile cu ofrande sau cu idoli și alte obiecte de cult (Răcătău, Poiana, Ocnița, Grădiștea, Cîrlomănești, Crăsani, Epureni-Birlălești, Fintinele¹⁵), depozitele votive din jurul vetrelor, uneori decorate, ale locuințelor (Popești, Sprincenata, Poiana, Crăsani, Dumbrava, Chirnovi, Corni-Huși, Cătunu¹⁶), schelete umane aflate sub podelele unor locuințe sau între locuințe (Chirnovi, Cătunu, Poiana, Popești¹⁷), depunerile votive din apropierea apelor (Comțești¹⁸), fântinile votive (Ciolăneștii din Deal, Brad¹⁹), depozitele de uneltă (de felul celui descoperit în turbăria de la Lozna²⁰), tezaurile de vase și obiecte de podobă, uneori asociate cu monede²¹, sacrificiile de animale, descoperite în gropi²² ș.a. Nu putem să nu amintim și existența unor *sanctuare naturale* — muntele și peștera Kogaionon (Strabon, VII, 3, 4—5) ori lăcașele de cult de la Cetățeni²³. Lor li se adaugă o gamă destul de variată de obiecte considerate de cult sau pentru magie, pe care nu le mai amintim aici.

Toate aceste indicii ne duc la convingerea că geto-dacii, asemenea tuturor popoarelor indo-europene, aveau o mare varietate de manifestări religioase, ale căror rădăcini le putem surprinde uneori încă din epoca bronzului și chiar mult mai vechi. În același timp trebuie să admitem că o mare parte a acestor manifestări ne rămân încă necunoscute.

În continuare dorim să atragem atenția asupra unor aspecte mai puțin avute în vedere atunci când a fost vorba de caracterizarea sanctuarelor dacice. Considerăm, de asemenea că prin urmărirea unui număr redus de criterii de identificare, unanim acceptabile, se poate ajunge la o cunoaștere mai aprofundată a acestei categorii de monumente. Este vorba de criteriile enunțate de C. Colpe, aplicate condițiilor specifice ale sanctuarelor geto-dacice recunoscute ca atare sau numai presupuse. Aceste criterii, folosite și în studierea altor religii preistorice, ar putea fi :

1. Amplasarea monumentului în cadrul așezării (sau în afara ei), în raport cu celelalte clădiri — categoria revelației ;
2. Planul și elevația acestuia — categoria repetiției ;
3. Orientarea — categoria repetiției ;
4. Asocierea sanctuarului cu alte monumente sau obiecte legate de cult — categoria de sacrificiu ;
5. Caracterul de *unicat* al monumentului în cadrul așezării, împiedicând atribuirea unui sens profan acestuia — categoria extraordinarității ;
6. Asocierea sanctuarului cu construcții profane cu funcționalitate deosebită — categoria revelației.

Pe baza celor șase criterii menționate vom analiza următoarele categorii de monumente: A. aliniamente de coloane; B. sanctuare circulare simple și compuse; C. sanctuare cu plan rectangular și absidă; D. construcții cu plan diferit de cele de mai sus, considerate a fi însă sanctuare.

A. *Sanctuarele cu aliniamente de coloane.* Asemenea construcții au fost identificate pînă în prezent la Grădiștea Muncelului (5 pe terasa XI, 1 pe terasa X), Costești (4), Pietroasa lui Solomon (1), Piatra Roșie (1), Căpîlna (cel puțin 2), Piatra Craivii (cel puțin 2), Bănița (1), Bîtea Doamnei (1 sau 2), Polovragi (1 ?) și unul îndoielnic la Barboși²⁴. În total 19, eventual 21.

A.1. *Amplasarea.* Acest gen de monumente apar fie în cadrul unei zone sacre (Sarmizegetusa, eventual Piatra Roșie, Căpîlna), în apropierea zidului de incintă (Piatra Roșie, Costești, Bîtea Doamnei) sau pe terase anume amenajate (Căpîlna, Piatra Craivii).

A.2. *Planul și elevația.* Planul lor este rectangular, reprezentat printr-un număr variabil de plinte de colan dispuse în șiruri paralele, relativ uniform distanțate (Sarmizegetusa terasa XI, Piatra Roșie, Costești nr. I, III, IV, Piatra Craivii terasa-balcon, Bănița, Pietroasa lui Solomon), alteori cu distanțe ușor variabile în cadrul aceluiași șir (Sarmizegetusa sanctuarul mare deandezit de pe terasa X), iar în unele cazuri cu o grupare zonală a șirurilor (Costești eventual aliniamentul II, Piatra Craivii terasa V, Bîtea Doamnei etajat). Numărul șirurilor și al tamburilor dintr-un șir este variabil. Plintele sînt de regulă discoidale, dar se cunosc și unele ovale, poligonale sau de forme neregulate (Piatra Craivii) sau plinte formate din lespezi alăturate (Sarmizegetusa aliniamentul de sub sanctuarul A). Ele lipsesc cu totul la Barboși, unde de altfel șirurile nu sînt paralele, iar caracterul de sanctuar este cu totul îndoielnic. Deasupra plintelor se ridicau coloane de lemn (cel mai adesea) sau de piatră (numai la Sarmizegetusa, ultima fază), care trebuiau să susțină un acoperiș. Unele erau înconjurate de pilaștri de piatră (Sarmizegetusa ultima fază), altele aveau o împrejmuire (pereți ?) din lemn (Sarmizegetusa aliniamentele cu plinte de calcar, Piatra Craivii). În cele mai multe cazuri elementele de elevație au dispărut complet sau nu au fost publicate.

A.3. *Orientarea aliniamentelor* este adaptată configurației terenului: V—E la Piatra Roșie, NE—SV sau NNE—SSV la Sarmizegetusa și Piatra Craivii terasa V, NV—SE la Costești și Piatra Craivii terasa-balcon, N—S la Bîtea Doamnei.

A.4. *Asocieri cu alte monumente de cult.* Doar pe terasa V de la Piatra Craivii au apărut gropi cu ofrande printre plinte, iar în apropierea laturii de sud a aliniamentului o „temelie” circulară formată din 12 blocuri de piatră (diametrul 7 m). La Sarmizegetusa se semnalează platforme de acces, drumuri pavate, iar la sanctuarul A cuie ornamentale și un „medalion” de lut cu o reprezentare feminină. Nici unul din aceste monumente nu are în apropiere vetre-altar care să sugereze că erau dedicate vreunei divinități.

A.5. *Caracterul sacru* le este conferit de planul specific, de monumentalitate, de amplasament (uneori în cadrul unei incinte sacre) și de lipsa unui inventar profan (din cîte se cunoaște pînă în prezent).

A.6. Nu se cunosc asocieri între acest gen de construcții și ateliere meșteșugărești, deși la Piatra Craivii (terasa V) s-a găsit un astfel de atelier.

Aici se află însă singura terasă care a oferit bogate urme de locuire. Arhitectul D. Antonescu consideră aliniamentele ca fiind legate de inițierea tinerilor în acțiuni războinice, având în vedere apropierea unora din ele de zidurile de incintă (uneori este vorba doar de ziduri de susținere a teraselor)²⁵. În caz de război unele aliniamente au fost demontate chiar de către daci (Grădiștea Muncelului, Costești, Căpîlna, Polovragi) pentru refolosirea pietrei — observație care trebuie avută în vedere. Sanctuarele cu aliniamente de coloane se cunosc numai începând cu secolul I î.e.n. și pot fi puse în legătură cu reforma religioasă a lui Deceneu. S-a presupus că arhitectura lor este inspirată de aceea a templelor grecești, dar într-o manieră proprie spiritualității autohtone²⁶.

B. *Sanctuare circulare*. Se impart în două mari categorii : a. simple și b. cu încăperi concentrice, cea centrală avînd o absidă orientată spre NNV. Le vom trata separat.

B.a. *Sanctuare circulare simple* au fost descoperite la Sarmizegetusa, Fețele Albe, Pecica, Brad și Dolinean²⁷ — în total 5.

B.a.1. *Amplasarea*. Aceste sanctuare sînt situate în zone special amenajate în cadrul așezărilor (primele patru) sau în afara acestora (Dolinean). La Brad și Pecica zonele sacre sînt situate în partea de nord-vest a așezărilor, iar la Sarmizegetusa în extremitatea nord-vestică a terasei XI. La Brad suprapune un sanctuar anterior de un plan diferit și se învecinează cu o piață pavată, iar la Pecica aparține primei faze a așezării, în apropierea lui construindu-se în faza următoare un alt sanctuar, cu plan absidal. La Dolinean așezarea nu a fost identificată, de unde se poate presupune că locul sanctuarului avea o semnificație sacră chiar înainte de ridicarea acestuia. La Fețele Albe nu cunoaștem planul complet al așezării, dar se pare că după incendiere acest sanctuar a fost înlocuit cu un altul, de plan circular complex, situat pe terasa I.

B.a.2. *Planul și elevația*. Aceste sanctuare închid o suprafață circulară, de dimensiuni variabile — 6-14 m în diametru. La Pecica există și o platformă lutuită, cu lățimea de 0,50 m, în jurul îngrăditurii din stâlpi de lemn. Amenajarea construcției diferă la fiecare monument în parte. La Pecica s-au păstrat amprente de stâlpi verticali, cu secțiunea circulară sau pătrată — intercalați —, iar la mijloc o vatră înconjurată cu pietre. La Brad sînt două vetre la exteriorul construcției. Stâlpii erau circulari unii depășind puțin cercul spre interior sau exterior; groapa 29 avea formă de clopot. Pe platforma de lut s-au găsit fragmente ceramice, cenușă, cărbuni și lipitură de la pereți. Se presupune că această construcție avea și acoperiș. La Dolinean sanctuarul avea două intrări, situate pe axa E—V, iar în centru se afla o platformă din lut galben în care se adîncea o groapă ce cobora în trepte spre vest. La exteriorul stîlpilor se afla o îngrăditură din pietre; stâlpii erau uniți între ei cu scinduri, iar acoperișul era din material perisabil. La Fețele Albe sanctuarul era mărginit de o îngrăditură de stâlpi înalți și înguști, intercalați din loc în loc cu lespezi rectangulare joase și late. Intrarea era la ESE.

Elevația sanctuarului de la Fețele Albe era din lemn, judecînd după resturile carbonizate păstrate, dar nu se cunoaște felul în care se făcea legătura între stâlpii de piatră și cei de lemn. În centru se afla o îngrăditură rectangulară de pietre, orientată VNV—ESE, cu o lespeze lungă de calcar spre VNV. În jumătatea de sud s-a descoperit o groapă pornind

de la nivelul de călcare, considerată ulterioară. La Sarmizegetusa întâlnim aceeași alternanță de stâlpi din piatră înguști și lați, mult mai regulat dispuși. La interior s-a găsit o podină din lut bătut, acoperită cu un strat de arsură conținând materiale romane. Mai multe gropi de pari care străpung la interior platforma sînt atribuite tot unei construcții romane. Fragmente de țigle de tip grecesc găsite în umplutură pledează pentru existența și aici a unui acoperiș, după cum arsura amintită ar putea aparține elevației din lemn. Nu se cunoaște locul intrării.

B.a.3. *Orientarea* poate fi stabilită numai în unele cazuri : VNV—ESE la Fețele Albe, V—E la Dolinean, iar pentru celelalte intrarea trebuie apreciată în funcție de relațiile cu construcțiile din jur.

B.a.4. *Asocieri cu alte monumente de cult.* La Sarmizegetusa și Pecica sanctuarele sînt incluse în zona sacră, la Brad suprapune o construcție de cult, se leagă de piața pavată și de mai multe gropi de ofrande.

B.a.5. *Caracterul sacru* al construcțiilor este dat de faptul că ele reprezintă un unicat în cadrul așezării, de amplasarea lor și de lipsa inventarului specific locuințelor. Nici unul dintre aceste sanctuare nu este identic cu altul. S-a sugerat o origine grecească a acestui tip de construcție dar ideea se regăsește la geto-daci atît într-o perioadă mai veche cît și în construcții laice²⁸. Simbolistica centrului este sugerată de pildă de planurile circulare ale „cîmpurilor de gropi rituale” de la Bratei²⁹ și Zvoriștea³⁰ (sec. III î.e.n.). Aceeași simbolistică se regăsește la „Soarele” de andezit din incinta sacră a Sarmizegetusei, cu diametrul de 6,98 m și marcat la interior cu un cerc format din cepuri de marmoră³¹.

B.a.6. Nu se poate face vreo legătură între acest tip de sanctuare și construcții profane din apropiere. Toate aceste sanctuare se datează între sfîrșitul sec. II î.e.n. (Pecica) și începutul sec. II e.n. (Sarmizegetusa, eventual Fețele Albe).

B.b. *Sanctuare circulare cu încăperi concentrice.* Singurul monument de acest tip recunoscut unanim drept sanctuar este acela de la Grădiștea Muncelului³², la care se adaugă cel de la Racoș recent descoperit și încă nepublicat³³. Analogiile de plan și orientare ne determină să atribuim aceeași funcționalitate construcțiilor de pe dealul Pustiosu, de la Fețele Albe — terasele I, II (?), X, XII —, Rudele movila nr. 3, Meleia movila nr. 2 Platou și cea de pe terasa II, precum și construcției cu absidă apărută sub marele sanctuar circular de la Sarmizegetusa³⁴. Nu este exclus ca și alte construcții circulare sau ovale de la Rudele și Meleia să fi avut funcția de sanctuare sau să fie în vreun fel legate de cele menționate, dar planul și orientarea încăperilor lor sînt diferite.

B.b.1. *Amplasarea.* Acest tip de sanctuar a apărut cu precădere în zona Munților Orăștiei, de unde s-a extins, se pare, și în sud-estul Transilvaniei (Racoș). Deoarece nu există planuri de situație decît pentru sanctuarul de la Sarmizegetusa, nu putem face aprecieri în cazul celorlalte. În capitala Daciei el se afla la capătul drumului pavat, în partea de NE a incintei sacre, ocupînd un loc central ca importanță religioasă.

B.b. 2. *Planul și elevația.* Atît la Grădiștea Muncelului cît și în celelalte stațiuni amintite planul construcțiilor de care ne ocupăm este format din trei elemente concentrice : o împrejmuire circulară sau ovală din piatră aparținînd unui fel de pridvor, o încăpere circulară sau ovală cu una, două sau patru intrări și o încăpere de formă absidată, plasată oarecî-

cum excentric, adică lăsind un spațiu mai mare în partea de sud-est, destinat ceremoniilor. Intrările se găseau fie pe laturile lungi (Sarmizegetusa), fie pe latura scurtă de sud-est.

Elevația era din lemn (Sarmizegetusa, Rudele, Meleia) sau din îngrădeală de nuiele de pari, lipită cu lut (Fețele Albe, Pustiosu). Podina încăperilor este totdeauna mai ridicată față de cea a pridvorului. În interiorul camerei circulare (ovale) se aflau una sau două vetre (excepții la Fețele Albe, Pustiosu), iar în camera absidată de asemenea câte o vatră (excepții la Sarmizegetusa, Fețele Albe terasele I și XII). Toate erau acoperite — la Sarmizegetusa o dovedesc lespezile de piatră de la baza stîlpilor de lemn.

B.b.3. *Orientarea* — întotdeauna cu absida spre NNW.

B.b.4. *Asocierea cu alte monumente sau obiecte de cult*. La Sarmizegetusa sanctuarul face parte din incinta sacră și suprapune o construcție poligonală, cu încăperea centrală absidată ³⁵. La Fețele Albe-terasa I: ceramică pictată, caserolă de import; terasa III: pridvorul are podina decorată, un ulcior descoperit în interiorul sanctuarului este pictat cu motive solare și aviforme. Rudele — movila 3: vas cu guler, chiupuri. Meleia — movila nr. 2: vas miniatură, ceramică cu semne incizate și ștampilate, ceramică pictată cu motive vegetale, geometrice și zoomorfe, vas cu guler, chiupuri; terasa II: vas cu guler, chiupuri. La Pustiosu: vatră decorată în încăperea centrală, chiupuri; construcția și vatra suprapun alte două construcții și vetre anterioare. Asemenea suprapuneri se semnalează și la Meleia ³⁶.

B.b.5. *Caracterul sacru* al construcțiilor este conferit de amplasarea specifică (Sarmizegetusa), de uniformitatea planului și a orientării, de prezența în unele cazuri a ceramicii pictate cu simboluri de cult (Pustiosu, Fețele Albe, Meleia), suprapunerile de monumente de același fel (Sarmizegetusa, Pustiosu, Meleia). Amplasarea camerei interioare cu absidă nu poate avea decât un rol ritual. În așezarea civilă a Sarmizegetusei, unde se cunosc clădiri cu plan circular, n-au apărut niciodată construcții de acest tip.

B.b.6. *Asocierea cu construcții sau obiecte profane*. În sanctuarul mare circular de la Sarmizegetusa nu se cunosc obiecte de inventar. Se presupune doar că piroanele cu inel găsite în dreptul stîlpilor de lemn ai încăperilor serveau pentru agățarea de ofrande. În schimb în construcția aflată la 2,70 m sub nivelul acesteia au apărut fragmente ceramice ³⁷. Celelalte construcții aveau un inventar bogat, asemenea locuințelor, ceea ce a și dus la interpretarea lor ca atare. Ne reținem atenția mai ales uneltele meșteșugărești și armele.

Astfel la Rudele s-au descoperit un cosor, o pilă, unelte de modelat ceramică; la Pustiosu — cuțitaș, sfredel, dorn, daltă, călcii de lance (?); la Fețele Albe terasa I — cosor, cute, fragment de teacă, călcii de lance —, iar pe terasa XII unelte de fierar; la Meleia movila 2 — cuțit, tocuri de unelte sau arme de fier, fusaiolă, rîșniță fragmentară, cute. Fragmentele de zgură găsite în dreptul altor construcții de la Rudele și Meleia nu au apărut în clădirile cu camera centrală absidată. Inventarul construcțiilor de la Fețele Albe, Pustiosu, Rudele și Meleia nefiind integral publicat este greu de făcut aprecieri asupra destinației acestor unelte, dar nu este exclus să existe o legătură între practicarea anumitor meșteșuguri și

acest tip de sanctuare, așa cum se întâmplă cu sanctuarele liniare cu absidă din categoria următoare.

După părerea noastră, acest gen de sanctuare reprezintă un hibrid între sanctuarul circular simplu și sanctuarul rectangular cu absidă. Ar putea, prin urmare, să fie un indiciu al unui sincretism religios petrecut în perioada de reorganizare a statului dac în secolul I e.n., în timpul lui Decebal sau al predecesorilor săi imediați.

C. *Sanctuarele rectangulare cu absidă* se cunosc pe întregul spațiu geto-dac, la București-Tei, Popești, Cetățenii din Vale, Piatra Roșie, Pecica, Cîrlomănești, Brad³⁸ — în total 7.

C.1. *Amplasarea*. Nu dispunem de date concrete în această privință decît pentru construcțiile de la Popești, Piatra Roșie, Pecica și Brad. În aceste cazuri avem de a face cu zone special amenajate fie în apropierea unei piețe publice și a altor construcții importante (Popești, Brad,) fie individualizate printr-un drum pavat (Piatra Roșie) ori situate într-o zonă în care se poate urmări o continuitate a cultului (Pecica). La Cîrlomănești erau două construcții contemporane dedicate cultului, dintre care una cu absidă, iar la Cetățenii din Vale construcția acoperea un mormînt cu inventar deosebit.

C.2. *Planul și elevația*. Elementul comun al acestor construcții este planul rectangular, cu o absidă orientată spre NNV. Ele pot avea o singură încăpere (Pecica, Tei), două (Piatra Roșie, Cetățeni, probabil și Popești deși aici puteau fi trei încăperi) sau chiar mai multe, cum pare a fi cazul la Cîrlomănești. La Brad absida a fost adăugată, se pare, ulterior. Tehnica de construcție este diferită de la caz la caz, lemn cu lipitură de lut (Brad, Cetățeni, Tei), temelie de piatră (Piatra Roșie, Cîrlomănești), vălătuci (Popești), cofraj de pământ bătut (Pecica). Amenajarea interiorului diferă și ea : la Popești se află un altar din lut ars în prima încăpere și două altare (dintre care unul decorat) în camera absidată, iar în prima cameră, în colțul de nord-vest, se mai află și un postament din lut ; la Brad și Piatra Roșie lipsesc alte amenajări interioare ; la Cetățeni construcția suprapune un mormînt ; la Cîrlomănești trei rînduri de stîlpi susțineau acoperișul ; la Tei, în colțul de sud-vest, exista o groapă pentru ofrande ; la Pecica apare o singură vatră în centrul încăperii, dar și un fragment de vatră portativă cu decor ; la Popești, într-un nivel mai vechi, sub sanctuarul cu absidă a apărut o altă construcție de mari dimensiuni, conținînd cel puțin trei încăperi sau o încăpere centrală înconjurată de altele, iar în încăperea centrală s-au găsit urmele a două îngrădituri din pari de formă absidată deschisă, una din îngrădituri înconjurînd un altar nedecorat. Atît clădirea cît și îngrăditurile absidate sînt orientate NNV—SSE.

Amplasarea absidei la interior amintește de sanctuarele circulare compuse descoperite în Munții Orăștiei, dar planul este diferit.

C.3. *Orientarea* — absida este întotdeauna spre NNV.

C.4. *Asocierea cu alte monumente sau obiecte de cult* este de asemenea variabilă : la Cîrlomănești cu gropi conținînd fragmente de statuete, vecinătatea cu o clădire conținînd altare, statuete zoomorfe și personaje umane ecvestre ; la Tei cu o groapă interioară conținînd ofrande printre care și o lingură de turnare ; la Brad apropierea de piața publică ; la Cetățeni cu un mormînt cu idoli ; la Pecica cu vetre înconjurate cu pietre la

exterior și gropi cu ofrande; la Piatra Roșie cu un scut de paradă în interior, gropi umplute cu arme, un candelabru și materiale de construcție, drum de acces pavat; la Popești cu altare la interior, iar în vecinătate o piață publică și celelalte construcții ale palatului.

C.5. *Caracterul sacru* al construcțiilor este dat de planul clădirilor, amplasarea lor într-o zonă sacră, orientarea constantă a absidei, caracterul de unicat în cadrul așezărilor — la Brad se mai menționează însă o construcție cu absidă în vecinătatea pieței publice —, asocierile cu altare (vetre) decorate, cu gropi de ofrande, cu idoli și alte obiecte de cult.

C.6. *Asocierea cu construcții profane deosebite*, de regulă ateliere se întilnește la Pecica și Popești, iar la Tei și Cîrlomănești este sugerată.

Organizarea diferită a spațiului interior și exterior la acest gen de construcții, ca și la celelalte tipuri de sanctuare, cu excepția celor circulare cu plan compus, sugerează faptul că fiecare sanctuar era destinat unor manifestări de cult diferite. Această constatare ne conduce spre admiterea posibilității existenței și a altor categorii de sanctuare care însă nu se încadrează tipurilor prezentate mai sus. Am menționat în rîndurile anterioare sanctuarul mai vechi de la Popești, clădirea cu altare de la Cîrlomănești precum și unele construcții cu încăperi concentrice de la Rudele și Meleia — cele din ultimul punct neavînd pînă în prezent asigurat caracterul de sanctuar. Cercetările arheologice au pus însă în evidență și alte construcții care, analizate pe baza criteriilor folosite pentru identificarea de sanctuare, ar putea fi încadrate în această categorie. Nu le putem descrie aici pe toate, de aceea le vom grupa după elementele caracteristice comune.

D.1. *Amplasarea altor categorii de sanctuare* în cadrul unei zone sacre a fost sesizată la Ocnița, Piscu Crăsani, Cîrlomănești, Pietroasele (în ultima fază ringuri de piatră cu ofrande) și chiar Sarmizegetusa³⁹ — sanctuarul cu stîlpi de andezit ce suprapune sanctuarul vechi din calcar, sanctuarul cu stîlpi din calcar suprapus de aliniamentul de pe terasa X.

D.2. *Plan și mobilier ritual* — la Piscu Crăsani avem o piață cu un altar decorat și înconjurată de clădiri monumentale; la Cîrlomănești o clădire rectangulară cu patru vetre, dintre care două decorate; la Vlădiceasca⁴⁰ locuința nr. 30 cu două încăperi, trei vetre, dintre care una decorată și orientată NNW—SSE; la Chirnogi locuința nr. 12 de formă pentagonală, cu „absida” spre NNW, conținînd patru vetre⁴¹.

D. 3. *Orientarea rituală* spre NNW se întilnește la Piscu Crăsani, Chirnogi (loc. 12) și Vlădiceasca (vatra decorată).

D.4. *Asocierea cu alte monumente și obiecte de cult* poate fi departajată după mai multe asocieri tipice:

— locuințe conținînd morminte — Ocnița, Chirnogi (loc.13), Cătunu — sau morminte asociate locuințelor — Poiana, Grădiștea⁴².

— asocierea cu vetre decorate — Crăsani, Popești, Poiana, București-Mihai Vodă, Popești Leordeni, Vlădiceasca, Radovanu⁴³.

→ asocierea cu gropi de ofrandă, unele astupate ritual cu lut galben → Popești, Radovanu, Vlădiceasca, Crăsani, Cîrlomănești⁴⁴.

— suprapuneri repetate de vetre peste gropi de ofrandă — Popești, Poiana, Sprinceana⁴⁵.

— asocierea cu idoli din lut, „căței de vatră” și alte obiecte de cult ⁴⁶ — la Ocița, Poiana, Sprincenata, Crăsani, Vlădiceasca, Dumbrava, Cîrlomănești, Corni-Huși, Bunești-Averești, Radovanu.

D. 5. *Caracterul sacru al acestor amenajări* este dat de elementele reprezentate la punctele 1—4. Nu în toată cazurile se poate vorbi de sanctuare (temple) propriu-zise, aparținând comunității, mai ales ținând seama de faptul că în cadrul unei singure așezări pot apărea mai multe complexe rituale diferite. Atita vreme cît descoperirile amintite nu vor fi publicate monografic, pentru a se cunoaște poziția monumentelor în cadrul fiecărei așezări, trebuie avute în vedere toate aceste elemente dispartate. Lor li se vor adăuga și alte complexe cu caracter ritual de felul cîmpurilor de gropi rituale, gropile conținînd sacrificii umane sau de animale, depozitele votive etc.

D. 6. *Asocierile cu construcții speciale profane*, în speță cu ateliere de fierar, de olar sau cu indicii ale unor activități metalurgice au fost sesizate la Cățelu Nou, Chirnogi, Radovanu, Vlădiceasca, Piscu Crăsani, Ocița, București-Tei, Bunești-Averești, ș.a. Despre rolul celor ce acționează cu focul, de felul fierarilor și olarilor, am discutat cu alt prilej ⁴⁷.

Din datele prezentate în rîndurile de mai sus manifestările religioase ale geto-dacilor ne apar ca extrem de complexe și de variate. Cele mai multe dintre ele își au sorginea în epocile anterioare, altele ne apar sub forma unor creații noi cu marcate tendințe unificatoare. Ar fi multe de discutat despre împletirea manifestărilor religioase oficiale, de stat, cu vechile credințe populare și cu practicile magice. Fără a pune la îndoială existența unui panteon comun, pan-dacic, avem impresia că fiecare comunitate tribală sau unional tribală își avea divinitățile și tradițiile proprii, situație constatată și la alte popoare indo-europene — greci, italici, celți, germani. Unificarea politică realizată de Burebista a avut se pare un corespondent și pe plan religios prin reformele lui Dece-nu. Așa s-ar explica apariția tîrzie a unor tipuri comune, dar nu identice, de sanctuare, de felul aliniamentelor de coloane sau al sanctuarelor circulare simple. Un pas înainte a început a fi realizat către mijlocul sau în a doua jumătate a sec. I e.n., pe un spațiu mult mai restrîns, prin apariția sanctuarelor circulare cu plan complex, cu absidă înterioară. Cucerirea romană a pus însă capăt acestei noi sinteze, care a rămas fără urmări. În timpul stăpînirii romane, odată cu lichidarea preoțimii dacice, populația autohtonă în curs de romanizare a mai păstrat doar resturi ale străvechilor credințe populare. La fel ș-a întîmplat și cu dacii liberi care nu mai au sanctuare menținînd doar anumite practici legate mai mult de magie ⁴⁸. Unele divinități locale au continuat însă a fi adorate în Dacia romană ⁴⁹ prin *interpretatio romana* — sau trecînd chiar dincolo de hotarele acestei provincii odată cu soldații daci din trupele auxiliare.

NOTE

¹ Din bogata bibliografie existentă menționăm doar următoarele lucrări: V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, passim; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, p. 72; idem, în *Istoria României*, I, 1960, p. 329–337; I. I. Russu, AISC, 5, 1944–1948, p. 61–136; idem, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, passim; N. Gostar, AIIA, Iași, II, 1965, p. 237–253; Lucian Blaga, *Izvoade*, București, 1972, p. 63–86 (*Getica*); H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romand*, București, 1972, p. 204–220; P. Alexandrescu, „Pontica”, 11, 1978, p. 51–57; idem, „SCIVA”, 31, 1980, p. 341–351; idem, „Dacia”, NS, 27, 1983, p. 45–65; ibidem, 28, 1984, p. 85–97; Ioan Coman, *Scriitori bisericesti din epoca străromână*, București, 1979, p. 20–55; Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, București, 1980, p. 17–86; I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice*, București, 1986, passim; Al. Vulpe, *Thraco-Dacica*, VII, 1986, p. 101–111.

² J. C. van Leuwen, „World Archaeology”, 10, 1978, 2, p. 139–148; A. Prinke, T. Makiewicz, „Przeglad Archeologiczny”, 28, 1980, p. 57–90. Vezi și volumul *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age*, Stockholm, 1981, în special concluziile finale datorate lui Robin Hägg și Nanno Marinatos, p. 213–217.

³ C. Colpe, în volumul *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nord-Europa*, Göttingen, 1970, p. 18–39 apud A. Prinke și T. Makiewicz, *op. cit.*

⁴ Această idee se întilnește și la I. Ferenczi, în „Studii Dacice”, Cluj-Napoca, 1981, p. 60–61 cind vorbește de „rolul urbanogen al sacruarelor”.

⁵ A. Prinke și T. Makiewicz, *op. cit.*

⁶ J. C. van Leuwen, *op. cit.*; *Sanctuaries and Cults* . . ., cu concluziile lui R. Hägg și N. Marinatos, p. 215–216.

⁷ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 214; Ad. Rusu, „Symposia Thracologica”, 3, 1985, Constanța, p. 119–120.

⁸ R. Vulpe, *Așezări gelice din Muntenia*, București, 1966, p. 32–33; D. Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, București, 1984, p. 43–60; I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 107–108, 176.

⁹ H. Daicoviciu și I. Glodariu, „ActaMN”, VI, 1969, p. 465–472; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 151–153.

¹⁰ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 153–161, fig. XIII–XVII.

¹¹ K. Horedt, „SCIV”, 24, 1973, 2, p. 299–310; M. Babeș, „SCIVA”, 25, 1974, 2, p. 237; D. Antonescu, *op. cit.*, p. 67–89; I. H. Crișan, *Spiritualitatea* . . ., p. 208–252; Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 101–111.

¹² V. Lica, „Istros”, I, 1980, p. 177–181; I. Coman, „Mitr. Ban.”, 30, 1980, 1–4, p. 1–20; idem, „BOR”, 98, 1980, 7–8, p. 757–784; M. Babeș și V. Lica, comunicare la Simpozionul VII al Institutului de Arheologie din București, decembrie 1985.

¹³ D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971, cu bibliografia; M. Ignat, „Suceava”, X, 1983, p. 383–418 cu bibliografia; la care se adaugă D. Berciu, *Buridava dacică*, I, București, 1981, p. 61–70, 150 (a se vedea și recenziia lui M. Babeș, „SCIVA”, 33, 1982, 3, p. 250–257; idem, „Thraco-Dacica”, 4, 1983, p. 32–38; V. Boroneanț, „Thraco-Dacica”, 3, 1982, p. 134–138; I. Mitrea, „Carpica”, 15, 1983, p. 131–135.

¹⁴ V. Sirbu, „Dacia”, NS, 30, 1986, p. 91–108 cu bibliografia.

¹⁵ În ordinea punctelor citate: V. Căpitanu, „Carpica”, 15, 1983, p. 141–152; R. Vulpe și colab., „SCIV”, 2, 1951, 1, p. 188–189; D. Berciu, *op. cit.*; V. Sirbu și F. Anastasiu, „Istros”, II–III, 1981–1983, p. 208, fig. 3 (gr. 4 și 6); M. Babeș, „SCIVA”, 28, 1977, 3, p. 319–350; N. Conovici, „SCIVA”, 25, 1974, 2, p. 293–300; Gh. Coman, „SCIVA”, 28, 1977, p. 253–256; comunicare V. Dupoi.

¹⁶ În ordinea punctelor citate: R. Vulpe, „Materiale”, III, 1957, p. 231 și VI, 1959, p. 310; C. Preda, *Geto-dacii din bazinul Oltului inferior. Dava de la Sprthcenata*, București, 1986, p. 37–38 (a se vedea și C. Preda, M. Butoi, Mater. Cerc. Arh., Oradea, 1979, p. 115–117); R. Vulpe și colab., „SCIV”, 3, 1952, p. 202; N. Conovici, „SCIVA”, 25, 1974, 2, p. 295–300; S. Sanie și Ș. Sanie, Cerc. Ist., Iași, 3, 1973, p. 61–92 precum și S. Sanie, „Studii Dacice”, Cluj-Napoca, 1981, p. 174–195; G. Trohani, „Cerc. Arh.”, I, „MIRSR”, 1975, p. 131–132; S. Teodor, „Thraco-Dacica”, II, 1981, p. 171–174; C. Stoica, „Mat. Cerc. Arh.”, Oradea, 1979, p. 122–124.

¹⁷ V. Sirbu, *op. cit.*, p. 91–108 cu bibliografia

¹⁸ Al. Vulpe și E. Popescu, „Thraco-Dacica”, I, 1976, p. 217–226.

¹⁹ M. Petrescu-Dimbovița, *In Memoriam Constantini Daicoviciu*, p. 285–294; V. Ursache, „Symposia Thracologica”, 3, 1985, Constanța, p. 84–86.

²⁰ S. Teodor, „Dacia”, NS., 24, 1980, p. 133—150.

²¹ I. H. Crișan, *Spiritualitatea* . . . , p. 427; M. Babeș, „Dacia”, NS, 23, 1979, p. 11, 12.

²² I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 419; Gh. Bichir, „Thraco-Dacica”, 3, 1982, p. 155—159; idem, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 80—85.

²³ L. Chișescu, „Cerc. Arheol.”, II, MIRS, 1976, p. 160.

²⁴ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 204—212; în ceea ce privește descoperirile de la Bitca Doamnei N. Gostar în *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 18—19 vorbește de două sanctuare. V. Mihăilescu-Birliba în Documente recent descoperite și informații arheologice, ASSP, 1984, p. 21—25 în baza noilor cercetări susține existența unui singur sanctuar etajat. În schimb S. Sanie, coautor al săpăturilor, rămâne la părerea existenței a două sanctuare (informație verbală). În ceea ce privește sanctuarul de la Barboși (N. Gostar, *op. cit.*, p. 33; I. H. Crișan, *Ziridava* . . . , p. 105) după planul și descrierea detaliată a „sanctuarului” la S. Sanie, *Așezarea dacică de la Barboși*, mss, ni se pare această atribuire indoeuropeană — suprafața totală este de doar 2 m.p., distanțele dintre „tamburi” sînt inegale, iar șirurile sînt divergente.

²⁵ D. Antonescu, *op. cit.*, p. 65.

²⁶ Ibidem, p. 88—89 și nota cu bibliografia.

²⁷ I. H. Crișan, *Spiritualitatea* . . . , p. 200—212 cu bibliografia.

²⁸ Pentru o origine grecească: R. Vulpe în *Atti del VII Congresso Intern. di Arch. Clas.* III, Roma, 1961, p. 103; K. Horedt, „SCIV”, 24, 1973, 2, p. 304. Pentru o origine locală: I. Glodariu, „Thraco-Dacica”, I, 1976 p., 25; D. Antonescu, *op. cit.*, p. 88; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 200—208.

²⁹ L. Bârbu, „Thraco-Dacica”, 1976, p. 183—191.

³⁰ M. Ignat, „Suceava”, X, 1983, p. 383—418.

³¹ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 215—218, fig. 53/1—2.

³² I. Glodariu, *op. cit.*, p. 253 cu bibliografia; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 200—208 cu bibliografia.

³³ Ad. Rusu, „Symposia Thracologica”, 3, 1985, Constanța, p. 119—120; I. Glodariu și Fl. Costea, comunicare la Sesiunea anuală de rapoarte, Deva, 1986.

³⁴ I. Glodariu, *op. cit.*, p. 249—258; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 211; Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 101—102, notele 4, 6.

³⁵ H. Daicoviciu, I. Ferenczi, I. Glodariu, E. Iaroslavschi, „Mater. Cerc. Arh.”, Oradea, 1979, p. 136.

³⁶ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 101—102.

³⁷ Vezi nota 35.

³⁸ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 213—214 cu bibliografia. Referitor la sanctuarul cu absidă de la Piatra Roșie autorul face o confuzie: arhitectul D. Antonescu se referă la sanctuarul absidat din incinta nr. 2 (*op. cit.*, p. 45, 47, fig. 26) și nu la clădirea mare cu deambulatoriu absidat din incinta nr. 1, pe care o consideră locuință-palat (ibidem, p. 28, fig. 13).

³⁹ G. Trohani, *Acta Centri Historiae „Terra Antiqua Balcanica”*, I, Veliko Tîrnovo, 1986, p. 83—85 cu bibliografia. A se vedea însă, în ordinea punctelor, și: D. Berciu, *op. cit.*, p. 61—70, 150; săpături N. Conovici; M. Babeș, „SCIVA”, 28, 1977, 3, p. 319—350; comunicare V. Dupoi, 1980, la N. Conovici, „SCIVA”, 31, 1980, 3, p. 483—484; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 209—210.

⁴⁰ G. Trohani, „Cerc. Arh.”, II; MIRS, 1976, p. 90, fig. 2/3.

⁴¹ Idem, „Cerc. Arh.”, II; MIRS, 1976, p. 131—132, fig. 5/1; idem, *Acta C. H. I, Veliko Tîrnovo*, 1986, p. 83—85.

⁴² V. Sirbu, *op. cit.*, p. 91—108 cu bibliografia.

⁴³ C. Ionomu, „Cerc. Ist.”, Iași, XI, 1980, p. 229—245; G. Trohani, „Arhaia Macedonia”, IV, 1986, Thessaloniki, 1986, p. 661—666.

⁴⁴ În ordinea punctelor menționate: R. Vulpe, *Așezări* . . . , p. 34, fig. C, 23; D. Șerbănescu, „Thraco-Dacica”, VI, 1985, p. 22—26; săpături inedite D. Șerbănescu; săpături N. Conovici; M. Babeș, „SCIVA”, 28, 1977, 3, p. 319—351.

⁴⁵ În ordinea punctelor menționate: R. Vulpe, „Materiale”, III, 1957, p. 231; R. Vulpe și colab., „SCIV”, 2, 1951, 1, p. 188—189; C. Preda, *op. cit.*, p. 37—38, 40 (loc. 1, vatra 11; 16—17?)

⁴⁶ S. Sanie, „Studii Dacice”, Cluj-Napoca, 1981, p. 174—195 cu bibliografia.

⁴⁷ G. Trohani, *ActaCH*, I, Veliko Tîrnovo, 1986, p. 83—85.

⁴⁸ Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1974, p. 80—85.

⁴⁹ N. Gostar, „AIIA”, Iași, 2, 1965 (1966), p. 237—253; I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, p. 187; M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca 1984, p. 136, 146, 184; S. Sanie, „AIIA”, Iași, 22, 1985, 2, p. 377—390; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 435—449.

SANCTUAIRES ET ZONES SACRÉS CHEZ LES GÉTO-DACES

— Résumé —

L'étude de la religion des Géo-Daces a été, au long du temps, abordée de différents points de vue et suivant des méthodes différentes de recherche. Mais les nouvelles données ont prouvé la nécessité d'étudier les vestiges archéologiques qui ont joué un rôle religieux, non seulement à l'aide de l'archéologie, mais aussi sur la base des récentes connaissances théoriques touchant l'histoire des religions. Ainsi, pour que l'on puisse établir si un monument a joué un certain rôle dans le culte il faut tenir compte des critères suivants : 1. l'emplacement du monument en rapport avec l'établissement et les autres monuments ; 2. le plan et l'élévation ; 3. l'orientation ; 4. l'association avec d'autres monuments ou objets de cultes ; 5. le caractère d'*unicum* du monument dans le cadre de l'établissement ; 6. l'association avec des constructions profanes.

En partant de ces critères on peut étudier les catégories de sanctuaires géto-daces suivantes : A. alignements de colonnes ; B. sanctuaires circulaires simples (a) et composés (b) — chambres concentriques ; C. sanctuaires rectangulaires avec abside ; D. d'autres constructions de plans divers mais, quand même, considérés comme sanctuaires.

En envisageant d'une telle manière l'étude des vestiges, il ressort que les manifestations religieuses des Géo-Daces ont été de beaucoup plus complexes et variées.

AMERICA LATINĂ ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL (I)

CONSTANTIN BUȘE

Primul război mondial (28 iulie 1914 — 11 noiembrie 1918) a avut consecințe dintre cele mai importante asupra Americii latine, de natură economică politică, socială etc.

Atitudinea numeroaselor republici latino-americane față de marele război care măcina Europa a fost complexă și contradictorie, în funcție de relațiile pe care unele dintre ele le aveau nu numai cu statele aflate în conflict, dar și cu Statele Unite ale Americii, în funcție de structura demografică, în care etnicii de origine germană, spre exemplu, reprezentau un procent însemnat, în funcție de tradițiile culturale, de educația politică, dar și militară, de propaganda pe care o tabără sau alta a desfășurat-o în această lume latino-americană. Se înțelege că fiecare din cele două mari blocuri politico-militare, care pregătiseră și declanșaseră războiul, manifesta un interes deosebit față de atitudinea pe care aveau s-o adopte statele americane.

În ziua de 3 august 1914, guvernul Statelor Unite ale Americii și-a declarat neutralitatea și menținerea sa în afara conflictului izbucnit în Europa, ceea ce, deocamdată, însemna aplicarea unuia din principiile Doctrinei Monroe care interzicea intervenția în treburile europene.

La 5 august, președintele Wilson s-a adresat șefilor de state și guverne din țările beligerante printr-o scrisoare în care propunea medierea Statelor Unite, dar acestui demers american nimeni nu i-a dat atenție.

Din ziua de 5 august 1914 a început seria declarațiilor guvernelor latino-americane în care se exprima atitudinea lor față de război. În această zi, guvernul Argentinei, prin decret, și-a proclamat neutralitatea, apoi, la 6 august, a procedat la fel guvernul Uruguayului, la 7 august — Haiti, la 8 august — Venezuela, la 10 august — Guatemala, la 25 noiembrie — Republica Dominicană și, la fel, în aceeași perioadă, toate celelalte state latino-americe s-au plasat pe poziții de neutralitate față de războiul devenit în scurt timp mondial. Cele mai însemnate consecințe ale războiului pentru America latină au fost de natură economică.

Războiul european a produs o modificare radicală în comerțul exterior al republicilor americane, urmare a reducerii sau chiar întreruperii pentru un timp a schimburilor dintre acestea și puterile europene aflate în conflict.

Anii războiului vor fi, astfel, decisivi, prin slăbirea curentului comercial dintre America latină și Europa în favoarea schimburilor comerciale dintre latino-americani și Statele Unite ale Americii. De asemenea, nu numai dispariția pentru un timp a Europei din viața economică, dar mai ales transformarea acesteia din creditor al întregii lumi în debitor al

Statelor Unite, au creat condiții favorabile transformării marelui vecin de la Nord în principalul investitor de capital în țările Americii latine, investițiile nord-americane de stat, dar cu deosebire private, efectuându-se într-un ritm deosebit de alert, nepracticat de nici o altă putere anterior.

S-a observat, îndeobște, că pînă la 1914 influența economică, apoi politică și militară a Statelor Unite s-a exercitat în zona apropiată de frontiera lor : America de nord și Centrală și Caraibe. După 1914, în condițiile noi ce le sînt mai mult decît prielnice — prin slăbirea concurenților europeni — interesul și influența Statelor Unite se manifestă și se concretizează în toată America latină, de la Rio Grande la Tierra del Fuego.

Afirmația după care sfîrșitul epocii căilor ferate semnifica pierderea de către Anglia a unui principal instrument de dominație comercială și financiară în lumea latino-americană, iar începutul epocii automobilului constituia preluarea monopolului economic asupra acestei zone, atît de dăruită de natură, de către Statele Unite¹, se dovedește a fi întemeiată.

La aceasta au mai contribuit darea în folosință, la 15 august 1914, a Canalului Panama și ieșirea, efectivă, a Rusiei pentru o vreme din schimburile comerciale mondiale.

Comenzile masive de materii prime agricole și minerale făcute de Statele Unite, dar și de anglo-francezi în a doua parte a războiului, au determinat creșterea de 2-3 ori a exporturilor Americii latine. S-a impus, de departe, exportul unor uriașe cantități de cereale și de carne.

Totodată, America latină a fost pusă în situația de a importa tot mai puține produse industriale din Europa, pe de o parte din cauza greutăților de transport, pe de altă parte din cauză că asemenea bunuri lipseau, industriile europene producînd aproape exclusiv pentru război. Datorită acestui fapt, unele dintre țările latino-americane au fost nevoite, cel puțin parțial, să-și acopere necesitățile de produse industriale prin crearea unor întreprinderi de prelucrare a materiilor prime de care dispuneau, realizîndu-se în anii războiului un pas important în tentativa de industrializare a Americii latine.

Cea mai mare parte a nevoii de produse industriale a fost asigurată, însă, în locul Europei, de către furnizorii americani. Astfel, în timp ce exporturile Americii latine către Statele Unite au crescut de la 30,78% în 1914, la 44,49% în 1919, exporturile către Marea Britanie au scăzut de la 21,24% la 18,11%, iar cele către Germania de la 12,38% la 0,45%.

În același interval de timp, importurile Americii latine din Statele Unite au crescut de la 25,35% la 49,78%, cele din Marea Britanie s-au diminuat de la 24,5%, la 15,30%, cele din Franța de la 8,22% la 3,28%, iar cele din Germania nu mai contau, fiind de 16,55% în 1914, dar de numai 0,19% în 1919².

Investițiile Statelor Unite în America latină — directe și indirecte publice și private — au crescut de la circa 1,250 miliarde dolari în 1913 — 1914, la circa două miliarde dolari în 1919³. Acum, mai mult decît înainte, „politica dolarului” este practică cu vigoare de guvernul de la Washington, ea fiind „piatra de încercare a diplomației sale sud-americane”⁴. Capitalul american s-a scurs spre puțurile petroliere și căile ferate din Mexic, din Columbia și Venezuela, spre minele de cupru și de cositor din Peru și Bolivia, spre plantațiile de trestie de zahăr din Cuba, spre

intreprinderile de transport și spre achiziționarea și exploatarea unor mari întinderi de teren agricol din America Centrală, în unele sectoare ale economiei Argentinei, Braziliei, Chile-ului. Avalanșa de investiții americane a beneficiat de sprijinul și s-a aflat sub ocrotirea guvernului Statelor Unite⁵.

Europa era, și încă destul de bine, implantată în viața societății latino-americane. Pătrunderea și cucerirea de poziții de către americani s-a făcut printr-o dispută spectaculoasă, uneori presărată cu durități și violențe în pofida faptului că, în general, Statele Unite au fost alături de Antantă în primii ani de război, iar din aprilie 1917 s-au angajat în război alături de aceasta. A funcționat deci pe deplin formula și practica *Les affaires sont les affaires*!

Surclasarea europenilor s-a produs, deci, nu în țările mici din America Centrală și din Caraibe, unde dolarul se instalase mai demult, ci în țările mari ale Americii latine, în afară de Mexic, în Argentina și Brazilia cu deosebire, dar și în Venezuela și Peru, în Chile, Columbia și Bolivia etc. Pentru prima dată Statele Unite simt nevoia, s-ar putea spune vitală, de a avea alături, economic și politic, diplomatic și militar, America latină. Nu atât pentru propria securitate, ci pentru ca această virtuală colonie — America latină — să nu alunece sub controlul total al unor puteri europene și, se înțelege, diplomația, cercurilor economico-financiare americane au lucrat pentru ca procesul să fie exact invers.

S-ar putea anticipa spunând că, în ciuda opțiunilor politice diverse, uneori ambigue, alteori mai mult decât contradictorii față de războiul mondial, din punct de vedere economic cursul adoptat era unul — spre și în favoarea Statelor Unite.

La începutul războiului, așa cum s-a spus, țările Americii latine au încercat un șoc comercial, prin dereglarea traficului cu statele europene, situație de care s-a resimțit Argentina, dar mai ales Brazilia și Chile.

Un raport diplomatic din decembrie 1914 arată că „viața economică a republicilor sud-americane și a Chile în mod deosebit se resimte din cauza războiului european la un nivel egal, dacă nu superior, celui al statelor beligerante”⁶. S-a produs o penurie de produse de primă necesitate, alimentele, cu deosebire, s-au scumpit, „ceea ce a lovit dureros în populație”⁷.

Un alt raport diplomatic, de astă dată din martie 1916, afirmă că „neutrii care au suferit cele mai grele consecințe ale războiului sînt țările sud-americane, în special cele situate pe coasta Pacificului”⁸.

Lucrurile s-au complicat și mai mult din cauza existenței, în aceste țări, a unor puternice interese și instrumente ale politicii economice a Germaniei.

Cîteva exemplificări pentru a înțelege mai bine situația complexă de aici sînt mai mult decât necesare.

Correspondența diplomaților francezi acreditați în capitalele latino-americane se remarcă prin semnalarea pozițiilor importante pe care inamicul german le deținea în diferitele sectoare economice ale unora din țările Americii latine, evident, în detrimentul intereselor puterilor Antantei.

Mai întii, reprezentanții diplomației și ai cercurilor de comerț franceze nu au încetat să se plîngă, în primii ani de război, de faptul că instituțiile financiare, comerciale și industriale franceze, deci interesele Franței erau reprezentate pe multe piețe străine de cetățeni și firme germane.

În el, *Comptoir d'É compte*, ca și *Credit Lyonnais* aveau corespondenți în Brazilia o bancă germană — *Brazilianisch Bank für Deutschland*, *Banque Française et Italienne pour l'Amérique du Sud*, cu capitaluri preponderent franceze, au fost conduse pînă la începutul toamnei 1914 de un italian, un german și de un britanic.

Banque Française pour le Brésil, cu sediul la Paris, avea ca agent, la Santos un german. *Union Financière Franco-Bresilienne* creație a lui *Banque Périer et Cie*, din Paris era reprezentată, la Rio de Janeiro, de germanul Albert Landsberg, iar la Santos agentul ei era tot un german ⁹. Camera de comerț franceză din Rio de Janeiro nu înceta să se plîngă, așa cum o făcea și consulul francez din Sao Paulo, de reprezentarea intereselor Franței de către germani.

Compania sud-americană de cabluri avea ca șef-adjunct un cetățean de origine germană, iar Consiliul de direcție al Companiei Cafelei din Sao Paulo era format dintr-un președinte, care era german și opt directori, din care șapte erau germani și numai unul brazilian ¹⁰.

Brasil'ansche Bank für Deutschland dispunea de filiale în principalele orașe ale Braziliei, între care Rio de Janeiro, Sao Paulo, Santos, iar populația germană din această țară sud-americană — apreciată la peste 600 000 persoane — contribuia la împrumuturile de război lansate de guvernul de la Berlin cu sume de ordinul milioanei de mărci ¹¹.

În porturile din nordul Republicii Chile piloții navelor erau, în general, germani; fii de germani sau devotați intereselor germane, ceea ce facilita în largă măsură încălcarea regulamentului de neutralitate adoptat de autoritățile chiliene, îndeosebi prin aprovizionarea cu combustibil a vaselor militare germane aflate în larg.

Împotriva pozițiilor deținute de germani în economia braziliană au luptat atât anglo-francezii, cât și autoritățile de stat locale și, mai tîrziu, nord-americanii. Din această cauză tot mai frecvent se făcea constatarea că afacerile germanilor mergeau din ce în ce mai greu, comerțul lor, supus blocusului naval, ruinîndu-se ¹².

Argentina, poate mai mult decît oricare stat latino-american, a profitat de pe urma marilor cereri de produse argoalimentare, atât de unii beligeranți, cât și de neutri.

La începutul lunii februarie 1915, se semnalau din Buenos Aires marile cumpărături de produse agricole făcute de reprezentanți ai caseilor comerciale italiene, cumpărăturile ce erau trimise la Genova, „fie pentru nevoile Italiei, fie în folosul Germaniei”. Or, asemenea operații luaseră încă de la sfîrșitul anului 1914 „o extindere considerabilă”, în măsură să provoace îngrijorare serioasă la Paris și la Londra.

Italia importa din Argentina în această vreme 70 000 tone cereale pe lună, 20 000 baloturi de lînă (1 balot = 430 kg, piei, carne și conserve din carne etc. ¹³.

Germania cumpăra direct prin casa germană de comerț *Lasker*, dar și prin intermediul firmelor olandeze, suedeze și norvegiene, mari cantități de lînă și piei ¹⁴.

În cursul anului 1916, Argentina a exportat produse în valoare de 543 milioane dolari și a importat în valoare de 217 milioane dolari, cu 9 milioane mai puțin decît în 1915. Exportul a fost dirijat astfel: către Anglia în valoare de 159 755 000 dolari; către Statele Unite — pentru

113 488 000 dolari; către Franța — pentru 64 738 000 dolari, la care se adăugau exporturi pentru 2 151 000 dolari către coloniile franceze; către Olanda — pentru 27 491 000 dolari, către Italia — pentru 27 148 000 dolari, către Brazilia — pentru 24 498 000 dolari, Suedia — pentru 10 084 000 dolari, Spania — pentru 8 564 000 dolari, Uruguay — pentru 6 484 000 dolari, Danemarca — pentru 6 094 000 dolari, Norvegia — pentru 4 128 000 dolari, Paraguay — pentru 2 988 000 dolari, Rusia — pentru 2 950 000 dolari, Chile — pentru 1 542 000 dolari și Portugalia — pentru 1 360 000 dolari¹⁵.

În 1916, exportul de vite și carne de vită s-a ridicat la 270 milioane dolari, cu 51 milioane mai mult decât în 1915, cel de cereale a fost de 240 milioane dolari, cu 68 milioane mai mic decât în anul precedent, iar exportul de lemn a fost de 25 milioane dolari¹⁶.

În ceea ce privește cantitățile de produse agricole exportate în 1916, din care cea mai mare parte a luat drumul Europei, situația s-a prezentat astfel: 2 294 876 tone grâu, 2 873 910 tone porumb, 804 443 tone ovăz, 639 914 tone sămînță de in, 67 580 tone orz, 27 606 tone cartofi și 3 288 tone secară¹⁷.

Un element de senzație l-a constituit creșterea importului de produse japoneze în măsură „considerabilă”, acțiune ușurată de darea în funcțiune a unei linii maritime de navigație între Japonia și Buenos Aires¹⁸.

De asemenea, activitatea economică a japonezilor în Brazilia era socotită „din ce în ce mai puternică”¹⁹.

Semnificativă este evoluția producției și a exportului de nitrați ale Republicii Chile în anii 1914—1916 și în primele luni ale anului 1917. Astfel, în 1914, din producția de 14 926 700 chintale nitrați, s-au exportat 14 287 800 chintale; în 1915, s-au produs 5 732 700 chintale, dar s-au exportat 7 038 000 chintale, desigur, și din rezervele rămase, existente din anii anteriori; în 1916, din 16 390 000 chintale producție s-au exportat 15 097 400 chintale; în primele trei luni ale anului 1917, din producția de 15 832 000 chintale s-au exportat 13 773 400 chintale²⁰. Aliații anglo-francezi s-au gândit că ar fi foarte important să lipsească pe germani de furniturile de nitrați chilieni și, la câteva luni după izbucnirea războiului, Amiralitatea britanică, prin amiralul Slade, a întocmit un proiect de acord între Anglia, Franța și Chile, ce prevedea achiziționarea întregii cantități de nitrați chilieni destinați exportului. Pentru aceasta, anglo-francezii au rezervat și destinat, în anii războiului, suma de 200 milioane franci pe an²¹. Dar, se constata cu regret, în „ciuda războiului și în ciuda măsurilor luate de aliați împotriva comerțului Germaniei, germanii desfășoară în Chile o mare activitate comercială”. Era vorba de germanii rezidenți aici, pentru că „dacă curentul importurilor și exporturilor germane aproape s-a oprit, casele inamice pregătesc viitorul și fac astfel încît să ia un oarecare avans la reluarea traficului, germanii acaparînd toate metalele care sînt de vânzare în Chile” și cumpărînd „o mare cantitate de cereale și de lînă în Republica Argentina”.

Scopul urmărit era foarte clar: „vor să împiedice pe aliați de a cumpăra metale și cereale și astfel să-i imobilizeze”, dar și că „vor să aibă stocuri după război pentru a relua imediat activitatea industrială”²².

Din Chile se exportau, de asemenea, cantități însemnate de cupru. În primăvara anului 1917, însă, se constată cu regret la Londra și Paris că, „îmbarcările de cupru cu destinația Liverpool, care înainte era piața tipică a cuprului, s-au diminuat sensibil ca urmare a dezvoltării pieței nord-americane”²³. De altfel, în acel moment, cele mai bogate zăcăminte minerale chiliene trecuseră sub controlul monopolurilor americane, același fenomen petrecându-se în Bolivia și Peru, unde „yankeii desfășoară o mare activitate”, devenind, spre regretul europenilor, „puțin câte puțin stăpîniii industriei miniere”²⁴.

Un raport diplomatic din decembrie 1916 relatează că cinci misiuni comerciale americane străbăteau America de Sud, străduindu-se să profite „de situația actuală pentru a extinde comerțul yankeu”, ceea ce le-a reușit din plin, importurile de produse latino-americane crescînd în măsură spectaculoasă. Una din aceste misiuni comerciale americane a negociat la Rio de Janeiro încheierea unui tratat comercial și de navigație care, în schimbul sprijinului militar eventual și a concursului financiar, în vederea construirii unor întreprinderi siderurgice, asigura controlul financiar și economic al Statelor Unite asupra Braziliei²⁵.

La fel se produsese evenimentele în Republica Dominicană, Haiti, Nicaragua etc. Astfel, dacă, în 1913, europenii asigurau 60% din importurile Nicaragului, în 1917 Statele Unite acopereau 81% din aceste importuri, pentru ca la mijlocul anului 1919 să asigure circa 90% din produsele importate de Nicaragua.

În virtutea acordului din octombrie 1917 dintre guvernele de la Washington și Managua și prin crearea unei Înalte Comisii mixte pentru reorganizarea finanțelor Nicaragului, pe o bază similară celei a administrației vamilor din Republica Dominicană, întreaga economie nicaraguană era controlată de americani, autoritățile de ocupație opunîndu-se încheierii oricărui acord sau tratat comercial între Nicaragua și vreo putere europeană așa cum procedau de mai multă vreme cu Cuba²⁶.

Pentru europeni deveniseră foarte clare eforturile Statelor Unite de a dobîndi o situație economică preponderentă în Argentina, iar „ostilitățile care paralizau industria în vechiul continent, aproape complet, „au facilitat în mod deosebit întreprinderile nord-americane, debarasîndu-se de orice concurență”. Argentina, afirma cu regret un diplomat francez, „este inundată de mărfurile din Statele Unite”, între Buenos Aires și New York stabilindu-se „relații care constituie un mare pericol pentru influența economică exercitată pînă acum de marile puteri europene”²⁷.

Totuși, aceste fenomene nu trebuiau să surprindă, de vreme ce se știa că „de cîțiva ani Statele Unite ale Americii manifestă clar intenția lor de a domina piețele americane”. Cum? „În afară de demonstrațiile Congreselor panamericane, ele trimit în Americă de Sud, îndeosebi Argentina, numeroase misiuni din lumea de afaceri și din Universități, cu scopul de a strînge legăturile”.

Statele Unite stabiliseră la Buenos Aires și în alte orașe argentinieni filiale ale lui *National City Bank* și au creat la New York, sub patronajul celei mai mari bănci, un sindicat financiar sub numele de *American International Company*, cu un capital inițial de 50 milioane dolari. Scopul acestei întreprinderi monopoliste era, aparent, să achiziționeze valori industriale, dar „obiectivul real ar fi să caute, de preferință, valori sud-a-

mericane pentru a putea domina asupra tuturor marilor întreprinderi din aceste țări”²⁸.

La începutul anului 1918, la inițiativa Camerei de comerț britanice din Valparaiso și cu sprijinul consulatului general britanic din acest port chilean, a fost constituit un *Comitet Comercial al Aliatilor*, compus din cîte doi reprezentanți ai fiecărei camere de comerț — britanică, franceză, italiană — la care s-au alăturat reprezentanții comerciali ai Statelor Unite.

Rolul comitetului era de a contribui la anihilarea oricărei operațiuni comerciale între casele de comerț dușmane și țările care formau Antanta sau se asociaseră acesteia. Între alte preocupări, Comitetul întocmea liste de „indezirabili” — adică firmele și persoanele care întrețineau legături cu asemenea case comerciale inamice sau serveau de intermediari în slujba acestora²⁹.

Mult mai agitate, dificile și complexe au fost raporturile politico-diplomatice dintre republicile latino-americane și cele două tabere politico-militare beligerante europene, dar și dintre America latină și Statele Unite, precum și cele dintre latino-americani înșiși în cei aproape patru ani și jumătate de război.

Așa cum s-a spus, toate statele Uniunii panamericane, mai devreme sau mai târziu, oricum toate pînă la sfîrșitul anului 1914, și-au proclamat neutralitatea. Unele pentru că așa le-o dictau interesele, altele pentru că — dependente fiind de Statele Unite — au trebuit să urmeze exemplul Washingtonului.

Nu a fost suficientă, însă, numai enunțarea atitudinii de neutralitate în condițiile în care în mai toate republicile latino-americane influențele, partidele, simpatiile, interesele erau divizate în general între filo Antantă și filo germani, la această divizare contribuind, se înțelege, și contingentele, uneori destul de numeroase, de etnici germani din cîteva state latino-americane.

Fără îndoială, de cea mai mare însemnătate pentru Antantă, dar și pentru Puterile Centrale, și în perspectivă, în funcție de evoluția atitudinii lor față de conflictul mondial, față de Statele Unite, era poziția principalelor puteri latino-americane — Argentina, Brazilia, Mexic etc. Or, tocmai în aceste țări, situația, într-un fel sau altul, era dintre cele mai complicate.

1. CAZUL ARGENTINEI

Prin decretul din 5 august 1914, guvernul Argentinei a declarat stricta neutralitate. Apoi, printr-un alt decret, guvernul Argentinei a prohibit exportul de cărbune către beligeranți.

În primele săptămîni după izbucnirea războiului în Europa, în Argentina s-au produs numeroase manifestări de simpatie față de Franța, în cafenele, pe străzi, în teatre, iar presa, în general, era favorabilă cauzei Antantei³⁰.

Nu au lipsit nici atitudini opuse. În octombrie 1914, ministrul Franței la Buenos Aires raporta că președintele Argentinei (Victorino de la Plaza

9 august 1914—12 octombrie 1916), care se manifesta anterior ca filo-britanic, „pare înclinat spre Germania, sub influența anturajului imediat și intim”. De altfel, „el nu manifestase niciodată o mare simpatie față de Franța”. În schimb, Lainez, fostul ambasador al Argentinei la Paris, desfășura cea mai intensă campanie în favoarea Franței, prin intermediul ziarului său „Diario”³¹.

Înainte de plecarea de la putere a președintelui Victorino de la Plaza (12 octombrie 1916), fuseseră inițiate negocieri „foarte active” la Washington în vederea realizării unei „mai intime apropieri între Statele Unite și marile republici din America de Sud”, a inițierii unei politici externe comune, pentru „rezervarea piețelor economice” și pentru a se garanta teritoriile americane „contra intervențiilor europene”³².

Unul din principalii autori ai acestei politici întreprinzătoare a fost ambasadorul Argentinei la Washington, Naon, care, având depline puteri pentru a media în conflictul Mexic—Statele Unite, a trecut dincolo de instrucțiunile guvernului său, în deplin acord cu ambasadorul Braziliei și cu ministrul afacerilor externe al acesteia, brazilianul de origine germană Lauro Müller.

Preșdinte al Argentinei a devenit, de la 12 octombrie 1916, liderul Partidului Radical, Hipolito Yrigoyen, eveniment care a pus capăt acestor demersuri de politică externă, noua administrație fiind mult mai puțin înclinată să se apropie de Statele Unite și „nu înțelege să se pună la remorca guvernului de la Washington, nici să se inspire, în orice împrejurare importantă, din deciziile sale, cum făcuse de la Plaza”³³. Președintele Yrigoyen părea să se teamă „de o ingerință prea pronunțată a Statelor Unite în viața politică și economică a Argentinei”, ceea ce făcea deosebit de dificilă continuarea discuțiilor angajate cu câteva săptămâni mai înainte pentru obținerea unui împrumut din Statele Unite, mai ales că „oamenii de afaceri nord-americani ar vrea să-și asigure monopolul zăcămintelor de petrol ale țării”³⁴.

Guvernul președintelui Yrigoyen a dat suficiente probe că urmărea să promoveze „o politică proprie și independentă”, cu speranța de a alia la aceasta, puțin câte puțin, majoritatea micilor republici sud-americane³⁵.

Nu era un secret pentru nimeni că omul politic Yrigoyen manifesta totodată o pronunțată „antipatie și teamă” față de Anglia, tocmai pentru că britanicii dețineau în Argentina „aproape întreaga rețea de cale ferată, un număr de frigorifice, întreprinderi industriale, explcături forestiere și miniere”, fiind, de asemenea, principalul client al produselor Argentinei³⁶.

Guvernul lui Yrigoyen refuza cu obstinație, în pofida relațiilor economice în continuă creștere, să urmeze politica Statelor Unite, de neutralitate, mai întâi, de angajare în război, mai apoi, împotriva Puterilor Centrale. Yrigoyen dorea să realizeze o grupare a tuturor republicilor latino-americane în vederea promovării unor acțiuni și atitudini comune față de războiul mondial și care să constituie o contrapondere la ofensiva politico-diplomatică, economică și militară a Statelor Unite în America latină. Nu era ceva ca totul nou această „independentă” a Argentinei în cadrul politicii generale a Americii latine, ea manifestându-se în suficiente cazuri cu mult înainte de marele război.

Se aprecia că ideea realizării acestei înțelegeri a statelor latino-americane „pare să se fi născut în urma eșecului proiectului Conferinței

de la Madrid care fusese lansat de Naon, ambasadorul Argentinei la Washington, în acord cu Lansing, în timpul rupturii Statelor Unite cu Germania”³⁷. În fond, guvernul de la Buenos Aires nu făcea decât să preia proiectul lui Naon pe cont propriu, „aplicându-l, însă, numai puterilor sud-americane”. În acest scop fuseseră angajate convorbiri cu celelalte guverne latino-americane în vederea „examinării, împreună, a situației create țărilor sud-americane din punct de vedere comercial” și pentru eliminarea consecințelor acestui fenomen. Ceea ce caracteriza, însă, demersul politico-diplomatic al lui Yrigoyen era refuzul ca Statele Unite să participe la aceste negocieri și la eventuala înțelegere a latino-americanilor. Nu era ușor de ajuns aici, deoarece nu exista, „nici pe departe, unitate de vederi între guvernele statelor latino-americane. Astfel, se relata că unele guverne sud-americane ar fi protestat, în special Uruguayul, „împotriva acestei excluderi, nu numai pentru că Statele Unite reprezintă principala putere americană, dar pentru că aceste guverne au sprijinit atitudinea președintelui Wilson față de Germania”. Or, asemenea divergențe de vederi au constituit un obstacol esențial, alături de obstrucția la care au recurs Statele Unite, în realizarea proiectelor Buenos Aires-ului. Ceea ce era clar și înțeles de toată lumea era demonstrația de opoziție sau de detașare a Argentinei de calea politică preconizată de Statele Unite în cadrul conflictului mondial.

Era foarte greu să se obțină, spre exemplu, acordul la aceste inițiative ale Argentinei a unor puteri latino-americane, precum Brazilia și Chile care, deși i se asociaseră în cadrul grupului de mediere ABC în conflictul mexicano-american, nu manifestau nici un entuziasm în a recunoaște Buenos Airesul lider al lumii de la sud de Río Grande.

Cînd guvernul Argentinei s-a grăbit să aprobe declarația de război adresată de Statele Unite Germaniei, a făcut-o nu numai pentru că socotea normal și îndreptățit gestul Washingtonului, ci și pentru că același lucru făcuse Brazilia, între cele două mari țări vecine existînd o concurență, dacă nu chiar o adversitate permanentă încă din perioada colonială, mai mult sau mai puțin vizibilă, „pentru a prelua conducerea republicilor sud-americane”³⁸.

În februarie 1917, Argentina a întreprins un demers pe lângă republicile latino-americane și Statele Unite, „pentru adoptarea unei atitudini comune în conflictul actual”, demers rămas, însă, fără un rezultat pozitiv.

Cît privește atitudinea guvernului american, consilierul Departamentului de Stat, consultat de Jules Jusserand, ambasadorul Franței la Washington, a declarat că „guvernul american nu crede că el (demersul Argentinei, C.B.) are vreo importanță și că se dezinteresează de el”³⁹. Totuși, guvernul Argentinei a revenit cu o nouă invitație adresată, de astă dată, numai republicilor latino-americane, după ruptura dintre Statele Unite și Germania, pentru a se reuni într-o Conferință care să analizeze noile evenimente și să adopte linia de conduită corespunzătoare intereselor lor. Deși nu a fost invitat, guvernul președintelui Woodrow Wilson a fost consultat în legătură cu oportunitatea Conferinței. Casa Albă avea motive serioase să suspecteze Argentina de „dorința vie” de a juca un rol cit mai important în perioada războiului și „de a-și asigura rolul de putere preponderentă în America de Sud”⁴⁰.

A urmat ruperea relațiilor diplomatice dintre Brazilia și Germania, acțiune față de care guvernul de la Buenos Aires a manifestat, ca și în cazul rupturii dintre Statele Unite și Germania, o atitudine de înțelegere, apreciind că evenimentul era conform cu principiul dreptului ginților și asigurarea autorităților braziliene de „sentimentele sale de confraternitate”⁴¹.

Declanșarea războiului submarin total de către Germania, începând din 1 februarie 1917, a avut urmări negative și asupra relațiilor germano-argentinene, întrucât printre victimele atacurilor submarinelor germane se aflau numeroase vase ale neutrilor, chiar vase comerciale și de pasageri, între care și unele ce navigau sub pavilion argentinian.

Un prim asemenea vas, cu pinze, a fost scufundat în aprilie 1917, act ce a provocat mari manifestații de protest în Argentina. Tot atunci, în urma celei de-a doua invitații adresată de guvernul Yrigoyen tuturor guvernelor latino-americane, se aștepta fixarea datei Conferinței de la Buenos Aires, al cărei scop afișat trebuia să fie acela de „a încerca să aducă națiunile americane la unitatea de vederi față de conflictul care lua cu fiecare zi o tot mai mare extindere”⁴². Conferința urma să se ocupe de situația impusă neutrilor de război și să încerce unificarea opiniilor privitoare la politica de urmat.

Acceptaseră invitația Argentinei, până la începutul lunii iunie 1917, guvernele din Bolivia, Brazilia, Chile, Columbia, Mexic, Paraguay, Peru, Uruguay, Guatemala, Nicaragua, El Salvador, Ecuador, Honduras, Costa Rica, Haiti. Se aștepta răspunsul tuturor republicilor invitate, după care urma să fie fixată data ținerii reuniunii⁴³.

Atitudinea indecisă a guvernului Argentinei față de puterile beligerante și gesturile de independență au provocat, cum era de așteptat, nemulțumire la Washington. Or, această nemulțumire a putut fi constatată, acum, „prin opoziția nedeghizată față de proiectul de conferință sud-americană care apare azi ca născut mort și nu mai are de loc șansa să se realizeze”⁴⁴ — scria ministrul Franței la Buenos Aires la 17 iunie 1917. Interveniseră, așadar, schimbări radicale în legătură cu această conferință panamericană în aproximativ două săptămâni! Opoziția Statelor Unite s-a exercitat prin refuzul bancherilor americani de a acorda împrumuturile și creditele promise anterior și prin cererea de rambursare imediată și totală a sumelor deja avansate. Aceasta semăna foarte mult, dacă nu chiar era, cu o veritabilă politică de represalii împotriva Argentinei și a acelor state latino-americane care erau tentate s-o urmeze.

Tocmai aceste represalii sau șantaže au făcut să eșueze proiectul argentinian de forjare a unei politici unice a Americii latine față de conflictul mondial.

La mijlocul anului 1917, 1) rupseseră relațiile cu Germania: Brazilia, Bolivia, Guatemala, Honduras, Nicaragua, Haiti. Aceste țări, prin modul de comportare, dovedeau că rupseseră neutralitatea „numai în favoarea Statelor Unite și din solidaritate continentală, vasele de război aliate neputînd fi admise în porturile lor decît în urma unor negocieri duse numai în Europa”.

2) Se aflau în stare de război cu Puterile Centrale, Cuba și Panama, ele nerecurgînd la nici o restricție față de vasele de război aliate.

3) Neutru în favoarea Statelor Unite, Cubei și Panama, — Uruguay — vasele de război ale acestora fiind admise fără nici o restricție în portul Montevideo.

4) Continuau să-și mențină neutralitatea Argentina, El Salvador, Chile, Columbia, Ecuador, Mexic, Paraguay, Venezuela.

5) Republica Dominicană — „cu situație greu de definit”, fiind ocupată militar de Statele Unite.

6) Costa Rica — neluată în seamă, întrucît guvernul de la San José nu era recunoscut de către Statele Unite, deși marina militară a acestora utiliza porturile și apele ei teritoriale⁴⁵.

Cu prilejul zilei Statelor Unite, 4 iulie, și a zilei naționale a Franței, 14 iulie, la Buenos Aires, în semn de solidaritate cu Franța, cu Aliații, au demonstrat șajzeeci de mii de argentinieni.

Șicanele și daunele pe care germanii le făceau și aduceau navigației și intereselor comerciale ale Argentinei au impus guvernului Yrigoyen să ceară guvernului german angajamentul formal că navigația vaselor argentinieni va fi absolut liberă în viitor. În caz contrar, se avertiza, președintele republicii era decis să rupă relațiile cu Germania. Demersul argentinian a avut succes, întrucît guvernul german a promis să menajeze în viitor vasele comerciale ale Argentinei și să plătească despăgubiri pentru vasele scufundate⁴⁶. Dar, la câteva zile după aceste promisiuni, au fost scufundate de către submarinele germane trei vase argentinieni⁴⁷.

Asemenea evenimente nefericite au iritat foarte mult opinia publică argentiniană, astfel că manifestările și actele ostile față de germani au sporit. Astfel, ziarul „Diario”, împreună cu alte organe de presă, a declanșat o viguroasă campanie de demascare a numeroșilor agenți și spioni germani din Argentina, printre figurile de marcă înregistrându-se și căpitanul Franz von Pappen, fost atașat militar al Germaniei la Washington, unde-și crease o faimă deosebit de proastă, care se afla de câteva săptămîni la Buenos Aires „pentru a organiza serviciul de informații și a provoca unele mișcări”⁴⁸.

Relațiile argentino-germane au intrat într-un moment foarte greu o dată cu descoperirea uneltirilor și mașinațiilor la care se deda de multă vreme ambasadorul Germaniei în Argentina, contele Luxburg.

La începutul lui septembrie 1917, agențiile de presă *Havas* și *Reuter* au dat publicității documentele produse de respectivul diplomat, adresate autorităților militare navale germane, prin care indica vasele argentinieni care mergeau spre Europa sau veneau din Europa cu încărcături, pentru a putea fi interceptate, atacate și scufundate de navele germane. Și aceasta, în pofida atitudinii mai mult decît favorabile a statului argentinian față de Germania, în ciuda avertismentelor date de Buenos Aires și a angajamentelor luate la Berlin.

Două telegrame ale lui Luxburg, din iulie și august 1917, au fost dezvăluite de Secretarul de Stat american, Robert Lansing ambasadorului Franței în Statele Unite, Jules Jusserand. Între altele, în aceste documente fostul ambasador reproșa Berlinului slăbiciunea pe care a manifestat-o față de Argentina, ceea ce a „distrus prestigiul german în America de Sud”. El cerea, pentru restabilirea acestui prestigiu, „trimiterea unei puternice escadre de submarine, care să se afle sub ordinele sale și care

să aibă misiunea de a ține în șah pe Yrigoyen". Recomanda, totodată, ca guvernul german să cultive prietenia guvernului de la Santiago de Chile⁴⁹.

Mesajele criminale ale ambasadorului german urmau traseul Legația Suediei din Buenos Aires — Stockholm — Berlin.

Conform uzanțelor în asemenea cazuri, guvernul Argentinei i-a înmînat contelui diplomat pașaportul și i-a cerut să părăsească teritoriul argentinian în 24 ore⁵⁰.

În ciuda acestor dovezi de ostilitate și dușmănie din partea Germaniei, președintele Yrigoyen a rămas, în continuare, „foarte ezitant”, considerînd că „ruptura ar fi contrară intereselor Argentinei”⁵¹. Mai mult, pentru a-l feri de ura mulțimilor, președintele a pus sub protecția comandantului șef al Casei militare pe ambasadorul Luxburg, fapt ce a provocat un nou val de proteste, iar guvernele statelor vecine — Chile și Paraguay — au adus la cunoștință celui de la Buenos Aires că „exministrul german în Argentina nu va fi primit în accaste țări”⁵². Avea nevoie, pentru a pleca, de un *sauf conduit*.

Deși, la protestele Argentinei, guvernul german a dezavuat formal comportarea contelui Luxburg, Parlamentul Argentinei a votat la 19 septembrie — Senatul (cu 23 voturi împotriva) și la 25 septembrie 1917 — Camera deputaților (cu 18 voturi împotriva) — ruperea relațiilor diplomatice între Argentina și Germania⁵³.

Dar, era nevoie ca acest vot să primăscă sancțiunea președintelui Yrigoyen. Acesta, la o întîlnire pe care a avut-o cu organizatorii ultimei manifestații pentru ruperea relațiilor diplomatice cu Germania, a declarat că guvernul său nu va abandona neutralitatea. Era suficient, spunea el, că Argentina a obținut „un succes diplomatic fără precedent asupra Germaniei”, ea „neputînd, însă, merge la remorca Statelor Unite”. A anunțat, tot atunci, intenția de a relansa proiectul organizării unei conferințe a tuturor statelor latino-americane, „în vederea stabilirii atitudinii comune”⁵⁴, desigur, nu numai cu privire la război, ci și la relațiile cu marile puteri, indiferent de tabăra în care acestea se aflau plasate în acel moment.

În legătură cu persistența lui Yrigoyen în atitudinea de neutralitate, s-au făcut tot felul de considerații, pe lângă criticile, uneori foarte violente, la care a fost supus.

Considerat foarte religios, președintele Argentinei s-ar fi aflat sub puternica influență a nunțiului papal și a partidului clerical. De asemenea, Yrigoyen ar fi luat în considerație și atitudinea net ostilă rupturii cu Germania pe care o promova atunci Partidul Socialist⁵⁵.

Nunțiul papal, Monseniorul Vassalo, și Arhiepiscopul de Buenos Aires, Monseniorul Espinosa, au făcut nenumărate demersuri pe lângă președinte, „pentru a-l determina să nu iasă din neutralitate”⁵⁶, deși, în aceeași perioadă, ruptura Uruguayului și Perului cu Germania au produs în Argentina „o puternică impresie” și, datorită obstinației președintelui Yrigoyen, ministrii Afacerilor Externe și Marinei și-au anunțat intenția de a-și da demisia.

La 11 octombrie 1917, omul politic Marcelo Torenato da Alvear, viitor președinte al Argentinei (1922—1928), fruntaș el însuși al Partidului radical, a adresat lui Yrigoyen o scrisoare al cărui conținut a fost amplu comentat și speculat de cercurile politico-diplomatice din Buenos Aires.

În acest document, Alvear arăta că, în acel moment, cînd celelalte națiuni ale Americii luau o atitudine categorică de condamnare a Germaniei, revenea Argentinei să întreprindă pasul care să-i asigure locul din fruntea popoarelor latino-americane — ruptura definitivă cu Germania. „Nefăcîndu-l afirma Alvear, — Argentina pierdea ocazia de a-și arăta nu numai influența sa reală în America, dar și-ar compromite posibilitatea de a lua parte, după război, la Congresul de pace unde vor fi discutate interesele vitale și pentru țara noastră și pentru lumea întreagă”⁵⁷.

Un editorial al ziarului „Nacion”, apărut la Buenos Aires la 14 octombrie 1917, scria că pînă atunci țările americane au fost tratate, în relațiile lor cu Europa, „pe un picior de inferioritate”. Argentina dorea să ceară europenilor, „ca o condiție a rupturii sale cu Germania, nu numai recunoașterea *doctrinei Drago*, dar și promisiunea absolută de a nu interveni nicio dată prin forță, cînd s-ar ivi diferențe cu caracter economic între un partidular, individ sau întreprindere și o țară americană”. Dacă s-ar proceda astfel, „Argentina ar fi recunoscută ca o mare putere în Liga Națiunilor și ar antrena după ea națiunile americane rămase neutre”⁵⁸.

Correspondența diplomatică a reprezentanților Franței în diferitele capitale americane relatează, la începutul lui noiembrie 1917, despre noua inițiativă a guvernului Argentinei pentru convocarea unei reuniuni latino-americane. Republicile din America Centrală au respins propunerea, iar atitudinea guvernului de la Santiago de Chile era nesigură, existînd suficiente simptome că va fi negativă⁵⁹.

Poate că cel mai bine a definit politica lui Yrigoyen ministrul francez de la Buenos Aires, cînd scria că președintele manifesta „o profundă antipatie pentru Anglia și teamă față de Statele Unite și față de panamericanism”. Admirația sa față de Germania s-ar fi explicat prin aceea că „el vedea încă în Germania contraponderea considerată necesară împotriva influenței politice pe care amenință s-o ia în Argentina englezii și nord-americani”⁶⁰.

Prin reînnoirea tentativei de a aduce la un loc, în ianuarie 1918, reprezentanții statelor americane, fără Statele Unite și Brazilia, care nu au fost invitate, Yrigoyen urmărea nu numai adoptarea unei linii de conduită comună față de beligeranți, dar și o luare de atitudine ostilă față de preponderența politică a Braziliei și Statelor Unite. Guvernul Boliviei a răspuns guvernului Argentinei că nu putea să ia parte la o conferință care nu avea un caracter „panamerican”, întrucît lipseau Statele Unite și Brazilia⁶¹.

La începutul lui decembrie 1917 apăruseră unele semne de modificare a politicii Argentinei, guvernul acesteia considerînd prezența la Buenos Aires a Secretarului Legației germane și a atașatului militar german drept „indezirabilă” și cerînd, evident, plecarea lor. Mai departe, însă, nu s-a mers și, formal, Argentina s-a menținut pînă la sfîrșitul conflictului în postura de neutru.

NOTE

¹ Tulio Halperin Donghi, *Histoire Contemporaine de l'Amérique latine*, Payot, Paris, 1972, p. 185.

² Leslie Manigat, *L'Amérique latine au XXe siècle, 1889—1929*, Paris, 1972.

³ Georges Fournial, *Pauvres ou riches d'Amérique*, Editions Sociales, Paris, 1968, p. 23; Pierre Leon avansează cifra de la 1,953 miliarde dolari, în 1920 (Pierre Leon, *Economies et sociétés de l'Amérique latine. Essai sur les problèmes du développement 1815-1967*, Paris, 1971, p. 163).

⁴ Pierre Leon, *op. cit.*, p. 162.

⁵ R. S. Cotterill, *Histoire des Amériques*, Payot, Paris, 1946, p. 296.

⁶ Arh. M.A.E.F., fond Guerre 1914—1918, Amérique latine, 19J, Chile, dossier général, I, Depeșă 115 din 14 decembrie 1914, din Santiago, a ministrului Franței, f. 69.

⁷ Ibidem, Depeșă 25 din 2 martie 1915, din Santiago, a ministrului Franței, f. 141.

⁸ Idem, 200, Chile, Dossier général, II, Relatare din ziarul „Mereurio” din 30 martie 1916, din Valparaiso, f. 11.

⁹ Idem, fond Guerre 1914—1918, Amérique latine, 194, Brésil, Dossier général, I, Depeșă 100 din 17 noiembrie 1914, din Petropolis, a ministrului Franței, f. 22—23.

¹⁰ Ibidem, Depeșă 30 din 40 mai 1915, din Petropolis, f. 113; Anexa la Scrisoarea 54 din 2 iulie 1915, din Petropolis, f. 152.

¹¹ Ibidem, 196, Brésil, Dossier général, III, din Londra, 14 decembrie 1916, al 5-lea raport asupra Americii de Sud, Propaganda, partea a III-a, Brazilia, f. 76, 87.

¹² Ibidem, f. 87.

¹³ Idem, Argentine, Dossier général, 189, Depeșă 16 din 8 februarie 1915, din Buenos Aires, f. 79—80.

¹⁴ Ibidem, f. 80

¹⁵ Ibidem, 190, Raport lunar, mai 1917, f. 41.

¹⁶ Ibidem, f. 42.

¹⁷ Ibidem, f. 46.

¹⁸ Ibidem, f. 63.

¹⁹ Ibidem, f. 68.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem, Guerre 1914—1918, Amérique latine, 199, Chile, Dossier général, I, Depeșă din 29 ianuarie 1915, Paul Cambon, ambasadorul Franței la Londra, către Delcassé, ministrul de externe al Franței, f. 106; Depeșă ministrului de externe al Franței, din 5 februarie 1915, către miniștrii Marinei și Finanțelor, f. 108.

²² Ibidem, Depeșă 20 din 8 februarie 1916, din Santiago de Chile, f. 260.

²³ Idem, Argentine, Dossier général, 190, Raport lunar, mai 1917, f. 69.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Idem, Guerre 1914—1918, Amérique latine, 196, Brésil, Dossier général, III, Depeșă 97 din 5 mai 1917, din Rio, f. 247; Telegrama 204 din 22 mai 1917, din Rio, f. 256.

²⁶ Idem, Amérique latine 1918—1940, Nicaragua, Dossier 68, Depeșă 1018 din 23 noiembrie 1918, din San José, Costa Rica, a ministrului Franței, f. 127; Depeșă 113 din 15 decembrie 1919, din San José, a ministrului Franței, f. 130.

²⁷ Idem, Guerre 1914—1918, Amérique latine, Argentine, Dossier général, I, II, III Depeșă 7 din 27 ianuarie 1916, din Buenos Aires, f. 13.

²⁸ Ibidem, f. 14.

²⁹ Ibidem, Guerre 1914—1918, Amérique latine, 200, Chile, Dossier général, II, Depeșă 9 din 16 februarie 1918, din Santiago, a ministrului Franței, f. 289.

³⁰ Idem, Guerre 1914—1918, Amérique latine, Argentine, Dossier général, I, II, III, 189, Depeșă 98 din 12 august 1914, f. 4; Depeșă 100 din 15 septembrie 1914, f. 15.

³¹ Ibidem, Depeșă 105 din 16 octombrie 1914 din Buenos Aires,

³² Ibidem, Depeșă 112 din 4 decembrie 1916, din Buenos Aires, f. 176.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem, f. 177.

³⁵ Ibidem, Depeșă 11 din 22 februarie 1917, din Buenos Aires, f. 203.

³⁶ Ibidem, f. 204—205.

³⁷ Ibidem, Depeșă 15 din 9 martie 1917, din Buenos Aires, f. 206.

³⁸ Ibidem, Depeșă 31 din 14 aprilie 1917, din Buenos Aires, f. 225.

³⁹ Ibidem, Telegrama 484 din 22 aprilie 1917, din Washington, f. 238.

⁴⁰ Ibidem, Telegrama 637 din 17 mai 1917, din Washington, f. 18.

⁴¹ Ibidem, Telegrama 194 din 15 aprilie 1917, din Buenos Aires, f. 229.

⁴² Ibidem, Nota din 1 iunie 1917 privind Conferința de la Buenos Aires, f. 72.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem, Depeșă 50 din 17 iunie 1917, din Buenos Aires, f. 87.

⁴⁵ Ibidem, Telegrama 849 din 27 iunie 1917, din Washington, f. 96.

⁴⁶ Ibidem, Telegrama 329 din 4 iulie 1917, din Buenos Aires, f. 163; telegrama 340 din 17 iulie 1917, din Buenos Aires, f. 110; telegrama 349 din 28 august 1917, din Buenos Aires, f. 136.

⁴⁷ Ibidem, Depeșa 71 din 30 august 1917, din Buenos Aires, 145.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem, Telegrama 1230 din 27 septembrie 1917, din Washington, f. 195.

⁵⁰ Ibidem, Telegrama 418 din 12 septembrie 1917, din Buenos Aires, f. 154.

⁵¹ Ibidem, Telegrama 425 din 16 septembrie 1917, din Buenos Aires, f. 165.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem, Telegrama 437 din 20 septembrie 1917, din Buenos Aires, f. 174; Telegrama 444 din 25 septembrie 1917, din Buenos Aires, f. 186.

⁵⁴ Ibidem, Telegrama 456 din 30 septembrie 1917, din Buenos Aires, f. 200.

⁵⁵ Idem, Amérique latine, Argentine, Dossier general, IV, Telegrama 459 din 2 octombrie 1917, din Buenos Aires, f. 9.

⁵⁶ Ibidem, Telegrama 470 din 8 octombrie 1917, din Buenos Aires, f. 20.

⁵⁷ Ibidem, Scrisoarea lui Marcelo Alvear către Yrigoyen din 11 octombrie 1917, f. 25.

⁵⁸ Ibidem, „Nacion” din 14 noiembrie 1917, f. 27.

⁵⁹ Ibidem, Telegrama 10 din 2 noiembrie 1917, din Asuncion, f. 67; Telegrama 1401 din 7 noiembrie 1917, din Washington, f. 74.

⁶⁰ Ibidem, Depeșa din 10 noiembrie 1917, din Buenos Aires, f. 90.

⁶¹ Ibidem, Depeșa 37 din 20 decembrie 1917, din La Paz, f. 154.

L'AMÉRIQUE LATINE ET LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE (I)

— *Résumé* —

Sur la base d'une riche information d'archive, inédite, l'étude présente l'attitude des républiques latino-américaines envers les protagonistes de la grande guerre, attitude complexe et contradictoire, déterminée par des intérêts économiques et politiques, par les relations avec les États-Unis d'Amérique, par la structure démographique, les traditions culturelles, l'éducation politique et militaire, par la propagande déployée par un camp ou autre dans le monde latino-américain.

Déclarées neutres au début de la guerre, les républiques latino-américaines ont ressenti pleinement les effets de la guerre, notamment dans le domaine des relations commerciales avec l'Europe, relations interrompues pendant un certain laps de temps ou affaiblies en général, situation dont allaient bénéficier les États-Unis. La mise en service du Canal Panama, le 15 août 1914, a contribué également au renforcement des positions nord-américaines en Amérique Latine sur le compte des concurrents du Vieux Monde.

Le surclassement des Européens s'est produit à commencer par les années de guerre, dans les grands pays d'Amérique Latine, après avoir été réalisé antérieurement au Mexique et dans les petits États de la zone des Caribes et de l'Amérique Centrale. Il s'agit de l'Argentine et du Brésil, et puis du Chili et du Venezuela, du Pérou et de la Bolivie. L'étude démontre, d'une part, comment pour la première fois les États-Unis ont ressenti le besoin vital d'avoir à leur côté, sur les plans économique

et politique, diplomatique et militaire, l'Amérique Latine. Cela pour que les 20 républiques latino-américaines ne glissent pas sous le contrôle total de quelques unes des puissances européennes. D'autre part, en dépit des options politiques diverses, par fois ambiguës, d'autre fois plus que contradictoires envers la guerre mondiale, du point de vue économique le cours adopté a été celui vers et en faveur des États Unis.

N'ont pas manqué non plus les prises de position complètement originales, indépendantes du désir du gouvernement de Washington. Illustrative de ce point de vue a été la politique de l'Argentine, politique qui a essayé de réaliser l'unité d'attitude latino-américaine, tant envers le conflit mondial, que surtout, envers l'offensive nord-américaine de subordination de l'Amérique Latine.

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

SIMPOZION ȘTIINȚIFIC ÎNCHINAT ÎMPLINIRII A 1900 DE ANI DE LA URCAREA PE TRON A REGEIUI DECEBAL

În cadrul tradiționalei manifestații „Sarmis”, care anul acesta a fost închinată împlinirii a 1900 ani de la urcarea pe tronul Daciei a ultimului său rege Decebal, a avut loc în zilele de 16—17 octombrie 1987, la Palatul Culturii din Deva, simpozionul științific „Județul Hunedoara — permanență și continuitate în istoria României”. În plenul simpozionului, prezidat de Rafila Iacob președinta comitetului de cultură și educație socialistă al județului Hunedoara, după cuvîntul de salut rostit de Maria Mitrofan, secretară a comitetului județean Hunedoara al P.C.R., au fost susținute următoarele comunicări: general locotenent dr. Ilie Ceașescu, *Tradiții ale artei militare românești — strategia apărării Daciei în vremea lui Decebal* (prezentată de dr. Alesandru Dușu); dr. Ioan Glodariu, *1900 de ani de la urcarea pe tron a regelui Decebal*; dr. Olimpiu Maticescu, *Presărași pe-a lor morminte ale laurilor flori (90 de ani de la epopeca națională din 1917)*; dr. Traian Udrea, *Abolirea monarhiei și proclamarea Republicii — necesitate istorico-politică fundamentală*; dr. Gheorghe Zaharia, *Pacea — vocație ancestrală a poporului român*.

La sfîrșitul ședinței plenary, participanții la simpozion au adresat o telegramă omagială secretarului general al Partidului și președinte al Republicii, tovarășul Nicolae Ceaușescu, care conținea angajamentul participanților de a-și aduce noi contribuții la cunoașterea trecutului multimilenar al poporului român.

În continuare, simpozionul și-a desfășurat lucrările în șase secțiuni.

În secțiunea I-a (istorie veche și arheologie), au prezentat comunicări Adrian Sabin Luca, *Cîteva probleme privind cultura Starcevo — Criș în Clisura Dunării*; dr. Gheorghe Lazarovici, *Legăturile șancluarului de la Parța cu sud-estul Europei și Orientul apropiat*; Florin Drașoveanu *O piesă de cull descoperită, fortuit, în așezarea neolitică de la Parța*; Zoia Kalnar, *Tatu Hristache, Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în Țara Hașegului*; dr. Ioan Andrișoiu, *Metalurgia bronzului în sud-estul Transilvaniei. Epoca bronzului*; dr. Tiberiu Bader, *Noi descoperiri de bronzuri din nord-vestul României*; dr. Doina Benea, *Cu privire la expediția lui Aelius Catus împotriva Dacilor*; dr. Sever Dumitrașcu, *Regele Pieporus și acțiunea dacică din sec. II e.n. Un istoric al problemei*; Adrian Ardet, *Vestigii dacice la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*; Mircea Barbu, *Noi contribuții privind unele așezări dacice fortificate din vestul Daciei*; Viorel Moraru, *Considerații privitoare la valoarea militară a complexului defensiv dacic de la Ponorici, județul Hunedoara*; dr. Lucia Marinescu, *Considerații asupra artei dacice*; Adriana Rusu (directoarea Muzeului județean Deva, în organizarea căruia a avut loc simpozionul) despre *Sactuare circulare dacice*; Liviu Petculescu, *Contribuții la studiul armamentului roman de paradă din Dacia și Moesia*; dr. Cloșca Băluță, *Cultul zeiței Epona în Dacia superior*; Radu Ciobanu, *Mosaicurile romane din Dacia iconografia și stilul*; Gh. Lazin și Eleonora Roșu, *Importuri romane descoperite la nord-vest de granița Daciei*; Fl. Costea, *Cercetările arheologice de la Felmer — Brașov*; Radu Florescu, *Terra sigilata și Terra estampata la Capidava*; Ovidiu Bozu, *Considerațiuni cu privire la exploatarea și prelucrarea metalelor în epoca romană și romană târzie în sud-vestul României*; Dorin Ursuț, *Drumul roman de la Șard*; Radu Ardevan, *Veterani și decurioni municipali în Dacia romană*; Adela Paki, *Evoluția etnică în timp a populației de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*; Olimpia Palamaru, *Continuitatea în Dacia romană în lumina numismatică (tezaurul de denari imperiali de la Valea Arslui — Brad)*; Emil Nemeș, *Unele considerațiuni privind medicii.a în epoca romană*; Dorin Aliecu, *Elemente de urbanistică romană la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*; dr. Ioan Piso, Al. Diaconescu, Coriolan Oprean, Adrian Ardet, *Săpăturile arheologice din anul 1987 în Domus Procuratoris din Ulpia Traiana Sarmizegetusa — sectorul Terme*; Alex. Diaconescu, Adrian Ardet, Viorica Boliuțel, Marilena Vomir, *Ceramica romană descoperită în Domus Procuratoris în asociere cu material dacic*; Sorin Cociș, *Dacia „Ludens”*; Coriolan Oprean, *Atestarea unui pugnariu la Sarmizegetusa*; Marton Imecs, *Determinarea unor monede oxidate de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa cu meloda R.X.*

În secțiunea II-a (istoria evului mediu), au prezentat comunicări: Mihai Băjan, *Așezarea din sec. VIII e.n. de la Alba Iulia*; Ștefan Matei, *Despre „Apa Căpușului” și voevodul Gelu*; Dumitru Țicu, *Cîteva opinii în legătură cu cetatea și districtul medieval Cuiștei*; Ligia Boldea,

Considerații asupra familiei românești Macicaș (sec. XIV — XV); Ioan Drăgan, *Individualitate și comunitate în societatea hașegăună la sfârșitul secolului al XV-lea*; C. Tănăsescu, *Din trecutul municipiului Deva, de la prima atestare documentară pînă în sec. XVI*; Gh. Petrov, *Despre refugul agai Malei din Brincoveni în Țara Hașegului (1630)*; Adrian A. Rusu, *Un monument istoric necunoscut descoperit la Rachitoasa, județul Hunedoara*; Mircea Dan Lazăr, *Considerațiuni demografice privind finutul pădurenilor în sec. XVII — XVIII*.

La secția III (istorie modernă și contemporană), au prezentat comunicări: Corneliu Lungu, *Comitetul național român organ reprezentativ al revoluției de la 1848*; Mihai Cerghedeian, *Ioan Buleanu, prefectul Zarandului*; Rodica Andruș, *Date din istoria așezării Mihăileni (jud. Hunedoara) în perioada modernă*; Vasile Ionaș, *Administrația comitatului Zarand între 1861—1876*; Viorel Vânătoru, *Aspecte ale luptei sociale în documentele referitoare la dreptul de folosință al pădurenilor în comitatul Hunedoara în a doua jumătate a s. al XIV-lea*; dr. Liviu Botezatu, *Relațiile lui Finotei Cipariu cu Țara Hașegului*; Ioachim Lazăr, *Aron Densușianu (1837—1900), promotor al luptei pentru unitatea națională a poporului român*; dr. Gh. Șora, *Concepția lui Vasile Goldis referitoare la programul național și tactica activistă*; Ion Frățilă, *Românii hunedoreni în lupta pentru apărarea drepturilor și libertăților naționale sub regimul dualist austro-ungar*; Elena Boruga, *Din lupta națională a românilor din Banat pentru unire*; Titus Furdui, *Momente din activitatea Comandamentului gărzilor naționale române cu sediul la Arad, în ultimele luni ale anului 1918 și primele luni ale anului 1919 relatată de un jurist român din Hașeg (dr. Octavian Cosma)*; dr. Mircea Valea, *Anghel Nistor, Manifestări iredentiste în județul Hunedoara (1938—1940)*; Vasile Ciubăncan, *Situația învățămîntului românesc din nord-vestul României sub ocupația fascistă-horthystă (septembrie 1940 — octombrie 1944)*; Gelcu Maxutovici, *Personalitatea primului președinte al Prezidiului Republicii Populare Române dr. C. I. Parhon, oglindită în documente aflate în Muzeul de istorie al R. S. România*; Elena Bugnariu, *Situația social-economică a muncitorimii hunedorene (1925—1933)*; Adela Herban, *Problema agrară în viziunea agronomului hunedorean Ioan Sever Ordeanu*; Constantin Purcilean (directorul cabinetului județean de partid Deva) despre *Cunoașterea istoriei patriei — fundament al activității politico-ideologice de educare patriotică, revoluționară a oamenilor muncii. Tezaurul istoric hunedorean izvor nescalt al forței educative a istoriei*.

S-au prezentat de asemenea interesante comunicări și în celelalte trei secții: *de istoria culturii și artei* (în special despre prezența și circulația cărții românești, monumente de cultură materială, elemente de afirmare cultural-politică a românilor transilvăneni în evul mediu și în epoca modernă etc.), *de etnografie* (cu speciale priviri asupra zonei hunedorene și a Zarandului). Din secția VI (științele naturii) consemnăm pentru interesul istoric deosebit comunicarea dr. Gh. Dragu și dr. Valer Trușăș despre *Considerații asupra apelativelor și toponimelor de origine autohtonă și latină din zona muntoasă cuprinsă între Strel, Olt și Jiu*.

Comunicările din secțiunile au fost urmate de interesante și pertinente discuții, care au adus completări și precizări de bună valoare științifică. Majoritatea comunicărilor prezentate vor fi publicate în cadrul binecunoscutei publicații a Muzeului județean Hunedoara „Sargetia”.

Traian Udrea

DEZBATERE ȘTIINȚIFICĂ PRIVIND ÎNCEPUTURILE EPOCII FANARIOTE

În ziua de 10 noiembrie 1987 a avut loc ședința de comunicări a secției de istorie medie a Institutului de istorie „N. Iorga”.

Condusă de prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul institutului și șeful secției de istorie medie, ședința a început, potrivit obiceiului, prin semnalări de lucrări recent apărute în țară și peste hotare.

Cercetătorul principal dr. Florin Constantiniu a prezentat apoi comunicarea *Cînd începe epoca fanariotă?* Autorul a reluat, la început, mai vechile sale opinii despre „experimentul fanariot” din anii 1673—1685 în Moldova și 1673—1678 în Țara Românească, pornind de la informația lui Dimitrie Cantemir din *Viața lui Constantin Cantemir*, potrivit căruia după defecțiunea domnilor români — Ștefan Petriceiu al Moldovei și Grigore Ghica al Țării Românești (care a revenit ulterior în tabăra otomană) în hătălia de la Hotin (1673) Poarta a hotărît să numească domn în Moldova un grec țarigrădean, incapabil prin situația sa, de a deveni conducătorul luptei de emancipare națională. Comunicarea a analizat trăsăturile celor trei domnii „protofanariote” din Moldova din intervalul 1673—1685 — Dumitrașcu Cantacuzino, Antonie Ruset

și Gheorghe Duca — și cea a aceluiași Gheorghe Duca în Țara Românească (1673—1678), încercând să identifice trăsături care apar drept caracteristici prevestitoare ale epocii fanariote.

Al doilea moment important în geneza formulei fanariote l-a constituit scurta domnie a lui Nicolae Mavrocordat în Moldova (1709—1710). Numirea lui a fost reacția Porții otomane la bănuiala de „hainic” a lui Mihai Racoviță, care trăsesse concluziile politice din biruința lui Petru I la Poltava asupra lui Carol al XII-lea al Suediei (1709). Cîrmuirea sa inaugurează un nou stil de guvernare la care epoca fanariotă — prin reprezentanții ei cei mai tipici — va recurge frecvent. Domnia lui Nicolae Mavrocordat a fost întreruptă de Poarta otomană care l-a considerat pe Nicolae Mavrocordat înapoi să împiedice o eventuală defecțiune a lui Constantin Brîncoveanu. Scurtul „intermezzo” cantemirian a întrerupt șirul domniilor fanariote, începute în Moldova în 1709.

O dată încheiată această parte de istorie cronologică a epocii fanariote, autorul a abordat miezul comunicării consacrat fixării momentului cînd societatea din cele două Principate române a perceput schimbarea survenită prin introducerea regimului fanariot. Întrebarea este justificată intrucît izvoarele contemporane nu înregistrează numirea lui Nicolae Mavrocordat ca domn al Moldovei în 1709 (apoi 1711), apoi al Țării Românești (1716) drept o ruptură dramatică, o cezură în istoria politică a celor două Principate.

Examinînd sursele contemporane, autorul constată că o astfel de percepție — adică impresia colectivă în rîndurile clasei politice — boierimea — apare în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, începînd cu memoriile prezentate de boieri în anii războiului ruso — turc din anii 1768—1774: ideea se fundamentează și se dezvoltă în deceniile următoare.

La întrebarea ce a determinat acest fenomen de conștiință colectivă, comunicarea a răspuns prin „șocul reformelor fanariote”. Reprezentanții ai intereselor Porții otomane, avînd, deci, misiunea de a asigura controlul otoman asupra Moldovei și Țării Românești în condițiile intensificării luptei de eliberare națională și ale ofensivei celor două imperii habsburgice și rus — domnii fanarioți au desfășurat o politică de reforme, destinată să slăbească boierimea, care, după înlăturarea domnilor pămînteni, se afla în fruntea efortului de emancipare de sub dominația Porții.

Reacția boierimii față de domniile fanariote a avut un dublu caracter: conservarea din unghiul de vedere social, intrucît această clasă era ostilă limitării privilegiilor ei ca urmare a politicii de reforme; progresist, din punct de vedere național, intrucît ea se integra marelui curent de emancipare națională. Numai o viziune dialectică poate oferi înțelegerea corectă a acestui fenomen contradictoriu. Boierimea a perceput începutul epocii fanariote, prin domniile lui Nicolae Mavrocordat în cele două țări românești, numai după ce a suferit „șocul reformelor” în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Autorul a relevat însemnătatea din acest punct de vedere, a memoriului prezentat de boierii Țării Românești prințului de Coburg în 1790, adevărat act de acuzare al măsurilor fiscale — sociale a domnilor fanarioți.

Comunicarea a urmărit, așadar, începutul epocii fanariote sub două aspecte: al cronologiei și al mentalului colectiv.

După prezentarea ei au urmat întrebări și discuții la care au participat Paul Cernovodeanu, Andrei Pippidi, Constantin Rezachevici, Constantin Bălan, Damian Hurezeanu. Participanții au subliniat însemnătatea problemei tratate și a concluziilor comunicării și au formulat un șir de observații critice privitor la opiniile autorului.

Concluziile ședinței au fost trase de prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, care a stăruit asupra necesității continuării investigațiilor în direcția abordată de comunicare — aceea a fenomenelor de conștiință colectivă.

CONGRES INTERNAȚIONAL DEDICAT BICENTENARULUI REVOLUȚIEI FRANCEZE

Deși mai sînt doi ani pînă la bicentenarul Revoluției din 1789, marea sărbătorire este în curs. Marcantul moment istoric este abordat în Franța pe toate planurile și din diferite perspective, organizîndu-se încă din anul trecut diverse reuniuni științifice. La acestea vin învâțați de pretutindeni pentru a aduce Revoluției franceze un legitim tribut de recunoștință al umanității. Universitatea Paris V — René Descartes, prin Facultatea ei de Drept, a consacrat și consacra în continuare, pînă în 1989 inclusiv, patru congrese implicațiilor istorico-juridice pe plan mondial și în primul rînd european ale importantului moment de istorie universală. În acest an, Congresul — ținut la Paris între 28 septembrie — 1 octombrie 1987 — a reunit specialiști — juriști

și istorici. În jurul temei: *instituțiile regionale și locale europene sub impactul Revoluției din 1789, ea și a Imperiului*. La dezbateri au fost prezente, prin cele 57 de comunicări susținute 15 țări: Anglia, Austria, Belgia, Canada, Elveția, Finlanda, Franța, Grecia, Italia, Olanda, Polonia, R.F.G., România, Spania și Suedia. S-au adăugat comunicanților și contribuțiilor lor numeroasele intervenții ce au avut loc în cursul celor patru zile de lucru ale reuniunii. Fiecare participant a plecat cu un plus de informație și a contribuit la înțelegerea unor aspecte. Revoluția din 1789 s-a impus în toată mărimea ei, de data aceasta, nu prin euceriri și victorii militare, ci prin forța ideilor inovatoare, prin porțile pe care le-a deschis națiunilor lumii spre o nouă etapă a vieții lor istorice.

Comunicările s-au referit cu prioritate la evoluția instituțiilor regionale și locale franceze în timpul Revoluției și a Imperiului napoleonic, fiind tratate o varietate de aspecte. Analizele au privit provinciile ca Languedoc-ul ori Bretania, departamente ca Charente Inférieure și Seine et Oise, orasul Toulouse, Corsica și chiar insula Saint-Dominique. Viața municipală în toată complexitatea ei, alegerea nu ușoară (date fiind contradicțiile firești de interese locale) a unei reședințe de departament, complexul proces revoluționar pe două nivele — colonizatori și aserviți — într-o colonie, instrumentele Revoluției pe plan local — agenții revoluționari și cei ai Imperiului — prefectii, au reprezentat probleme abordate. Importantă a fost însă maniera în care au fost înfățișate aceste contribuții științifice, ca *exemple și modele*, așa că prin analiza unor cazuri s-a putut ajunge la *generalizări și concluzii* privind fenomenele de *ansamblu*. S-au adăugat aceluiași categorii de contribuții încă trei comunicări, în care au fost abordate diferite teme: problema patrimoniului funciar și a personalității juridice a comunelor între 1789 și 1815, chestiunea regimului forestier în timpul Revoluției (pornindu-se de la exemplul departamentelor din sud-vestul Franței) și activitatea comisarilor Directoratului în domeniul aplicării legii.

În cursul Congresului au mai fost tratate, de asemenea, unele aspecte ale istoriei instituțiilor franceze. Interesante au fost corelările care au fost făcute cu Vechiul Regim, analizându-se, de exemplu, autonomia administrativă a regiunii *Isabourd* (*pays du Labourd*) înainte de Revoluție, adunările provinciale și locale din vremea lui Ludovic XVI, sesiunea din 1789 a adunării de stări a Burgundiei, reforma administrativă municipală din Givry (*Saône et Loire*) din 1782, personalul administrativ la sfârșitul Vechiului Regim (prin exemplu Lyon-ului) ori problemele poliției stradale pariziene în secolul al XVIII-lea (interesant exemplu al contradicțiilor generate în acest domeniu, în deceniile premergătoare Revoluției, prin conflictele izvorite din lipsa de coordonare a competențelor administrative). Alte trei comunicări s-au referit la instituțiile regionale și locale în Franța după 1815; evoluția administrației prefectoriale între 1815 și 1879, subprefectul în Franța și comunele în cadrul sistemului administrativ francez la începutul celei de-a Treia Republici.

Revoluția franceză din 1789 a fost neîndoiește mai temeinic înțeleasă în temeiul abordării ei multilaterale, dar și prin raportarea ce s-a făcut la Vechiul Regim. Acesta a fost înfățișat cu contradicțiile sale, ca o etapă finală înainte unei explozii sociale, dar totodată oferind evidente „rădăcini” pe plan instituțional înarilor evenimente declanșate în 1789. A mai reieșit că pe acest din urmă plan, acest Vechi Regim francez a constituit și el în epocă un *model european* în inutilile încercări pe care vechile regimuri europene le-au făcut pentru adaptarea la „noi vremuri”, păstrându-se însă societatea în vechile ei structuri!

Congresul a mai oferit totodată și prilejul de a se constata dimensiunile impactului instituțional francez asupra statelor europene cuprinse în zona de acțiune și expansiune a Revoluției și a Imperiului sau chiar exterioare ei. De data aceasta, însă, dezbaterile s-a deplasat cronologic de la sfârșitul secolului al XVIII-lea la sfârșitul secolului al XIX-lea și chiar până în primele decenii ale secolului al XX-lea. Au intrat în discuție, în temeiul contribuțiilor prezente, în primul rând statele vecine Franței: Spania, Italia, Germania, Belgia, Elveția. Au fost astfel analizate, în privința Spaniei, compoziția organelor locale administrative și judiciare la sfârșitul secolului al XVIII-lea și noile structuri administrative liberale de la începutul secolului al XIX-lea, administrația locală la Cordova în timpul ocupației imperiale franceze, administrația provincială în timpul lui Ferdinand VII (până în 1833) și de asemenea influența ideilor centralizatoare franceze asupra programului politic al liberalilor spanioli din secolul trecut; interesantă a fost și o comunicare în care a fost prezentat regimul administrativ al provinciilor spaniole în etapa liberală a anilor 1868—1874. Și în privința Italiei problematica a fost variată, ea reflectându-se în nu mai puțin de 12 comunicări: reforma administrației comunale în Lombardia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, tendințe autonomiste și regionaliste în Sicilia secolelor XVIII și XIX, problematica poliției administrative în regatul Neapoleului între 1789 și 1815, raporturile dintre guvernul central și autoritățile locale în timpul primei guvernări republicane piemonteză (1798—1799), organizarea administrației pe plan local a Republicii Italiei (1802—1805), problema demoralizării în regatul Neapoleului (1806—1815), ancheta statistică napolitană a regelui Murat (1811), reforma administrativă în principatul napoleonic Baciocchi, o provincie napolitană sub ocupația franceză: Cetraro, reflectarea constituționalismului englez

În gândirea politică a Siciliei în privința administrației locale (1812—1815) și în sfârșit ocaziunea profesorului A. Saitta, președintele Asociației Istoricilor Europeni, privind realitățile politice italiene în etapa realizării unificării statale: tradițiile diferite ale statelor italiene și impactul modelului centralismului francez. În câteva comunicări s-au oglindit unele aspecte privind problematica germană sau germano-franceză a țemei în dezbatere; conștiința juridică a comunităților țărănești și administrația locală în preajma Revoluției franceze în Germania și Franța, refuzul sistemului administrativ francez în statul Baden (1789—1799), Ministerul în timpul ocupației și administrației napoleoniene (1808—1815) și, în sfârșit, chestiunea administrației comunale și a dreptului comunal în Franța și Germania între 1871 și 1914. O comunicare a înfățișat unele aspecte privind instanțele judiciare din departamentul Dyle, în etapa integrării Belgiei Republicii franceze (1795—1800), exemplul urmând să illustreze influența sistemului judiciar și a legislației penale franceze. De asemenea, într-o comunicare a fost prezentat modelul administrației patriociene din cantonul Berna în secolul Lumii.

În orbita dezbaterii au intrat însă și alte țări europene. Despre Olanda, țară aflată și ea sub impactul direct al Revoluției și al Imperiului, două comunicări succesive au înfățișat evoluția administrației regionale și locale olandeze în prima jumătate a secolului al XVIII-lea și în al XIX-lea. Alte două comunicări s-au referit la cazul Suediei, analiza nedepășind secolul al XVIII-lea, dar privind atât evoluția instituțiilor administrative regionale și locale, cât și rolurile acestora cu puterea centrală. Trei comunicări s-au referit la Polonia, prezentându-se organizarea administrației locale în temelul Constituției din 1791, impactul modelului francez de administrație publică în privința marelui ducat al Varșoviei (1807—1813) și, de asemenea, problema autonomiei poloneze în cadrul monarhiei austro-ungare (1861—1914). În alte comunicări s-au analizat organizarea administrativă regională și locală în Finlanda la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, problemele administrative ale Ciprului în anul 1800—1814, evoluția administrației regionale și locale în Grecia între 1821 și 1914, organizarea administrației regionale și locale în statul canadian Quebec. Problema naționalităților în concepția „iacobinilor” maghiari și în cea a conducătorilor revoluției ungare din 1848—1849 au fost abordate într-o comunicare de pe poziții partizane (în partea privind revoluția din 1848—1849) dar o replică a fost dată nu numai printr-o comunicare românească privind lupta românilor țâșilvani pentru instituții naționale în etapa 1790—1850 (realizată de Ioan Mircea Bogdan), ci și în cadrul discuției ce a urmat. O a doua comunicare referitoare la România, cuprinzând o analiză a evoluției administrației regionale și locale în Principatele Române și apoi în statul român, ca și a impactului Franței revoluționare și a Imperiului, a fost înfățișată Congresului de autorul acestor rânduri.

Desfășurat în localuri prestigioase, în palatul Luxembourg — sediul Senatului (președintele Alain Poher onorind cu prezența sa una dintre cele opt ședințe de lucru) , la Palais de Justice, la Hotel de Ville și, în ultima zi, în clădirea lui Ecole de Médecine, unde în prezent își are sediul rectoratul Universității Paris V, Congresul a reunit în jurul a 100 de participanți, majoritatea fiind și autori de comunicări și mulți luând parte la o discuție care a înfățișat dublul aspect al completării unor cunoștințe și cel al replicii. Atmosfera a fost prietnică dezbaterilor constructive, organizatorii și în special secretarul general, profesorul Pierre Villard, decanul Facultății de Drept a Universității Paris V, depunând eforturi deosebite în această privință. Cei doi participanți și invitați români s-au bucurat de cea mai bună primire, autorului acestor rânduri încredinșându-i-se să prezideze și una din ședințele Congresului. În toamna anului viitor, un nou Congres va prilejui, tot la Paris, o nouă dezbatere consacrată în special problemei drepturilor umane în Europa sub impactul noului regim instituit în Franța în 1789.

Dan Berindei

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN U.R.S.S

În perioada 16 septembrie — 7 octombrie 1987, în cadrul sistemului bilateral de schimburi științifice dintre Academia de Științe Sociale și Politice a R.S.R. și Academia de Științe a U.R.S.S. am efectuat o călătorie de documente de 3 săptămâni în Uniunea Sovietică.

Deplasarea de studii a avut ca obiectiv principal completarea informației documentare la tema de plan *Locul Țărilor Române în politica europeană în perioada intensificării mișcărilor de emancipare națională* (sf. sec. XVIII — 1848), iar în secundar documentarea și depistarea de noi izvoare necesare noii temă de plan *Călători străini despre Țările Române* (sec. XIX).

Investigațiile le-am efectuat în principal în bibliotecile și institutele de informare științifică din capitala U.R.S.S., Moscova. Aici mi-am desfășurat activitatea de cercetare și depistare la Institutul pentru informație științifică în științe sociale ale Academiei de Științe a U.R.S.S.

(I.N.I.O.N) unde am urmărit izvoarele scrise și tipărite din prima jumătate a sec. XIX. Am avut astfel satisfacția ca, la obiectivul principal al temei, a depistării de noi știri (până în prezent necunoscute istoriografiei noastre) referitoare la eoul revoluției române de la 1821 în presa rusă contemporană evenimentului. În principal este vorba de informațiile publicate în ziarele „Vestnik Evropl” și „Istoričeskij statističeskij și gheograficesij žurnali”, care apăreau la Moscova în epoca amintită și care conțin detaliate cronici despre declanșarea revoluției, desfășurarea acesteia ca și înăbușirea ei. În felul acesta apreciez că aria teritorială a ecoului internațional al evenimentului românesc amintit se lărgeste simțitor, căpătând noi dimensiuni europene.

La aceeași instituție am completat documentarea referitoare la o serie de călători ruși care au traversat teritoriul țărilor române în primele trei decenii ale secolului trecut (în principal este vorba de amiralul P. V. Ciciagov, semnatarul păcii de la București din 1812, și de negustorul din Odessa, Ignati P. Iacovenko, resident pe teritoriul românesc între 1820 și respectiv 1829).

De asemenea, în cadrul I.N.I.O.N. am consultat pentru documentare Videodispleinii zal (sala terminalelor electronice) unde însă informația documentară obținută nu a depășit informația bibliografică cunoscută de noi și conținută în fișierle respective.

Activitatea de documentare științifică am continuat-o la Biblioteca istorică de stat a R.S.F.S. din Moscova. Biblioteca amintită conține un bogat fond de carte referitor la istoria țării noastre (catalogi, otelul 754—756), cu un potențial de cca. 3000 de lucrări, destul de însemnat după opinia noastră. Epoca modernă, potrivit periodizării istoriografiei sovietice, este cuprinsă în rubricile „Dezvoltarea relațiilor capitaliste și înființarea statului național român (1800—1878)”.

Cercetarea efectuată aici ne-a permis depistarea unor noi călători ruși prin țările noastre respectiv P. Bagration¹ și Piotr Nikiforov².

De asemenea, urmînd o utilă semnalare a colegului dr. Paul Cernovodeanu (vezi cf. „Revista de istorie”, nr. 6 1987) am reușit depistarea (foarte probabilă) a însemnărilor de călătorie ale ofițerului rus F. F. Berg în Dobrogea (în anul 1826) pe care le-am transcris și tradus în limba română în vederea publicării lor.

În fine, o ultimă etapă a investigației noastre am desfășurat-o în Biblioteca publică de stat „V. I. Lenin”. Aici, în urma consultării colecțiilor periodicelelor „Nevskii žritel” (Observatorul de pe Neva) și respectiv „Sanktpeterburgskie vedomosti” (Informații petersburgeze) am avut din nou posibilitatea depistării unor utile informații despre evenimentele de la 1821 din țările române. Toate aceste materiale urmează să formeze substanța unui consistent studiu documentar, destinat valorificării prin periodicele noastre de specialitate.

În cursul deplasării amintite, am avut o serie de întrevedcri cu personalul de specialitate sovietic. Astfel la Institutul de slavistic și balcanistică al Academiei de Științe a U.R.S.S. am avut convorbiri de lucru cu L. E. Semionova, cercetător principal, T. A. Pokivailova și M. I. Ereșcenko, cercetători și cu I. I. Florea șef de sector. Convorbirile au relevat un util schimb de informare privind progresele realizate de istoricii din cele două țări în ceea ce privește studiul și interferențele cultural politice reciproce în evoluția istorică a celor două popoare.

La Institutul de istoria U.R.S.S. al aceleiași Academii, am avut o întîlnire de lucru cu M. D. Kurmaceva, cercetător și I. I. Preobrajenski, șeful sectorului de istorie medie din amintitul Institut. Colegii sovietici au avut amabilitatea să mă informeze asupra problemelor care stau în obiectivul imediat al cercetării lor, respectiv elaborarea unei consistente sinteze asupra istoriei gîndirii sociale ruse în epocile medievală și modernă. La rîndul meu, am informat despre activitatea notabilă desfășurată în cadrul Laboratorului de demografie istorică de pe lângă Universitatea din București, (avînd în vederea convergențele de preocupări în această direcție). Totodată am avut un fructuos schimb de opinii asupra obiectivului principal al investigației sub-semnatului, istoricii sovietici avînd amabilitatea de a-mi indica o serie de posibile surse editate cu perspective de a conține informații despre Țările Române în sec. XIX.

În cursul celor 21 de zile ale stagiului de documentare, am primit un sprijin efectiv în problemele organizatorice din partea cercetătorilor T. A. Pokivailova și M. I. Ereșcenko, care ne-au însoțit și ne-au ajutat să rezolvăm cu deosebită amabilitate și sprijin efectiv toate aspectele legate de formalitățile necesare bunei desfășurări a activității noastre.

În concluzie, putem aprecia că, prin rezultatele concrete ale investigației desfășurate, prin contactele directe cu reprezentanții școlii istorice sovietice și schimburile de idei vehiculate, stagiul de documentare în U.R.S.S. s-a dovedit benefic și de o reală utilitate. El a conturat în

¹ L. V. Vialikov, *Bagration în Țările Române*, în „Voprosi istorii”, 1950, nr. 1, p. 110—112.

² Sobranie istinnih svedenii v Buharesta vo vremia plena nikolarevskogo kupța Petra Nikiforova, (17 iulii 1854—17—20 marta 1855), Spb. (f. an).

acelasi timp, noi perspective de investigație și canale de studiu în privința influențelor reciproce în istoria celor două popoare, pe care o posibilă și viitoare depistare ulterioară le va putea materializa în chip concret.

Marian Stroia

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN R.P. BULGARIA

În perioada 6—26 iulie 1987 am efectuat un stagiul de documentare în R. P. Bulgaria. În tot acest răstimp s-a ocupat de îndrumarea și ajutorarea mea, cu deosebită competență și soliditate, Elisaveta Todorova, cercetătoare la Institutul de Balcanistică din Sofia. Am lucrat cu precădere la Biblioteca Națională „Chiril și Metodiu”, la CIBAL (— Centre International d'information sur les sources de l'histoire balkanique et mediteranenne), la Biblioteca Academiei de Științe a Bulgariei, precum și la biblioteca Institutului de Arheologie din Sofia.

Cel dintîi obiectiv al meu a fost să mă pun la curent cu cercetările bulgare recente asupra istoriei medievale a bazinului Mării Negre, inclusiv a secțiunii românești a litoralului pontic. Din această categorie de lucrări aș aminti volumul *Genova e la Bulgaria ncl Medioevo*, Genova, 1984, 466 p., în care nu numai că au fost publicate textele comunicărilor de la colocviul italo-bulgar de la Genova, din 1981, dar au și fost traduse în italiană și astfel puse într-o circulație mai largă —, în partea a doua, un număr de studii, mai vechi sau mai noi, ale istoricilor bulgari, din care o bună parte privesc și istoria gurilor Dunării. O realizare notabilă este și volumul scos la Sofia, tot în 1984, de Bojidar Dimitrov, *Bulgaria în cartografia nautică medievală (sec. XIV — XVII)*, în care sînt reproduse, în condiții grafice deosebite, nu mai puțin de șaptezeci de hărți păstrate în depozitele de la Vatican și Viena. La Sofia am putut lua cunoștință și de un volum, tipărit în puține exemplare, la Rostov pe Don, în 1986, care conține un număr de studii ale unor istorici sovietici reunite sub titlul *Relațiile internaționale în bazinul Mării Negre în epoca antică și medievală* (176 p.).

Urmărind în genere depistarea de informație nouă de orice gen cu privire la istoria noastră, atrag atenția acum asupra unui alt volum, editat iarăși în condiții grafice excepționale și cu text bilingv (bulgar și italian): *Catalogul manuscriselor slave din Biblioteca Vaticană*, întocmit de Aksinija Džurova, Krasimir Stančev și Marko Japundžic (Edit. „Svjat”, Sofia, 1985, 464 p.). În această carte sînt descrise, printre altele, și un număr de șapte manuscrise din sec. XV—XVII provenind, sau care au circulat doar, pe teritoriul țării noastre, unele chiar cu însemnări în limba română. Șase din cele șapte manuscrise sînt cu totul necunoscute specialiștilor noștri în cultura veche românească.

La capătul primei săptămîni de ședere la Sofia am solicitat să văd un grup de microfilme, păstrate la Arhiva Istorică Centrală, cu materiale documentare aduse în Bulgaria din arhivele de la Vatican, anume din depozitul arhivistic al Congregației De Propaganda Fide. Astfel, parcurgînd cele citeva sute de cadre, am putut depista un grup de scrisori ale unor călători străini în țările române, din secolul al XVII-lea, în special ale lui Andrei Bogoslavič și Giovenale Falco, care vor face obiectul unei prezentări speciale. Aceste texte inedite oferă prețioase întregiri cu privire la biografia autorilor lor, precum și unele date noi de istorie politică, mai ales a Țării Românești.

În ajunul încheierii stagiului, în perioada 19—22 iulie, m-am deplasat la Varna și la Nesebăr — vechea Mesembrie, cu splendeidele ei monumente de arhitectură bizantină. La Muzeul de Istorie și Artă din Varna am avut o discuție cu Alexander Kuzev, specialist în istoria fortificațiilor și cetăților medievale din lungul Dunării de Jos.

Ștefan Andreescu

CRONICA

În ziua de 1 decembrie 1987 în Aula Bibliotecii Centrale Universitare din București a fost organizat, sub egida Ateneelor Cărții și în întîmpinarea Conferinței Naționale a Partidului, simpozionul *Opera teoretică a tovarășului Nicolae Ceaușescu neseacă tezaur și izvor de idei revoluționare*. În cadrul manifestării au susținut comunicări dr. Radu Pantazi: *Dezvoltarea creatoare a materialismului dialectic și istoric în opera secretarului general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu*; prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță: *Istoria la cotele înaltei cînsîri în opera tovarășului secretar general Nicolae Ceaușescu*; și prof. univ. dr. doc. N. N. Constantinescu: *Dezvoltarea complexă a economiei naționale pe o treaptă superioară*.

Evenimentul a fost ilustrat cu o amplă expoziție de carte, cuprinzînd lucrările teoretice ale tovarășului Nicolae Ceaușescu apărute în țară și în străinătate, precum și lucrări din domeniul științelor sociale, economice și istorice inspirate din opera secretarului general al partidului.

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

DAN A. LĂZĂRESCU, *Imaginea României prin călători*, vol. I, 1716–1789, Edit. Sport-Turism, București, 1985, 334 p. + il.; vol. II, 1789–1821, 1986, 350 p. + il.

Istoricul și eseistul de talent Dan Amedeu Lăzărescu, un pisionat adept al imțologiei, dimensiune ce se impune în momentul de față în istoriografia mondială ca o esențială componentă în studierea mentalului colectiv al unei epoci, a elaborat o nouă și interesantă lucrare aparținând acestui gen și anume *Imaginea României prin călători*, din care au apărut pînă acum primele două volume dedicate perioadei fanariote în Principate (1716–1821) și absolutismului habsburgic în Transilvania.

Autorul s-a străduit ca — făcînd apel la cele mai caracteristice mărturii — să ilustreze modul în care străinii au fost în măsură să perceapă realitățile atât de complexe și contradictorii prezentate de societatea românească într-o perioadă de intense frămîntări și transformări pe plan socio-economic și politic, corespunzătoare trecerii de la formele cele mai desuete ale feudalismului spre un capitalism incipient. În definiția pe care a dat-o termenului de „călător”, D. A. Lăzărescu a împărtășit punctul de vedere al editorilor colecției *Călători străini despre țările române* ce nu includeau în această noțiune doar simpli peregrini ce au străbătut ocazional țările noastre ci — printr-o viziune mai largă — pe toți aceia ce au lăsat descrieri prețioase asupra lor, indiferent de „durata” șederii lor printre români ¹.

Așa cum am încercat să demonstrez eu însumi altădată, „mărturiile călătorilor străini — alcătuite într-o viziune inevitabil subiectivă și fragmentară dar beneficiînd de spontaneitatea contactului direct și a detasării atunci cînd n-au fost alterate printr-un caracter de circumstanță sau convenționalismul unor prelucrări tardive — constituie surse prețioase de informare; ele întregesc, prin specificul datelor procurate, aspectele atât de variate prezentate de cadrul în care a evoluat societatea feudală românească, mai greu sau incomplet surprinse de documentația obișnuită a epocii ce o formau cronicile partizane, corespondența oficială, documentele de cancelarie, literatura juridică sau religioasă, sursele epigrafice ș.a.” ².

Valoarea textelor — constînd din însemnări de drumeție, memorii, corespondență, jurnale de campanie, rapoarte cu caracter oficial, anchete cu substrat socio-economic și istoriografic sau monografii elaborate ulterior — a variat în funcție de autenticitatea lor precum și de gradul de sinceritate, exactitate și capacitate de informare și selecție a autorilor respectiv i. Dan A. Lăzărescu s-a orientat foarte bine în alegerea sa, căutînd în primul volum al lucrării lui să azece mărturiile călătorilor selectați pe interesul provocat de poziția specială a Principatelor — dominate de fanarioți — în contextul atât de delicat al „problemii orientale” în secolul al XVIII-lea și de locul ocupat de Transilvania în cadrul „Aufklärung”-ului austriac. Figuri pregnante din rîndul străinilor ce au poposit pe meleagurile noastre ca secretarul domnese Anton Maria Del Chiaro, abatele Ruggero Boscovich, economistul Charles de Peyssonnel, generalul Friedrich Th. Wilhelm von Bauer (sau Bawr) agentul imperial Ignac Raicevich, învățații Domenico Sestini și Francesco Grisellini, conștele Maurice d'Hauterive sau prințul Charles de Ligne au lăsat mărturii de un deosebit interes asupra țărilor române, analizate cu competență și discernămint în cadrul lucrării recenzate. Un detractor și plagiator ca Jean Louis Carra — cu toate deficiențele și erorile prelinsei sale *Istorie a Principatelor* — nu putea lipsi din cadrul viziunii imagologice făurite asupra țărilor noastre în secolul al XVIII-lea, deoarece, după cum arată cu temei D. A. Lăzărescu, această lucrare a avut tristul privilegiu de a constitui prima carte redactată în limba franceză reflectînd o viziune — foarte deformată și falsă ce e drept — asupra Moldovei și Țării Românești, dar care a avut o anumită audiență în epocă și a fost tradusă în mai multe limbi. Pentru o caracterizare foarte aspră a regimului fanariot D. A. Lăzărescu a redat și opiniile ambasadorului britanic la Poartă Sir James Porter, relevante într-o serie specială dedicată Imperiului otoman ce n-a văzut, însă, lumina tiparului decît în secolul următor, prin grija unui urmaș ³.

În ceea ce privește Transilvania, autorul lucrării recenzate a căutat să evidențieze preocupările cameraliste ale cabinetului de la Viena și mai ales posibilitățile de exploatare economică

„Revista de istorie”, tom 41, nr. 2, p. 243–253, 1988

(în special mineralieră) a boșatei provincii de peste Carpați ca și a Banatului, unde preponderența numerică a românilor, asupriți și lipsiți de drepturi politice, era cu drept cuvânt relevată de un Griselini (1770) sau Ehrler (1774).

Concluziile generale care se desprind din evoluția istorică a țărilor române în secolul al XV III-lea analizată cu multă acuratețe de D. A. Lăzărescu în primul volum al cărții sale — scot pregnant în relief situația lor specifică în acest colț al continentului european, la intersecția celor trei imperii absolutiste ce caută să-și extindă sau consolideze dominația asupra lor, fără a obține, însă, succesul scontat⁴. Imagologic în fața străinilor realitățile din Principate apar toțiși destul de deformate și îngrosate și prezentate în mod evasi-unanim în culori negative, cu toate că regimul fanariot — în pofida rapacității și corupției proverbiale a reprezentanților săi — n-a alienat toțiși ceea ce era esențial pentru salvagardarea entității statale a Moldovei și Țării Românești, adică menținerea autonomiei lor față de Poarta otomană⁵. D. A. Lăzărescu se arată necruțător față de racilele fanariotismului, desi poate ar fi trebuit să-și nuanteze opiniile, nestigmatizând în bloc tot ceea ce a fost legat de fanarioti⁶, cel puțin în prima fază a acestui regim, deoarece după 1789, el devine într-adevăr anchilozat și retrograd, fiind criticat de însăși grecii animați de idealuri progresiste sub impulsul ideologiei Revoluției franceze⁷.

În perioada 1789—1821 ce corespunde pe plan internațional marilor confruntări armate de pe continent din epoca revoluției franceze între țnăra republică transformată apoi în autoritarul imperiu napoleonic și adversarii săi, monarhiile conservatoare austriacă, prusiană și rusă precum și înduplecata Anglia colonială, conflicte în care a fost antrenat între 1798—1812 — sub diferite forme — și Imperiul otoman, ducind la o recrudescență a încilcetei „probleme orientale”, țăările române — cu tot iuresul ostilităților și ocupațiilor străine ce n-au cruțat teritoriul lor — cunosc, pe plan ideologic, o lentă penetrare a ideilor înaintate iar în societate se constată un început de prefaceri legat de înfiriparea unei burghezii concentrând mai multă putere economică și creind premisele trecerii spre rînduilele capitaliste. O evoluție mai rapidă în acest sens s-a înregistrat desigur în Transilvania unde, în afara burgheziei săsești și maghiare, chiar în rîndul populației majoritare românești o „stare a treia” mai temeinic încheagată, a grăbit acest proces, concomitent cu o cristalizare pronunțată a conștiinței naționale. Toate aceste evenimente și transformări sînt analizate în volumul al II-lea al lucrării lui D. A. Lăzărescu, autorul precizîndu-se cu precădere asupra imaginii oferite străinilor de regimul fanariot în ultima sa fază de existență înaintea înlăturării sale prin revoluția din 1821, condusă de Tudor Vladimirescu, în contextul eșecului Eteriei și al renunțării la *Megală Idea* prin brusca disociere a intereselor fanariote de cele otomane.

De data aceasta autorul face apel îndeosebi la călătorii englezi — cu precădere diplomați — reflectînd interesul crescînd al Angliei în „problema orientală”, îndeosebi după expediția lui Bonaparte în Egipt (1798) și geneza „dogmei” menținerii integrității teritoriale a Imperiului otoman ca „paravan” al apărării intereselor coloniale britanice în Levant și Orientul îndepărtat. În mozaicai diverselor națiuni asuprite de către Poarta otomană prin stăpînire directă sau vasalizare, românii din Principate se detașează datorită statutului lor de autonomie pe plan intern, în pofida știrbirii multora dintre privilegiile anterioare sub regimul fanariot. Dacă William Eton dedică în lucrarea sa doar unele paragrafe Moldovei și Țării Românești, în schimb Thomas Thornton le consacără un capitol al operci sale iar consulul acreditat în Principate, William Wilkinson, o monografie specială, prima de acest fel apărută în limba engleză. Observațiilor pertinente ale acestora, în special ale celui din urmă, D. A. Lăzărescu le alătură și mărturiile succinte — dar relevante — a doi medici originari din Marca Britanică, călători de ocazie, ca Adam Neale și William Mc Michael. Cu toții înfierează, fără reținere, tarele vădite ale regimului fanariot, condamnînd îndeosebi abuzurile fiscale și relevînd contradicția fundamentală a binomului social agrar boier-țaran.

Printr-un procedeu mai puțin obișnuit, autorul lucrării caută să înfiereze racilele fanariotismului în Principate și prin prisma vederilor unor cărturari aparținînd culturii neo-grecești ca de pildă Constantin (Chesarie) Dapontes, Dimitrie (Daniil) Philippide sau Dionisie Fotino care s-au apropiat mult de aspirațiile populației autohtone, recunoscînd unele merite dar și blamînd, fără cruțare, viciile sistemului de guvernare al conaționalilor lor. Mai curioasă mi se pare însă integrarea în această pleiadă a banului Mihai Cantacuzino care era român și exprima deci un punct de vedere autohton, indiferent dacă istoria sa, rămasă în manuscris, a fost tradusă în grecește de enigmaticii frați Tunusli și tipărită la Viena în 1806, facilitîndu-i astfel o circulație mai largă pe plan european. Mi s-ar fi părut mai potrivită, oricum, inserarea în acest volum a imaginii Principatelor, în special a Moldovei, făurită de pana perspicacelui și doctului medic sas Andreas Wolf, bun cunoscător al realităților românești și un adevărat prieten al nițropoliului cărturar Iacov Stamati, al cărui portret figurează la loc de cînst în monografia sa⁸.

În sfîrșit, pentru Transilvania epocii post-iosefine și a începutului reacțiunei metternichiene ni se aduc mărturiile maiorului austriac Damian, geologului francez Pierre-Marcel-Tous-

saint de Serres și numismatului italian Felice Girtoni, care nu uită să amintească și de populația românească din provincie și de ecurile încă puternice ale mării răscoale din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan, ce a zguduit din temelii vestigiile rânduiriilor feudale.

Reținând, acum, trăsătura generală de unire a celor două volume aparute până în prezent din monografia lui D. A. Lăzărescu, se poate remarca, fără îndoială — și autorul ne-a convins în acest sens — că, din punct de vedere imagologic, călătorii străini au înfierat în bloc regimul fanariot instaurat în Principate, condamându-l fără drept de apel ca un sistem corupt și degradant ce a tinut Moldova și Țara Românească vreme de mai mult de un secol în întuneric. Desigur, așa cum și l-au închipuit străinii, regimul fanariot din țările noastre nu a prezentat decât vicii și defecte. Dar trebuie recunoscut și aici autorul s-a lăsat antrenat de oarecare părținare — că acești mărtori străini n-au putut vedea decât partea de la suprafață a „ice-berg”-ului, nu și grosul ce era ascuns sub fundul mării. Ei s-au mărginit să eticheteze pe toți domnii perioadei fanariote — printr-o imagine simplificatoare drept hoți rapaci, tirani față de cei mici și slugarnici față de mai marii Porții, interesați doar în exploatarea Principatelor și stringerea de averii personale, în dauna unui popor umilit, stors de averii și abrutizat de mizerie. Trăsăturile negative, denigratoare, au dovedit elice stereotipe care s-au prelat, aproape inconștient, fără discriminare, de la un autor sau călător la altul ori de către orice străin ce ne-a călcat țara în această perioadă, deoarece toți aceștia proveneau dintr-o lume diferită, axată pe alte coordonate socio-politice, mentale și ideologice, aparținând acelei părți a Europei privilegiate, în care au înflorit nestinjenit artele, știința și cultura, s-a dezvoltat comerțul, și-au făcut apariția relațiile de producție și rinduilele capitaliste, s-au dezvoltat în orice direcție „luminile”. Prea puțini dintre acești străini au ținut seama de faptul că întreg sud-estul continentului, inclusiv Principatele, se aflau în zona de dominație otomană unde domnea un spirit rutinier și retrograd, o inerție datorată sistemului statal și instituțional anchilozat al unui imperiu aflat în plină decădere și corupție, condus, încă, în mod despotic după preceptele anacronice ale Coranului, religie de mult sterilizată și refractară oricărui progres pe plan economic și social. Puterea centrală a sultanului a început, de altfel, a fi contestată, de la finele secolului al XVIII-lea, de către pașalele de la hotarele statului, fie la sud de Dunăre, în Epir, în Siria, Egipt, Tunisia sau Maroc, velleitățile de autonomie și chiar de independență extinzându-se altă în lumea creștină, dominată de otomani, cit și în cea musulmană. De aceea fanariotii, exponenții politici ai Porții în acea epocă, au fost anatemizați *in corpore*, neținându-se seama, îndeajuns, că unii din ei s-au atașat totuși de Principatele pe care le-au guvernat, au încercat să introducă reforme, să încurajeze artele, tiparul și învăț. mintul, să ridice — pe cit le-a fost cu puțință — viața de stat la un nivel ce tindea să se apropie, cel puțin teoretic, de cel atins de alte state europene, mai ales din centrul și răsăritul continentului. În pofida răsluirii hotarelor, a pierderilor temporare sau mai îndelungate de provincii (Oltenia, Bucovina, Basarabia), a limitării puterii lor, domnii din perioada fanariotă au izbutit să mențină pe plan internațional autonomia — oricit a fost ea de știrbită — a Principatelor, s-o facă respectată de Poartă, să evite împărțirea lor între imperiile absolutiste vecine așa cum a fost cazul, de pildă, cu Polonia, odinioară o mare putere. Continuitatea teatrală a fost asigurată în pofida tuturor vicisitudinilor și de aceea în Principate, cu excepția Greciei și Egiptului unde puterile maritime aveau maiore interese comerciale, s-au înființat cu începere din 1781 consulate, mai întâi ale imperiilor vecine, mai târziu și ale celorlalte țări însemnate, încât acești străini care disprețuiau atât de mult regimul fanariot s-au grăbit să-și instaleze reprezentanțe diplomatice în țările noastre, recunoscându-le implicit importanța. Totuși ei n-au știut să scoală în relief decât raclele și trăsăturile negative ale domnilor din perioada fanariotă, fără a se osteni să adincească cauzele uni atari situații și mai ales să le recunoască meritele — atitea cite au fost — și să releve progresele — oricit de modeste — înregistrate pe plan politico-administrativ, juridic, și cultural. Desigur, lipsa ostirii permanente și modernizate, a unei infrastructuri statale suplă și adecvată împrejurărilor, au lăsat expuse Principatele vicisitudinilor de tot felul, exacțiunilor și năvălirilor bandelor prădalnice tătare și turcești, apoi devastării lor de către trupele otomane, habsburgice și țariste, ce le-au transformat în atitea rinduri în teatru de război. Dar toate aceste greutăți și umilințe n-au făcut decât să întărească conștiința unității de sine și de neam a romanilor și a continuității milenare a poporului nostru pe aceste meleaguri, să contribuie la redescoperirea națională al carei prim pas în principate — după răscoala lui Horea în Transilvania la 1784 — l-a constituit revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu ce a pus capăt regimului fanariot, devenit atunci într adevăr perimat și anacronie într-o Europă modernă, fiind repudiât însăși de greci.

Rezumind, regimul fanariot poate fi definit, așadar, ca un sistem de contraste și paradoxuri; un straniu amalgam de decădere și de emancipare pe multiple planuri, de conservatorism politic și de despotism lăminat, de obscurantism și de promovare a învățămîntului, artei, culturii și tiparului, de infiltrare puternică a alogenilor în viața socio-economică și politică a Principatelor dar de treptata lor autohtonizare și asimilare în masa românilor preponderanți

În ori și ce domeniu. Fenomenul fanariot — ai cărui germeni se pot depista în țările noastre încă din secolul al XVII-lea — n-a constituit o cezură, o discontinuitate, în istoria noastră, nici pe plan intern — unde evoluția vieții de stat și politice a urmat alți parametri dar fără să se depărteze vreodată de la identitatea națională care a rămas preponderent românească — nici pe cel extern, unde regimul instituțional juridic stabilit de Poartă — cu toată accentuarea dominației ei — a rămas același ca și în trecut: autonomie și neamțec în administrația internă. Pentru oricine judecă cu obiectivitate se impune constatarea că, în ciuda aspectelor sale negative incontestabile, care nu pot fi minimalizate, regimul fanariot din Principate coincide cu o etapă importantă a trecerii lor de la feudalism la capitalism, realitate intuită chiar de Nicolae Bălcescu, foarte ostil fanarioților, care, însă, printr-un raționament cam specios, considera că pentru țările române fanarioții au însemnat ceea ce pentru Europa occidentală a reprezentat ridicarea burgheziei⁹. Se poate vorbi de fanarioți ca de un puternic agent de disoluție a relațiilor feudale în Principate și nu ca un factor de desnaționalizare¹⁰.

Aceste reflecții — pe lângă unele completări de amănunt¹¹ — nu știrbesc întru nimic valoarea monografiei lui D. A. Lăzărescu, care, așa după cum a recunoscut însuși autorul, constituie în primul rând o lucrare de *imagologie*. Observațiile mele au avut menirea doar de a nuanșa unele afirmații prea categorice ale autorului. „Imagina ceului alt” nu rușesește, aproape niciodată, să intruchipeze exact realitatea, dar această constatare nu neagă importanța unei anchete imagologice. D. A. Lăzărescu a surprins perfect — și cu un bogat comentariu, vădit prin abundența și cruditul aparat critic — imaginea țărilor române așa cum a fost ea percepută de străini între 1716—1821 și cum s-a reflectat în istoriografia vremii și chiar în unele opțiuni politice din epocă. Pentru analiza minuțioasă și strădania depusă în depistarea unor surse atât de variate, D. A. Lăzărescu merită a fi clogiat și poate fi sigur că atât specialiștii cit și publicul larg cititor așteaptă cu un vădit interes continuarea lucrării sale.

Paul Cernovodeanu

N O T E

¹ Maria Holban, *Introducere generală în Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. XIII—XIV.

² Paul Cernovodeanu, *Imaginea țărilor române la călătorii străini din secolele XIV—XVIII*, în „Revista de istorie”, tom. 32 (1979), nr. 12, p. 2353—2354.

³ Ar fi fost interesant, poate, de comparat părerile lui Porter și cu acelea destul de asemănătoare dar mai rigurose documentate sub aspect general și încadrate mai sistematic într-o expunere de un caracter sobru, lipsit de factorul emotiv, aparținând succesurului acestuia la Poartă (1762—1765), Henry Grenville, cf. *Observations sur l'état actuel de l'Empire Ottoman* (edited by Andrew S. Ehrenkreutz), Ann Arbor (S.U.A.), 1965, p. 25, 28, 39—40, 44, 73.

⁴ Vezi în acest sens și contribuțiile lui Veniamin Ciobanu, *La granița a trei imperii*, Iași, 1985, p. 6—8 și mai recent Leonid Boicu, *Principatele române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Iași, 1986, p. 5—20.

⁵ În același sens sînt extrem de convingătoare documentele emanînd chiar din cancelaria otomană, adică de la însăși puterea suzerană, cf. Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, 1455—1774, București, 1976, p. XXVII—XXVIII; vol. II, 1774—1791, București, 1983, p. VI—VII și vol. III, 1791—1812, București, 1986, p. X—XI precum și Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711—1821). Documente turcești*, București, 1984, p. 7—9; cf. și Virgil Cîndea, *L'état ottoman et „le monde de l'alliance”*. *Remarques sur le statut international des principautés danubiennes du XVe au XIXe siècle*, în *L'historien et les relations internationales. Recueil d'études en hommage à Jacques Freymond*, Genève, 1981, p. 237—249.

⁶ De pildă la p. 33—34 autorul contestă nu numai caracterul pozitiv al reformelor lui Constantin vodă Mavrocordat ci însăși sinceritatea domnului pe care Florin Constantiniu, autor al unei recente monografii despre *Constantin Mavrocordat*, București, 1985, p. 183—184 și 187—188 îl integrează „acelui mare curent de reforme din Europa din secolul al XVIII-lea, cunoscut sub numele de «absolutism sau despotism luminat»... Reformele sale au contribuit la progresul societății românești de la est și sud de Carpați și au atras strămutarea în Moldova și Țara Românească a unui număr însemnat de țărani români din Transilvania, apăsați de dubla asuprire socială și națională la care erau supuși în vatra lor strămoșească”. Politica de reforme a lui Mavrocordat „prin caracterul ei novator, a accelerat împlinirea aspirațiilor de secole ale poporului român: libertate, unitate, independență”. Mai vezi și Fl. Constantiniu — Șerban Papacostea, *Les réformes des premiers Phanariotes en Moldavie et en Valachie: essai d'interpré-*

lation, în „Balkan Studies”, Thessaloniki, 13 (1972), 1, p. 89—118 și Fl. Constantiniu, *Pentru o tipologie a „despotismului luminal”: exemplul românesc*, în „Analele Universității București”, Istorie, an XXIX (1980), p. 59—66.

⁷ Printre altele, vezi acțiunea antiotomană inițiată de Rigas Velestinliu, curmată prin prinderea și executarea lui brutală din ordinul Porții în 1798; pentru viața și activitatea acestuia vezi monografia lui Leandros Vranousis, *Rigas un patriot grec din Principate*, București 1980, 335 p.

⁸ *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, apărută la Sibiu în două volume la 1805.

⁹ N. Bălcescu, *Question économique des Principautés Danubiennes*, în *Opere* (ed. critică G. Zane și Elena G. Zane), vol. II, București, 1982, p. 51.

¹⁰ Cele mai pertinente date asupra fenomenului fanariot în Principate, examinat sub toate laturile sale de către cei mai reprezentativi istorici români și greci se află inserate în culegerea *Symposium: L'époque Phanariote, 21—25 Octobre 1970*, Thessaloniki, 1974, 482 p.

¹¹ Socotesc util a preciza numele soției ambasadorului britanic la Poartă (între 1747—1762) Sir James Porter (1710—1786) a cărei trecere prin Moldova la 1762 este menționată în vol. I, p. 61—62, 65—67, anume Clarissa Catherine, fiica baronului Elbert de Hohepiep, reprezentant al Olandei în Imperiul otoman între 1747—1763, cf. *The Compact Edition of the Dictionary of National Biography*, vol. II, Oxford, 1975, p. 1694; cu privire la lucrarea baronului Ignaz von Born, (vol. I, p. 240—246), trebuia specificat că originalul a apărut în limba germană *Briefe über mineralogische Gegenstände auf einer Reise durch das Temeswarer Banat, Siebenburger, Ober- und Nieder Hungarn* la Frankfurt și Leipzig în 1774 iar traducerea în engleză, italiană și franceză, la Londra 1777, Veneția 1778 și Paris 1780. De asemenea, lucrarea lui Griselini (vol. I, p. 253—267) a cunoscut o recentă traducere adnotată de Costin Feneșan, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1984, 326 p. Pentru mai mulți călători—printre care Raicevich, prințul de Ligne, Langeron—ca și atmosfera epocii era, cred, utilă și consultarea lucrării lui Veniamin Ciobanu, *Jurnal țeșean la sfârșit de veac (1775—1800)*, Iași, 1980, 176 p. + il. În vol. II, p. 114—115 se fac unele referințe eronate privitoare la funcționarea primilor consuli englezi în Principate. Astfel Francis Sumnerers a sosit la București în februarie 1800 ca emisar personal al lordului Thomas Elgin, ambasador britanic la Constantinopol și recunoscut consul prin *berat*-ul sultanului Selim al III-lea din 17 ianuarie 1803, fiind salariat al Companiei Indiilor Orientale și nu al Foreign-Office-ului; la fel, William Wilkinson, fiu al consulului general danez în Levant și al S.U.A. la Smirna (între 1803—1822) Robert Wilkinson, a fost numit consil în Principate — la cererea și cu stipendiile Companiei Levantului — prin *berat* sultanului Mahmud al II-lea din 14 mai 1814, luându-și în funcțiune postul la București la 2 iulie 1814 și nu la Iași, unde s-a deplasat doar pentru prezentarea scrisorilor de acreditare la 25 noiembrie 1814, reîntorcându-se apoi în capitala Țării Românești. După cîțiva ani în care atribuțiile de consul britanic în Principate au fost girate de reprezentantul Austriei habsburgice, de abia la 11 octombrie 1825 E. L. Blutte a fost numit consul al Marii Britanii în Principate direct de către Foreign Office, luându-și în primire funcția la București la 5 mai 1826. Toate amănunțele și trimiterile bibliografice la Ion Stanciu-Paul Cernovodeanu, *Distant Lands: the Genesis and Evolution of Romanian-American Relations*, New York, 1985, p. 235, n. 42 și P. Cernovodeanu, *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803—1878)*, Cluj-Napoca, 1986, p. 22-24, 34-35, 46-47.

ȘT. BĂLAN, N. MIHĂILESCU, *Istoria științei și tehnicii în România — date cronologice*, Edit. Academiei, București, 1985, 488 p.

Actuala istorie în date, dedicată științei și tehnicii din patria noastră, constituie fără îndoială un eveniment editorial. Cuni se știe, tehnica și știința sînt distincte, dar nu trebuie izolate una de cealaltă. Prezentarea diacronică — de la începuturile lor moderate și pînă în contemporanitate cînd asistăm la o adevărată „revoluție” — are darul de a oferi oricărui cititor (specialist ori nu) o panoramă atotcuprinzătoare a valorilor de diferite categorii, realizate de „oamenii pămîntului”, băștinași care au augmentat propriul lor tezaur ca și patrimoniul universal. Firește, de-a lungul vremii nu s-a înregistrat o evoluție liniară în domeniul creativității, însă — demn de relevat — nu în puține compartimente ale culturii și civilizației, creațiile românești posedă calitatea de pionierat. Precum înșiși mărturisesc, autorii s-au străduit — prin consultarea unei bibliografii foarte bogate — să înfățișeze etapele principale ale procesului de cunoaștere și creație, inclusiv personalitățile marcante. „Nu am neglijat — citim în *Cuvîntul înainte* — nici unele detalii privind politica științei, istoria științei, precum și momente politice,

istorice, culturale, cu ecou deosebit în dezvoltarea creației sau a vieții noastre sociale. Am menționat și atestarea documentară a principalelor orașe, pentru a contura în timp cadrul geografic în care s-a dezvoltat și afirmat știința și tehnica românească. Am amintit palate și locașuri care au constituit așezări de cultură sau care au reprezentat modele de arhitectură și tehnică pe plan național și mondial. Am citit și acele scrieri atestate ca primele tipărituri românești, precum și lucrări considerate de mare valoare pentru cultura noastră. Nu am omis nici școlile care, prin dascălii și discipolii acestora, au contribuit la prestigiosul avânt luat de știința și tehnica românească (...). De asemenea am marcat principalele evenimente sociale și politice sub influența cărora s-au dezvoltat știința și tehnica pe teritoriul „țării noastre” (p. 8).

Deoarece cartea de față îmbrățișează un interval neasemuit de mare — din cele mai vechi timpuri și până în zilele noastre — a fost imposibil a se atinge exhaustivitatea sau infailibilitatea. În vederea unei posibile reeditări, să ne fie permis a aduce câteva modeste retușuri în cazul unor aserțiuni nu îndecajuns de exacte. Acestea nu vor scădea valoarea prezentei contribuții privitoare la remarcarea geniului autohton în spațiul carpato-dunărean și în lume.

După ultimele cercetări, Tabula Peutingeriană n-a fost întocmită în anii 260—271 (p. 28); o primă etapă de elaborare ar data de la începutul veacului III, cu completări serioase în întia jumătate a secolului V, (cf. *Enciclopedia civilizației romane*, coord. prof. D. Tudor, București 1982, p. 744, cu bibliografia). Apoi, Dionisie Exigul nu „se pare” (p. 30), ci real s-a născut în Scitia Mică (Dobrogea), cum precizează Casiodor: *Scythia natione* (Patrologia Latina, 70, 1137). Susținerea de la p. 31 că alfabetul chirilic s-a folosit un timp numai în „Țara Românească și Moldova”, trebuie extinsă și la Transilvania. După aceea, școala cu predare în limba latină (p. 32) nu putea să se înființeze la Cenad (jud. Timiș) în anul 1020, ci în jurul anului 1028, mai precis după uciderea — prin trădare — a voievodului bănățean Ahtum ce așezase în lăcașul pios de la Morisena-Mureșana (viitorul Cenad) egumeni și călugări „greci”, adică ortodocși (a se vedea V. Muntean, *Organizarea mănăsturilor românești în comparație cu cele bizantine, până la 1600*, București, 1984, p. 35).

Prima atestare a Aradului e dinaintea anului 1156 (p. 32; cf. Colectiv de autori, *Arad-monografie*, București 1979, p. 48). Timișoara, de asemenea, e mai veche decît 1212 (p. 34), întia oară fiind amintită la 1019—1020 (V. Muntean, *op. cit.*, p. 36). Lugojul (p. 39), nu înființază din 1334; e pomenit în acte încă la 1241 (Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 1979, p. 249). Apropo de Lugoj, Șt. Odobleja nu s-a născut aci (p. 433), iar Lugano (*ibidem*) nu se află în Italia ci în Elveția.

În răstimpul 1400—1432 (p. 47), de fapt la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, se arată că se întemeiază un cerc de învățați în preajma domnitorului; corect, trebuie grafiat Grigore Țamblac, nu „Grigore din Țamblac”. În școlile de caligrafie de pe lângă unele așezăminte (*ibid.*) nu se scriau doar „cărți religioase” (detalii la V. Muntean, *op. cit.*, p. 106), iar Nicodim nu a caligrafiat al său Tetraevanghel (p. 47) „probabil în Țara Românească”, ci cu siguranță în Ardeal, la Prislop (cf. V. Muntean, *op. cit.*, p. 108, n. 28). Pe urmă, Letopisețul de la Bistrița narează evenimentele până în anul 1507 (nu 1506, cum citim la p. 48) (cf. *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București 1979, p. 506, cu indicații bibliografice).

Morile sînt mai „bătrîne” decît anul 1448 (p. 51), prima consemnare a lor fiind din 1402 (*Documenta Romaniae historica*, A. Moldova, I, București 1975, p. 23). Întia menționare scrisă a obrocului nu-i din anul 1512 (p. 60), ci din 1388 (*Documenta Romaniae historica*, B. Țara Românească, I, București, 1966, p. 26).

Bistrița olteană e anterioară anului 1494 (p. 56), fiind ctitorită înainte de 1491 (V. Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București 1976, p. 56). În fine, cea dintîi tiparniță bucareșteană nu este din 1678 (p. 82), ci mai devreme: ultimul pătrar al secolului XVI, fiind instalată „lingă orașul București”, în ctitoria numită mai tirziu Plumbuita, azi în Capitală (Al. Mares, *Activitatea tipografică a ieromonahului Laurentie în lumina unor noi informații*, în „Limba Romană”, \,XI, 1972, nr. 4, p. 307—315).

Notăm, în încheiere, că lucrarea prezentată destul de succint mai sus este înzestrată cu două indice, de nume și de materii.

Vasile Muntean

JOHN GILLINGHAM, *Industry and Politics in the Third Reich. Ruhr Coal, Hitler and Europe*, Franz Steiner-Verlag, Stuttgart, 1985, 180 p.

Cartea lui John Gillingham se înserează printre lucrările consacrate analizei factorilor care au condus la declansarea de către Germania nazistă, a celui de-al doilea război mondial și la victoriile obținute de ea în prima parte a războiului. Mai precis, autorul se referă la factorii de natură

economică și la interdependența dintre economic și politic, atât în cadrul statului german nazist, cât și la nivelul întregului continent, în perioada respectivă. Motivele pentru care autorul a scris această carte sînt expuse chiar în capitolul introductiv. El subliniază că, după părerea sa, analiza relației dintre puterea politică și puterea economică în cadrul celui de-al treilea Reich a fost efectuată, pînă acum, incomplet de către autorii marxisti. De asemenea, autorul respinge teoriile expuse de Fritz Thyssen în cartea sa *I Paid Hitler* (1941) care încearcă să califice planurile economice ale lui Hitler drept o formă de socialism, planuri la care industriștii germani s-au suspus în calitate de victime. Autorul consideră, în schimb, utile pentru istorie unele teorii, dintre care cele mai demne de luat în seamă ar fi studiul lui Petzina despre planul de 4 ani și cel al lui Milward cu privire la producția de război a Germaniei.

În capitolul introductiv, autorul precizează și motivele pentru care a ales drept domeniu de analiză Bazinul Ruhr. Astfel, el arată că, prin mărimea, importanța strategică și poziția sa competitivă, cărbunele din Ruhr oferă multe puncte de comparație cu o altă întreprindere care, datorită implicării sale fundamentale în politica nazistă, a fost studiată în detaliu: I. G. Farben — modelul corporației naziste. În al doilea rînd, autorul consideră că acest subiect este strîns legat de una din principalele probleme ridicate de istorie: strategia lui Hitler. Această strategie a constituit „un fel de Autarkiepolitik sau a încercat să stabilească o nouă ordine economică europeană? Sau a fost doar dorința de apărare a Germaniei?” (p. 3). În al treilea rînd, perioada analizată — 1935-1945 constituie, după părerea autorului, un caz de rupere a continuității cu trecutul german. „Industria Ruhr-ului era veche, avea tradiții corporatiste puternice și era la fel de importantă din punct de vedere economic atât pentru vestul Germaniei, cât și pentru întregul Reich. Cit din această tradiție nenazistă a supraviețuit?” (p. 3).

Încercînd să răspundă acestor multiple probleme, strîns corelate, John Gillingham efectuează, în continuare pe parcursul a 7 capitole, o analiză cu caracter preponderent economic, punctînd și accentuînd însă importanța factorului economic în evoluția politicului. Astfel, capitolul 1 stabilește importanța bazinului Ruhr, atât economică, cât și politică. În acest context autorul relevă că puterea politică a principalelor națiuni dezvoltate derivă nu numai din importanța lor economică, ci și din întărirea organizării lor internaționale. Astfel, sindicatul cărbunelui din Ruhr — RWKS fondat în 1893, este considerat a fi primul cartel industrial modern. „Germania modernă a fost construită nu atât prin „fier și sînge”, cât și mai mult prin „cărbune și fier” și mai precis prin cărbunele din Ruhr și fier” (p. 5) În 1923 industria cărbunelui din Ruhr era la apogeu. Din punct de vedere politic, ea impunea teamă și respect.. Pentru a ilustra mai bine importanța sa, autorul aminteste de „criza Ruhr-ului” din 1923, care a furnizat o demonstrație a eficacității lui de „die Kohlenmacht” arma cărbunelui. Prin oprirea furnizărilor de cărbune guvernul Reichului, sprijinit de industria Ruhrului, a distrus valoarea francului. Aceasta a obligat Franța să abandoneze politica de izolare a Germaniei și să o accepte ca partener în programul de reconstrucție economică a Europei. Acest eveniment a constituit astfel „cea mai dramatică schimbare în climatul diplomatic european în anii '20” (p. 6)

În anii '30, întreaga economie germană intră într-o perioadă de extindere, de dezvoltare. Nu aceeași este situația și pentru Ruhr. Dacă înainte de primul război mondial concurrentul său cel mai primejdios pe piața europeană era Anglia, după război situația se schimbă: Germania aprovizionează cu cărbune Franța și Țările de Jos: pierde însă Uniunea Sovietică (unde în 1913 exportase 2,3 mil. tone cărbune) care revine pe piața mondială ca exportator și este concurențată, din ce în ce mai serios, de Silezia. Ca urmare, în această perioadă, Ruhr-ul acționează pentru restaurarea statu-quo-ului de dinaintea primului război mondial.

Perioada aceasta marchează însă o nouă etapă în istoria cărbunelui prin apariția noilor combustibili: petrolul și energia electrică. Ca urmare, programele de creștere au ca sarcină prioritară producția de petrol sintetic. De asemenea, se tinde către o tot mai mare concentrare a producției și desfacerii cărbunelui, cocsului și oțelului. În sprijinul ideii că o mai mare concentrare în acest domeniu ar avea consecințe importante în plan politic, autorul ne oferă declarațiile lui Emile Mayrsh, directorul complexului gigantic al oțelului luxemburghez, cunoscut sub numele de ARBED. Acesta considera că ei pot furniza bazele instituționale pentru o viitoare reconciliere politică franco-germană. Ideile sale au fost expuse în decembrie 1927 sub titlul *Les ententes économiques et la paix*. Intenția imediată a lui Mayrsh era crearea unor condiții economice stabile în Europa occidentală. El acuza guvernele din zonă că au greșit în această privință și încredințat această sarcină oamenilor de afaceri. Argumentînd ca stabilitatea comercială poate fi asigurată numai prin crearea unor carteluri internaționale, Mayrsh arată că erau necesare 2 condiții pentru succesul unor asemenea angajamente: una era îmbunătățirea coope-rării în afaceri prin schimbul de capital, organizarea unor noi companii și instaurarea unor noi tipuri de aranjamente. Cealaltă condiție era „sprijinul public”.

Așadar, anii '30 marcheaza un regres în poziția Ruhrului. Prețul cărbunelui era în continuă scădere. Aceasta pe fondul unor trăsături specifice ale industriei miniere germane: sistem propriu de organizare o forma militar-birocrațică și un puternic sens al identității corporative. „Pentru carbunele din Ruhr supraviețuirea depindea de politică. Dificultățile sale împuseră la mijlocul anilor '20, când Bergassensoren și-a lansat ambițiosul său program de raționalizare, în multe privințe condamnat, ale cărui beneficii puteau, totuși, să fie realizate numai după o lungă perioadă de certuri intense. În 1929 strategia a constatat în restrângerea extracției și a costurilor sociale ca singura cale de sporire a profiturilor. Atunci a intervenit criza, care a afectat piețele cărbunelui cu o seriozitate excepțională. Industria cere atunci un guvern care să respecte autonomia, să impună o reducere a extracțiilor, să-i asigure piețe sigure și să-i ofere subvențiile necesare... În final, Hitler a fost acela care, din punctul de vedere al Ruhr-ului și a deosebit de predecesorii săi, mai puțin în ceea ce privește respectarea și atitudinea sa față de interesele în afaceri, cit mai ales prin abilitatea de a conduce” (p. 28).

În cel de-al doilea capitol, autorul tratează problema așa-zisei „autoadministrări a industriei”, în strinsă concordanță cu problema Ruhrului. El pornește de la ideea că relația Hitler-afaceri nu a fost perfectă, dar de ambele părți condiționată și, mutual, satisfăcătoare. În ceea ce privește Ruhr-ul, la început conducerea sa tradițională a fost favorabilă noului regim. Dar ceea ce i-a caracterizat a fost profundul lor conservatorism și de aceea „întrarea Ruhr-ului în cel de-al treilea Reich nu a putut fi nici plăcută, nici confortabilă, atât pentru industrie, cit și pentru regim” (p. 33).

Așa cum s-a mai arătat, bazinul Ruhr a intrat în componența celui de-al treilea Reich în condițiile existenței unor programe de sistematizare și restructurare, inclusiv în domeniul cartelurilor. Aceste programe au lăsat însă multe probleme nelămurite. Până la sfârșitul lui 1935 a avut loc un proces de nazificare a conducerii la nivelul întregii industrii miniere. Au fost atrase unele categorii de muncitori, prin cooptarea reprezentanților lor în conducere. În general, aceste măsuri au fost acceptate de cea mai mare parte a populației implicate, drept niște „cuceriri pentru angajați” (p. 44). „Sistemul de autoadministrare a industriei” derivă din cartelare (Gleichschaltung). În timp ce această reglementare instituțională îi obliga pe producători să-l urmeze pe Hitler, ea le întărea totodată puterea asupra producției și le sporea capacitatea de a regla menta și controla economia. Când a inițiat acest proces, Hitler nu s-a gândit la „autoadministrarea industrială” propriu-zisă... Succesul ei urma să depindă de inițiativa în afaceri — abilitatea conducerii de a spori posibilitățile de profit create prin politica lui Hitler. În ceea ce privește Ruhrul atitudinea sa nu a fost promițătoare. Industria sa a beneficiat de unele privilegii, pe altele le-a pierdut din cauza refuzului compromisului, regimul obligînd-o să recunoască beneficiile. Conflictul permanent dintre mine și alte interese economice a condus la crearea altor complicații. Astfel că Berlinul și conducerea partidului (nazist) nu numai că și-a făcut noi dușmani în Ruhr, dar a și hîrțizat mobilizarea efectivă a resurselor energetice ale Reichului fără de care strategia lui Hitler era condamnată la slăbiciune” (p. 45).

Pregătirea Germaniei din punct de vedere economic pentru război și rolul Ruhr-ului în acest context este analizat în capitolul al treilea al cărții. În planul de 4 ani, i anunțat la 10 sept. 1936, se preconiza o creștere a producției de cărbune. În realitate, însă, producția de cărbune s-a obținut cu multă greutate. Industria Ruhr-ului își are responsabilitatea sa în această situație, în primul rînd datorită faptului că s-a menținut la distanță față de acest plan de 4 ani. De asemenea, în condițiile necesității sporirii forței de muncă, cantitatea s-a realizat în detrimentul calității. Au fost angajați mulți tineri și oameni care nu erau capabili să lucreze în altă parte, ceea ce a condus la declinul producției.

În anii 1939-1940, la nivel național s-au luat o serie de măsuri de control direct asupra producției de cărbune, ceea ce a condus la un conflict deschis cu conducerea sindicatului cărbunelui din Ruhr (RWKS) și, totodată, a condus la distrugerea puterii acestuia.

„În ceea ce privește perioada „nici de pace nici de război” începută o dată cu anexarea Austriei... supraviețuirea industriei miniere din Ruhr, ca întreprindere privată a început să pară îndoielnică. Minele aveau puțini prieteni la Berlin... În final... doar o nedorită față de războiului ar fi făcut posibilă supraviețuirea industriei cărbunelui din Ruhr” (p. 64-65).

Capitolul 4 analizează problemele legate de sursele energetice, autorul menționînd că în anii '30 există un contrast între stagnarea industriei miniere și dezvoltarea altor domenii energetice, dintre care petrolul era cel mai dinamic. („Politica lui Hitler a furnizat un puternic impuls creșterii producției și distribuției produselor petroliere. Pasiunea Führerului pentru automobile era binecunoscută: motorizarea Reichului figura în orice plan de reconstrucție economică și a devenit, într-adevăr, o constantă a politicii sale” — p. 71). În aceste condiții, stagnarea în industria minieră s-a datorat, în principal, lipsei de coordonare, pe piață, între industria cărbunelui și activitățile petroliere.

Industria minieră din Ruhr s-a bucurat de un succes relativ în domeniul puterii electrice în 1936, cînd, la nivelul conducerii economice germane s-a căzut de acord asupra faptului că este necesară o participare sporită a cărbunelui la producerea energiei electrice. Din punct de vedere financiar, însă, rezultatele nu au fost încurajatoare pentru Ruhr, mai ales în comparație cu alte sectoare de producție, și din cauza rămîinerii prețului de vânzare la nivelul anului 1936, în timp ce în alte domenii aceste prețuri au crescut.

Capitolul 5 analizează problema concentrării producției ca modalitate de supraviețuire și dezvoltare a industriei miniere chiar în condițiile premergătoare războiului. În această ordine de idei, crearea axei anglo-germane a cărbunelui a fost favorizată de efectele convenției comerciale dintre cele două națiuni. La sugestia părții engleze, în august 1935, au început discuțiile în vederea încheierii unei „convenții mondiale a cărbunelui”, unde germanii au insistat asupra impunerii responsabilității de grup. Întrziate din motive politice, protocoalele au fost semnate în decembrie 1936. Cu toate acestea, nu s-a rezolvat problema exporturilor de cărbune, discuțiile dintre englezi și germani continuînd pînă în 1939. Autorul arată că încheierea Acordului de la Dusseldorf — 16 martie 1939 îndeplinea țelul principal al „politicii externe, conducînd la crearea unei piețe comune a cărbunelui și reglarea comerțului exterior al Germaniei și a altor țări occidentale”.

Cu Franța, în ciuda divergențelor de ordin politic (încetarea exporturilor către Germania și boicotarea mărfurilor germane după ocuparea, de către germani, a Renaniei) s-a încheiat o înțelegere pentru o nouă convenție comercială, la 10 iulie 1937, care a avantajat mai mult Germania decît Franța.

„Studiul „țelurilor războiului”, referitor la locul Angliei după victoria Germaniei relevă faptul că Ruhr-ul a privit problema ridicării în timpul războiului ca pe o continuare a celor care au precedat-o. Datorită acestei poziții conservatoare, progresul realizat către unificarea industriei grele vest-europene va continua și în perioada 1940—1945” (p. 108).

În capitolul 6 autorul avansează ideea că bazinul Ruhr a constituit un fel de barometru al situației industriei germane în perioada războiului. Astfel, el arată că anul-record pentru Ruhr a fost 1939. Începînd cu primăvara lui 1940 s-a recurs la folosirea în mine a mîinii de lucru străine și, după atacarea Rusiei — folosirea slavilor și introducerea unui regim sever (o problemă importantă, în acest context, fiind problema rasismului în asigurarea forțelor de muncă). În timpul războiului, bazinul Ruhr a trebuit să suplinească o parte din importurile de cărbune (din Anglia, din bazinul Baltic etc.) După eșuarea blitzkriegului, una din sarcinile sale principale constă în rezolvarea crizei cărbunelui. Începînd cu anul 1943 s-a ivit o altă problemă: transportul cărbunelui iar din noiembrie 1944 imposibilitatea transportării cărbunelui dinspre Ruhr a prilejuit o cădere a industriei germane, în general.

„În 1944 situația cărbunelui dovedește că industria germană de bază și-a atins limitele practice în sprijinirea economiei de război” (p. 133).

După o evaluare, cu un caracter pronunțat economic și statistic, a economiei vest-germane imediat după război, efectuată în cel de-al 7-lea capitol al cărții, autorul prezintă, în ultimul capitol, concluziile pe care le desprinde din această analiză. Pe scurt, acestea sînt:

— Sistemul economic al „autoadministrării industriei”, sistem care, după părerea autorului, a fost agreat și de alții oameni politici din Europa, a impus 2 căi posibile de afirmare și acomodare: participare sau integrare parțială. Pentru a-și realiza planurile, Hitler a avut nevoie de ceva mai mult decît cooperare cu industria germană: el a avut nevoie de *supunere*.

— Bazinul Ruhr poate fi socotit exemplul celor mai proaste relații de tipul regim politic — industrie. În primul rînd, spre deosebire de I. G. Farben, el nu a adoptat modelul corporației naziste. Dificultățile industriei miniere, începute în 1936, s-au datorat refuzului conducerii statului de a-i acorda un rol predominant în planificarea industriei energetice. De asemenea, „incompleta integrare a industriei miniere a Ruhr-ului în sistemul politic național-socialist poate fi atribuită, în parte . . . unei lipse de dinamism a conducerii . . . Industria a rămas prizoniera unei strategii datînd din anii '20". Pe de altă parte, autorul justifică această detașare a Ruhr-ului apreciînd că istoria acestuia „aparține întregii Europe occidentale, nu numai aceleia a Reich-ului. Aceasta, datorită, în parte, geografiei, în parte, tradiției din perioada interbelică. . . De-a lungul acestei perioade, s-au dezvoltat relații cu parteneri de afaceri, șeturi de instituții, s-au stabilit metodologii în afaceri . . . datorită cărora Ruhr-ul a supraviețuit” (p. 165).

— Problema revitalizării Ruhr-ului după război constituie încă un impas. Cu toate acestea, s-au făcut pași pe linia readucerii industriei Ruhr-ului sub control german și a reînegrării sale în evoluția economică încă din 1948—1949. Inițiativa aparține Franței, care a propus crearea în Europa a unei organizații a industriei grele cu caracter supranațional. Astfel, o înțelegere franco-germană în domeniul cărbunelui și oțelului din mai 1950 a constituit baza formării Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului (fondată în aprilie 1951). Această înțelegere a marcat

sforșitul controlului aliat în Ruhr, deci posibilitatea acestuia de a se dezvolta independent. Prin cele arătate, însă, autorul pledează pentru o dezvoltare independentă, dar în cadrul unei masive concentrări cu caracter supranațional.

Analizele efectuate de către J. Gillingham în această carte sînt bogat susținute de planșe cu tabele și statistici, pretinzîndu-se o investigație obiectivă a situației și perioadei analizate. Deși unele idei, exprimate și demonstrate de autor mai pot suscita discuții, cartea este un punct de vedere care merită să fie luat în discuție.

Tatiana Dușu

HENRI BERNARD, *Panorama d'une défaite. Bataille de Belgique — Dunkerque (10 mai — 4 iunie 1940)*, Editions Duculot, Gembloux, 1984, 184 p.

În noaptea de 14—15 februarie 1987 s-a stins din viață Henri Bernard, profesor emerit la Școala Regală Militară din Bruxelles, unul din creatorii rețelei de rezistență „Luc”, devenit prin opera sa științifică — între care sînt de amintit marile sale lucrări, *Război total și război revoluționar* și *Istoria Rezistenței europene*. A „patra” forță a războiului din 1939—1945 Nestorul istoriografiei militare belgiene. Pentru cititorul român, Henri Bernard este însă în primul rînd, autorul articolului despre țara noastră din *Encyclopédie de la guerre 1939—1945* (Casterman, Paris, 1977), un text informat, care relevă „importanța capitală” a Actului de la 23 August 1944.

Lucrarea prezentată aici este un excelent exemplu al calităților de onestitate intelectuală, erudiție și claritate a autorului. În Belgia, subiectul tratat de autor a fost abordat — era firesc — în repetate rînduri, dar prea adesea prejudecăți de tot felul au ascuns adevărul istoric. Un patriotism rău înțeles i-a făcut pe numeroși autori să nu dezvăluie cauzele reale ale înfrîngerii armatei belgiene în mai 1940 și să o explice prin supraevaluarea forței Wehrmacht-ului sau trecînd responsabilitatea pe seama aliaților francezi și britanici.

Henri Bernard a avut o altă concepție despre rolul istoricului: patriotismul nu poate fi servit decît prin respectarea scrupuloasă a adevărului istoric. O dovedește de-alungul întregii cărți, cu autoritatea sa științifică, venită de la înălțimea unei impozante opere științifice și cu autoritatea sa morală, de rezistent încă de la începutul ocupației hitleriste a țării sale. Autorul stăruie amănunțit asupra gravelor responsabilități care revin Franței și Marii Britanii pentru politica lor conciliatoristă și pentru gravele greșeli săvîrșite după declanșarea războiului. El subliniază însă întrutotul corect: „Credem că prin incalificabila agresiune de la 10 mai, Belgia a făcut într-adevăr figură de „miel”. Dar vom mai fi noi, optsprezece zile mai tirziu (la 28 mai armata belgiană a capitulat — n.n.) un miel fără pată? Cit ne-ar fi de plăcut să răspundem «da» și să fim întrutotul de acord cu autorii preocupați să flateze sentimentele populare și orgoliile naționale” (p. 87). Ancheta întreprinsă de Henri Bernard dezvăluie imparțial și nemilos gravele deficiențe din sistemul militar belgian. Între multe exemple, de amintit episodul vizitei colonelului elvețian Henri Guisan (viitorul comandant al armatei elvețiene în 1939—1945) la fortul Eben-Emael, cel mai mare și mai puternic fort din lume. Aflat pe suprastructura acestuia, Guisan a exclamat „Ce teren minunat de aterizare!”. Autorul, care însoțea pe colonelul elvețian, a transmis Statului Major belgian observația distinsului oaspete, dar a primit următorul răspuns: „Nu avem de primit lecții de la reprezentantul unei armate care nu a făcut războiul” (p. 28). În 1940, situația va fi aceeași, deși în apropierea fortului se află un depozit al genștilor de unde se puteau procura cele necesare apărării împotriva unui desant aerian. Se știe că la 11 mai 1940 fortul Eben Emael a fost cucerit cu o surprinzătoare rapiditate de trupele germane (aeropurtatele și unitățile speciale de geniu), „efectul moral al acestei capitulări va fi considerabil: ea va provoca o profundă decepție în rîndurile populației și ale armatei” (p. 92). Responsabilitățile înaltului Comandament belgian fac obiectul unei investigații de remarcabilă obiectivitate și se poate spune că judecățile lui Henri Bernard sînt definitive.

Autorul relevă, în același timp, calitățile militarilor belgieni, care, bine comandați, ar fi putut da o ripostă dură invadatorului hitlerist. Exemplele cele mai potrivite asupra posibilităților armatei belgiene, sînt luptele de la Bodange și Chabrehez, unde unitățile de vînători ardenezi au opus o îndrîjită rezistență, oprind pentru un timp înaintarea germană „Acești vînători și șefii lor, care aveau un suflet, au arătat de asemenea că adversarul nu este invicibil. Să repetăm că noi am supraestimat prea mult timp, după mai—iunie 1940, armata hitleristă. Era astfel mai comod să scuzăm înfrîngerea noastră... Dimpotrivă, cîte slăbiciuni avea acest inamic în comandamentul și în trupele sale, cum a arătat atît de bine Hans Jacobsen (isto-

rie vest-german, autor al unei lucrări despre bătălia de la Dunkerque — n.n.). Germanii au câștigat cu ușurință pentru că noi am avut cu mult mai multe slăbiciuni și pentru că nu au înțeles peste tot șefii și oamenii de felul celor de la Bodange și Charbrehez" (p. 91).

Nuanțată este și analiza deciziei regelui Leopold al III-lea de a capitula în loc de a părăsi țara și a se refugia în Marea Britanică sau în Congo. Era limpede că suveranul se temea că, părăsind țara, își va pierde tronul („Dacă trebuie să-mi părăsesc țara, am convingerea că nu o să mă mai reintorc”) și că își făcea mari — și condamnabile — iluzii despre „generozitatea” cu care Führerul avea să-i trateze pe belgieni.

Cel mai mare interes prezintă — după opinia noastră — paginile consacrate Dunkerqueului. Se știe că ordinul de oprire a blindatelor dat de Hitler la 24 mai 1940, ordin care a contribuit în chip decisiv la salvarea Corpului expediționar britanic („miracolul de la Dunkerque”), a provocat vii discuții între istorici, pentru motivația sa, dându-se după știința noastră — șase explicații. Nu le vom mai înfățișa aici, întrucât ele sînt cunoscute specialiștilor. Henri Bernard stăruie mai întâi asupra contraatacului britanic, condus de generalul britanic Martel (3 batalioane de infanterie și 74 de care blindate, dintre care 58 usoare), la Arras (21 mai), contraatac pe care statul major al lui Rommel l-a crezut a fi dat de 5 divizii; „În realitate, afacerea de la Arras a jucat în evenimentele din mai 1940 un rol a cărui importanță este cu totul disproporționată în raport cu slăbiciunea efectivelor angajate. Rarorii s-a văzut o cauză atât de mică generînd asemenea efecte. Ea a constituit pentru Comandamentul german un șoc psihologic. Pînă la 21 mai, diviziile blindate (germane — n.n.) acționează netulburat în masă și concentrat. Începînd cu această dată, acțiunea în masă ia sfîrșit. Atacul generalului Martel poartă în germene reușita reîmbarcării de la Dunkerque” (p. 105). Să reamintim că B. H. Liddel Hart relevase și el însemnătatea contraatacului de la Arras (*Strategia. Acțiunile indirecte*, trad. rom. Edit. Militară, București, 1973, p. 243—244). Henri Bernard exclude — și credem că are perfectă dreptate — orice intenție politică în decizia lui Hitler de a opri atacul blindatelor germane la 24 mai (crearea unui climat favorabil negocierilor de pace cu Marea Britanie). Blindatele germane suferiseră o considerabilă uzură, iar Hitler considera terenul ca impropriu pentru folosirea lor. „Miracolul de la Dunkerque” a fost posibilă ca urmare a asocierii mai multor evenimente și factori: contraatacul britanic de la Arras; divergențele din Înaltul Comandament german și decizia lui Hitler din 24 mai; incapacitatea aviației germane de a împiedica evacuarea trupelor aliate încercuite la Dunkerque; rezistența trupelor belgiene între 24—28 mai; decizia lordului Gort, comandantul Corpului expediționar britanic, de a ocupa canalul Comines la Ypres și apoi linia pe Yser; rezistența pe această poziție a Corpului condus de generalul Alan Brooke; rezistența trupelor franceze încercuite în regiunea Lille; excelenta organizare a evacuării de către amiralul Bertram Ramsay (p. 154).

Ar fi de dorit ca analiza atât de pătrunzătoare a lui Henri Bernard să fie mai bine cunoscută pentru a elimina, o dată pentru totdeauna, interpretarea care atribuie lui Hitler intenția de a oferi un „pod de aur” trupelor britanice pentru a se retrage de pe continent. „Este vorba de o pură invenție — serie autorul — pentru că niciodată o astfel de idee n-a trecut prin capul lui Hitler. Dar totul s-a petrecut ca și cum ar fi fost așa” (p. 112—113).

Potrivit formulei spirituale a lordului Gort, „Prima repriză s-a încheiat, dar nu a fost un knock-out”, altfel spus „victoria germană — conchide Henri Bernard — oricît de mare a fost, a ratat unul din obiectivele sale principale: armata britanică s-a salvat” (p. 166).

Cartea se încheie cu o scurtă privire asupra mișcării de rezistență din Belgia ocupată de armata hitleristă. Am fi dorit însă ca același spirit de obiectivitate să se manifeste și în privința cuvîntării lui W. Churchill din 21 octombrie 1940. Să nu uităm că premierul britanic care evoca atunci valorile „civilizației europene și creștine” (p. 173), se va dovedi apoi promotorul nefastei politici a sferelor de influență, încăleînd astfel dreptul popoarelor de a-și decide singure soarta!

O carte de exemplară rigoare științifică și onestitate intelectuală.

Florin Constantin

„REVISTA DE ISTORIE” publică la prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și din străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea, ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi preseurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1 București — 71247

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Valoarea temporară a informației cartografice.

Tratatul din 7 martie 1395 : semnificația sa politică și cronologică.

Ștefan cel Mare și războiul otomano-venețian din 1499—1503.

Învățământul preuniversitar în evul mediu.

Izvoare demografice — registrul militar secuiesc din 1635.

Nicolae Iorga și Revoluția Franceză.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului românesc.

Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției.

Problemele învățământului în parlamentul român. Pe marginea criticii reformelor școlare a lui Take Ionescu.

Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.

Spania în literatura română în epoca modernă — traduceri, reflexe, influențe.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Grigore Tocilescu și slavistica cehă din cursul secolului al XIX-lea.

Promovarea de către specialiștii români a idealului păcii la congresele internaționale.

Reacții în România față de atacarea Belgiei în 1914.

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.

Contribuția Biroului pentru servicii strategice al S.U.A. la victoria Națiunilor Unite.

Propunerea României privind încheierea unui tratat de securitate colectivă în sud-estul european postbelic. Semnificații politice.

RM ISSO 567—630

